

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

Diplomová práce

Analýza barokního textu

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Lucie Kuklová

studijní obor: Bohemistika

ročník: 2.

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem odhalování plagiátů.

České Budějovice 25. dubna 2011

.....

Lucie Kuklová

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc. za odborné vedení, cenné připomínky, trpělivost a pomoc při realizaci této diplomové práce.

Anotace

Analýza barokního textu

Tématem diplomové práce je jazyková analýza textů z období vrcholného baroka. Jedná se o dvě kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovskeho ze souboru *Coelum vivum...* (1724). Hlavní pozornost je věnována morfologické rovině textu. Cílem práce je popis stavu dobového jazyka.

Práci dělíme na část teoretickou a praktickou. Teoretická část obsahuje přehled humanistických a barokních gramatik. Připojena je přehledná kapitola věnovaná jednotlivým deklinacím a konjugacím.

V praktické části začínáme shrnutím výsledků hláskoslovné analýzy z bakalářské práce, dále se zabýváme analýzou jednotlivých tvaroslovných jevů v barokních textech a porovnáváme získané údaje. Využíváme především metodu statistickou. V absolutním závěru se pokusíme zhodnotit úroveň spisovného jazyka v první polovině 18. století.

Annotation

Analysis of baroque text

The primary objective of the dissertation is to carefully examine the stylistical extracts taken from the mature baroque era. The extracts, which are taken in the consideration, were extracted from *Coelum Vivum Collection* (1724) written by Bohumir Hynek Josef Bilovsky. The main aim is centered on the morfological changes in the text. The main goal of the disseration is to assess the significance of the style and a state of the language at that time.

The disseration falls into theoretical and practical parts. The theoretical one provides with a concise view of humanism and baroque grammars. The well-arranged chapter which pays attention to the particular declensions and conjunctions is appeneded.

The practical one is concerned with the results of the undergone survey which was conducted and mentioned in the preceding Research Project. The attention is moved from the results to the analysis of the particular formative appearances in the baroque extracts and gained information is carefully compared and evaluated. The statistic method is taken into consideration and put into use in this case. The level of the literary language from the first half of the 18th century is evaluated and concluded in the summary.

Obsah

ÚVOD.....	8
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1. Hláskoslovné jevy v kázáních Bohumíra Hynka Josefa Bílovského	10
2. Český jazyk v období humanismu a nejvýznamnější humanistické gramatiky ..	18
2. 1. Náměšťská mluvnice.....	18
2. 2. Grammatica česká.....	19
2. 3. Grammaticae bohemicae libri duo.....	20
3. Český jazyk doby pobělohorské a nejvýznamnější barokní gramatiky	21
3. 1. Česká mluvnice.....	22
3. 2. Brus jazyka českého.....	22
3. 3. Žáček.....	23
3. 4. Čechořečnost.....	24
4. Skloňování	25
4. 1. Deklinace jmenná.....	26
4. 2. Jmenné sklonění adjektiválií.....	30
4. 3. Deklinace zájmenná.....	31
4. 3. 1. Deklinace bezrodých zájmen.....	32
4. 3. 2. Deklinace rodových zájmen.....	32
4. 4. Deklinace složená.....	34
4. 5. Slovesné tvary.....	35
4. 5. 1. Jednoduché slovesné tvary.....	35
4. 5. 1. 1. Infinitiv.....	35
4. 5. 1. 2. Indikativ prézenta.....	36
4. 5. 1. 3. Imperativ.....	38
4. 5. 1. 4. Přechodníkové konstrukce.....	38
4. 5. 2. Složené slovesné tvary.....	39
4. 5. 2. 1. Préteritum.....	39
4. 5. 2. 2. Kondicionál.....	39
4. 5. 2. 3. Opisné tvary pasivní.....	40
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	41
5. Shrnutí výsledků hláskoslovné analýzy	41

6. Na den svatých Třech králův.....	45
6. 1. Substantiva.....	45
6. 2. Adjektiva.....	58
6. 3. Zájmena.....	61
6. 4. Číslovky.....	67
6. 5. Slovesa.....	69
6. 6. Příslovce.....	75
7. Na den svatých Fabiána a Šebestiána	78
7. 1. Substantiva.....	78
7. 2. Adjektiva.....	93
7. 3. Zájmena.....	97
7. 4. Číslovky.....	103
7. 5. Slovesa.....	104
7. 6. Příslovce.....	110
ZÁVĚR.....	113
LITERATURA.....	120

ÚVOD

Tématem diplomové práce je jazyková analýza dvou textů z období vrcholného baroka. Jde o komplexní pohled na příznakové rysy morfologického plánu, které se odklánějí od humanistického úzu. Tato práce navazuje na stejnojmennou bakalářskou práci, ve které jsme se zaměřili na příznakové rysy plánu hláskoslovného. Roviny syntaktická a lexikální nebudou z důvodu značného rozsahu práce zkoumány. Předmětem analýzy jsou kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovského *Na den svatých Třech králův* a *Na den svatých Fabiána a Šebestiána*, která se nacházejí v souboru *Coelum vivum...* (1724).¹ Naším cílem je přispět k poznání úrovně češtiny v první polovině 18. století.

Práci dělíme na část teoretickou a praktickou. V teoretické části si nejdříve připomeneme teoretický popis jednotlivých příznakových hláskoslovných jevů: protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *ý > ej* a úžení *é > í*. Přidáme i část věnovanou autorovi Bohumíru Hynku Josefu Bílovskému, dále světcům a biblickým postavám, kterým jsou zasvěcena analyzovaná kázání. Poté se zaměříme na popsání nejdůležitějších humanistických a barokních gramatik, které byly vydány v rozmezí let 1533 – 1672. Jedná se o období mezi prvním vydáním *Náměšťské mluvnice* a Rosovy *Čechořečnosti*. V této části práce budeme vycházet především ze studie Ondřeje Koupila *Grammatykáři* (2007) a Františka Cuřína *Vývoj spisovné češtiny* (1985). V posledním teoretickém úseku se budeme zabývat skloňováním. Zaměříme se na deklinaci jmennou, zájmennou a složenou. Přidáme také údaje k jednotlivým slovesným tvarům. Podklady pro zpracování tohoto oddílu nám poskytla především *Historická mluvnice češtiny* (1986) kolektivu autorů Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara a Jaroslava Bauera.

V praktické části nejdříve shrneme výsledky hláskoslovné analýzy z bakalářské práce a zhodnotíme úroveň pronikání hláskoslovných změn z mluvené podoby českého jazyka do tištěné produkce první poloviny 18. století. Potom se zaměříme na morfologickou analýzu textů. Jak jsme již uvedli výše, předmětem analýzy jsou díla pocházející ze souboru *Coelum vivum: Na den svatých Třech králův* (s. 52 – 65) a *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* (s. 65 – 79). Každému textu a každému

¹ *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi ...* Oppaviae, J. V. Schindler 1724. Knihopis č. K01135. Pracovali jsme s digitálními kopiemi originálu z SVK Plzeň, sg. N 158073.

analyzovanému jevu se budeme věnovat zvlášť. Praktickou část tedy u obou kázání budeme dělit podle jednotlivých slovních druhů na podkapitoly, které budou ještě dále vnitřně členěné. Během rozboru se budeme snažit zaznamenat počet příznakových a nepříznakových jevů a rozdíl mezi nimi. K lepší orientaci v textu budou sloužit také příklady ukázek, které budou doprovázet každý zkoumaný jev. U problematiky, kterou shledáme za podstatnou, vložíme pro větší přehlednost získané údaje do tabulky a graficky je znázorníme.

V předkládané diplomové práci jsme použili více metod. První fáze práce spočívala v transkripci původní verze kázání. Při přepisu jsme se řídili zásadami transkripce Josefa Vintra (1998). Poté jsme přistoupili k excerpci zkoumaných tvaroslovných jevů. Tyto jevy jsme rozřídili, statisticky vyhodnotili a věnovali se jejich rozboru. Největší podíl v textu mají příklady příznakových popřípadě nepříznakových jevů. Příklady dokládáných jevů nejsou s ohledem na obsáhlost problematiky uvedeny v plném počtu. Při uvádění počtu slov s provedenou a neprovedenou změnou však pracujeme s celkovým počtem všech užitých slov. U každého příkladu uvádíme číslo strany a přesnější umístění na straně (odstavec a, b, c...). Zjištěné údaje také statisticky vyhodnocujeme a znázorňujeme v tabulkách a grafech. Využili jsme i metodu komparativní. Jednotlivé dílčí výsledky jsme srovnávali v obou analyzovaných kázáních a také s dobovým územ spisovného jazyka.

Hlavním cílem naší práce, který byl zmíněn již na úplném začátku, je zjistit úroveň českého jazyka v 1. polovině 18. století, především pak zjistit, v jakém rozsahu byl jazyk autora ovlivněn tvaroslovnými změnami pronikajícími z mluvené češtiny a nakolik se lišil jazyk tištěné produkce od humanistické spisovné normy.

I. Teoretická část

1. Hláskoslovné jevy v kázáních Bohumíra Hynka Josefa Bílovskeho

V této kapitole se pokusíme shrnout teoretická východiska pro hláskoslovnou analýzu zvolených kázání.

Naše bakalářská práce² byla zaměřena na příznakové rysy hláskoslovného plánu, které se odklánějí od humanistického úzu. Předmětem analýzy byla tři kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovskeho: *Na den svatých Třech králův*, *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* a *Na slavnost svatých apoštolův Petra a Pavla*, která se nacházejí v souboru *Coelum vivum...* (1724).³ V teoretické části jsme se nejdříve zabývali nejdůležitějšími humanistickými a barokními gramatikami, které byly vydány v rozmezí let 1533 – 1672, v období mezi prvním vydáním *Náměšťské mluvnice* a Rosovy *Čechořečnosti*. V tomto oddílu jsme se opírali o práci Františka Cuřína *Vývoj spisovné češtiny* (1985) a o monografii Ondřeje Koupila *Grammatykáři* (2007). V další části práce jsme se věnovali teoretickému popisu jednotlivých příznakových hláskoslovných jevů, k nimž patří: protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *ý > ej* a úžení *é > í*. Na závěr každé kapitoly jsme pak připojili i názory soudobých gramatiků na tuto problematiku. Hlavním teoretickým východiskem k této části práce nám byla studie Jaroslava Poráka *Humanistická čeština* (1983) a výraznou pomocí *Historická mluvnice češtiny* (1986) kolektivu autorů Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara a Jaroslava Bauera. Zabývali jsme se také osobností autora, tedy Bohumírem Hynkem Josefem Bílovským. Podklady pro tuto část práce jsme získali z publikace Milana Kopeckého *Starí slezští kazatelé* (1970). Poslední teoretický úsek byl věnován světcům a biblickým postavám, o nichž jsou analyzovaná kázání. Zde jsme vycházeli z publikace Josefa Heyduka *Svatí církevního roku* (2001).

V praktické části jsme se zaměřili na vlastní analýzu textů. Každému textu a každému analyzovanému jevu jsme věnovali jednu kapitolu. Během rozboru jsme se snažili zaznamenat počet příznakových a nepříznakových rysů a rozdíl mezi nimi. Pro větší přehlednost jsme na závěr každé dílčí analýzy vložili získané údaje do tabulky

² Kuklová, L.: *Analýza barokního textu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009. Nepublikovaná bakalářská práce.

³ *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi ... Oppaviae, J. V. Schindler 1724*. Knihopis č. K01135. Pracovali jsme s digitálními kopiemi originálu z SVK Plzeň, sg. N 158073.

a graficky je znázornili. Každý zkoumaný jev jsme také doplnili ukázkami textu. Nyní ve stručnosti připomeneme nejdůležitější údaje teoretické části.

Gramatiky z období humanismu a baroka

Část věnovanou humanistickým a barokním gramatikám zde připomínat nebudeme. Touto problematikou se podrobněji zabýváme v diplomové práci, proto zde uvedeme jen názvy zkoumaných gramatik: *Gramatika česká, Deklarací na gramatiku českou* a *Gramaticae bohemicae libri duo* z humanistického období a tisky *Česká mluvnice, Brus jazyka českého, Žáček* a *Čechořečnost* z barokního období.

Hláskoslovné jevy

Již jsme zmínili, že k nim patřily protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *ý > ej* a úženi *é > í*.

Protetické v-

Protetickými a hiátovými hláskami nazýváme neetymologické hlásky, které se vyskytují na počátku slova před vokály, řidčeji před konsonanty. Počáteční *o-* mělo ve staré češtině výrazný sklon k přijímání protetických a hiátových hlásek. Protetické hlásky vznikaly v absolutním počátku věty po pauze, hiátové hlásky pak vznikaly v proudu řeči mezi vokály.

Protetické *v-* se objevuje ve 14. století a ve stoletích následujících se šíří. Jeho dnešní územní rozsah je přibližně ze 16. století. Protetické *v-* se vyskytuje v nářečích v Čechách a v západní polovině Moravy. Na východní polovici Moravy je *o* bez proteze. Protetické *v-* tedy nikdy plně neproniklo do spisovného jazyka, ve spisovných textech se vyskytovalo v různých dobách v různé míře.

Postoj gramatiků k protetickému *v-* byl nejednotný, v teorii vycházeli z kralického úzu. V praxi se však protetické *v-* objevovalo u běžně užívaných slov a bylo považováno za obvyklé. Naopak podoba s počátečním *o-* se uživatelům jazyka jevila jako knižní. Protetické *v-* pronikalo převážně do tisků populárně naučných a zábavných, naopak v textech náboženského, filozofického či vzdělávacího charakteru se varianty s *v-* vyskytovaly pouze ojediněle.

Diftongizace *ú* > *ou*

K diftongizaci *ú* > *ou* uvnitř a na konci slova dochází na konci 14. století, již od dvacátých let 16. století začíná v tiscích převažovat podoba s *ou* a od poloviny 16. století se *ú* objevuje pouze ojediněle. Na začátku slova, po předponě a ve spřežkách proniká tato změna později a pomaleji, liší se také dobový úzus. Řada diferencí má nářeční podklad, někdy se jedná také o morfologickou alternaci *u-* / *ú-*.

Diftong *ou* se tiskl i psal výhradně jako *au*, tato podoba je zachována až do roku 1849, kdy byl diftong *au* nahrazen i v písmu diftongem *ou*. Kvantita počátečního *u-* není příliš popsána. Samohláska *u* na začátku slova se psala obvykle literou *v*, označování délky nad touto literou se nevžilo. Sporadicky se kvantita značila spřežkou *uu* či *uo*, ale ani jeden způsob nebyl příliš častý.

Podoby s *au* se nejprve začínají objevovat v lékařské literatuře, například slovo *aud* se velmi brzy vyskytuje pouze v této jediné podobě. Naopak v náboženské a právní literatuře je tvarů s počátečním *au-* málo. Soudobé mluvnice pak více preferovaly podoby s *au-*.

Diftongizace *ý* > *ej*

Diftongizace *ý* > *ej* se v literárních památkách objevuje od konce 14. století. V neliterárních památkách se jako nejstarší doklad uvádí vlastní jméno *Tejnec* z 12. století, ale jsou jisté pochybnosti o původnosti tohoto jevu, příčinou této podoby může být i německá výslovnost českých jmen. V 15. století je dokladů diftongizace *ý* > *ej* poměrně málo, nejstarší tisky zachovávají *ý*. Teprve ve 20. letech 16. století se začíná v tiscích objevovat *ej*, a to nejprve ve kmeni slov a v předponě *vý-*. O něco později se *ej* prosazuje i v koncovkách adjektiv. Málo pronikalo *ej* po slovesech *býti* a *bývati*.

Podoby s *ej* převládaly u slov z běžného denního života, jako například *tejden*, *mejdlo*, *mlejn*. Časté byly také v předponě *vý-*, což dosvědčují slova jako *vejklad* či *vejskok*. Diftong *ej* se také prosadil v odborných názvech z oblasti administrativně právní, zemědělské, botanické, v lékařství a u názvů živočichů. Existuje také celá řada slov, která se objevují pouze s *ý*. Většinou se jedná o výrazy, které se soudobým uživatelům jevily jako knižní a v běžné mluvě se téměř nevyskytovaly. Diftongizovaná podoba v koncovkách tvrdých adjektiv se vyskytuje především v nářečí či běžné mluvě bez lokálního zabarvení. Častější je v tiscích, jejichž jazyk je blízký jazyku mluvenému.

Ale od konce 16. století *-ej* v koncovkách ustupuje i zde, což je zřejmě způsobeno vlivem kralického úzu. Diftongizace *í* po sykavkách je doložena jen ojediněle.

Na tuto problematiku byly velmi nejednotné i názory soudobých gramatiků.

Úžení *é > í*

Nejstarší ojedinělé doklady této změny máme ze 14. století i v následujícím století je tato změna ještě výjimečná. Až v textech z 16. století přibývají zúžené podoby. Do spisovného jazyka pronikalo úžení pomalu. Dnešní stav se ustálil až na přelomu 16. a 17. století, ve slabice *lé* dokonce až ve století osmnáctém.

Územní rozsah této změny je poměrně značný. Zúžené *í* se vyskytuje v nářečích českých i středomoravských, místy zasahuje i do nářečí slezských či východomoravských. Zúžená podoba však nepronikla do spisovného úzu na konci slova u příslovcí a sekundárních předložek. Podoby s *í* se hojně vyskytují u deminutiv a přejatých slov zakončených na *-ěř*, jako například *halíř* či *talíř*. Zúžená podoba, která se vyskytla u substantiv a složených slovesných tvarů, napomohla k zjednodušení formální morfologie. Díky této změně postupně zanikly neproduktivní konjugační a deklinační typy.

I v této problematice byly názory gramatiků nejednotné, většinou však byly zúžené varianty považovány za stylově nižší.

Bohumír Hynek Josef Bílovský

Narodil se roku 1659 v Hlučíně. Ve svých třiceti letech byl vysvěcen na kněze jezuitského řádu, z něhož však po několika letech vystoupil a působil dále jako světský kněz na několika místech. Od roku 1695 působil jako děkan v Písku, odkud přešel roku 1701 na Moravu a byl nejdříve administrátorem ve Vrahovicích, farářem v Letovicích a nakonec farářem ve Velkých Slatěnicích (dnes Slatinice) u Prostějova, kde 7. prosince 1725 zemřel.

Bílovského homiletickým pracím předcházely práce hagiografické.⁴ Do jeho hagiografické produkce můžeme zařadit spis věnovaný *svatému Ignácovi* (1695), *svatému Josefu* (1696) a tři spisy o *blahoslaveném Janu Sarkandrovi* (1703).⁵ Na pomezí mezi prací hagiografickou a homiletickou stojí cyklický soubor šesti kázání k oslavě *svatého Liboria* (1713). Poté se Bílovský plně věnoval literatuře homiletické.

⁴ Práce oslavující jednotlivé světce.

⁵ Jednou z prací o Janu Sarkandrovi je i veršovaná legenda s názvem *Církevní cherubín* (1703).

Jeho četná kázání, která pronášel ve svých různých působištích, jsou shrnuta do několika knižních souborů. Nejdůležitější z těchto souborů jsou *Cantator cygnus* (Hlas duchovní labutě 1720), *Doctrina christiana* (Křesťanské cvičení 1721), *Pia quadregesima* (1721) a *Coelum vivum* (Nebe svatosvaté 1724).

Bílovského lze zařadit mezi přední představitele tzv. konceptuální homiletiky,⁶ k jejímž charakteristickým rysům patří pohotové ovládnutí různých homiletických prostředků a vášnivě osobní zaujetí kazatele. Bílovský často projevuje svou individualitu ironií, která mnohdy přechází až do jízlivosti, ovšem dokáže být i sebeironický. Na své posluchače se často obrací s otázkou, na niž si hned odpovídá, či pokračuje v načatém dialogu. Svě posluchače také oslovuje, a to zpravidla familiárně. Někdy jsou celé dlouhé pasáže Bílovského kázání přívalem apostrof, řečnických zvolání a zejména otázek. Ve svém projevu také hojně využívá parabol, alegorií, metafor, lidových přísloví, úsloví a přirovnání. Ve svých kázáních odsuzuje hloupost a nevzdělanost bohatých, naopak vyzdvihuje sílu vědění a rozvádí myšlenku sociální rovnosti. Také se projevuje jeho vlastenecké smýšlení, znalost prostých lidí a lidového prostředí. Do kázání vkládal i veršované pasáže, které byly buď překlady z latiny, nebo jeho vlastní tvorbou. Ve svých kázáních se Bílovský obrací k lidu a před prostým lidem byla také většinou jeho kázání přednášena. Jejich tištěná verze pak slouží jako kazatelská příručka pro mladé kněze.

Světcí a biblické postavy, kterým jsou zasvěcena analyzovaná kázání

V této části si ve stručnosti připomeneme, kdo byli světcí a biblické postavy, kterým autor zasvětil námi analyzovaná kázání.

Tři králové

Podle Matoušova evangelia se u krále Heroda v Jeruzalémě objevili mudrcové z Východu, které hvězda upozornila na příchod krále, a ti se mu tudíž přišli poklonit. Dorazili do Betléma a našli Svatou rodinu, ale vybidnutí andělem nevraceli se již přes Jeruzalém, ale volili jinou cestu.

Tito mudrcové byli patrně chaldejští hvězdopřevodci, jejich počet se později ustálil na tři (ve 3. století) a začali být dokonce nazýváni králové (v 6. století). V pozdějších legendách (patrně v 7. století) dostali i jména: *Kašpar*, *Melichar* a *Baltazar*. Každému

⁶ Konceptuální homiletika se zrodila ve Španělsku, odtud se šířila do Itálie, Německa a českých zemí. Původně se konceptem rozuměl originální duchaplný projev, který měl nejen poučovat, ale i bavit.

z nich byly také připsány i dary, které měli Ježíškovi přinést: *Kašpar* zlato jako znak královské důstojnosti, *Melichar* kadidlo, které se užívá při obětech a modlitbách, a *Baltazar* myrhu či vonnou pryskyřici jako znak Ježíšova člověčenství.

Tři králové nikdy nebyli oficiálně svatořečeni. Jejich ostatky podle legendy našla svatá Helena, která je převezla do Konstantinopole a následně je darovala milánskému biskupovi. Po dobytí Milána ve 12. století byly jejich ostatky převezeny do Kolína nad Rýnem, kde jsou uloženy pod hlavním oltářem kolínského dómu.

Tři králové jsou patrony poutníků, hříšníků a města Kolína nad Rýnem, jejich atributy jsou zlato, kadidlo a myrha. Svátek Tří králů připadá na 6. ledna.

Svatý Fabián

Svatý Fabián pocházel z italského venkova. V roce 236 byl zvolen 20. papežem. Podle tradice při volbě papeže spočinula na Fabiánově rameni holubice, což bylo znamení pro ostatní, aby byl zvolen papežem. Přestože byl v době zvolení laik, vedl si promyšleně a historikové označují dobu jeho vlády za čas pokoje a misionářského nadšení.

Rozdělil Řím na sedm okresů duchovní správy, které spravovalo sedm jáhnů a jejich sedm pomocníků. Tito jáhnové pak měli pečovat o chudé, vdovy a sirotky. Také shromažďovali svědectví o pronásledování křesťanů a jejich mučednictví. Dále Fabián vyslal sedm biskupů do Galie, aby šířili křesťanství. Sám se staral o hroby mučedníků, hlavně o Kalixtův hřbitov. Jeho pontifikát trval 14 let, roku 250 byl popraven a pohřben na Kalixtově hřbitově. Tam jeho hrob našel v roce 1850 archeolog Giovanni de Rossa. Nyní jeho ostatky spočívají pod oltářem baziliky svatého Šebestiána.

Fabián je patronem hrnčírů a slévačů cínu. Jeho atributy jsou meč a holubice. Jeho svátek připadá na 20. ledna.

Svatý Šebestián

Svatý Šebestián byl podle legendy důstojník tělesné stráže gardy císaře Diokleciána, rodák z Milána. Obrátil se však na křesťanskou víru, a protože měl přístup do žalářů, utěšoval vězně a pomáhal jim. Když tato skutečnost vyšla najevo, byl na Diokleciánův rozkaz přivázán ke stromu a vydán napospas lučištníkům. Jejich střely ho však nezabily, pouze těžce ranily. Šebestiána probodaného šípy našla a zachránila křesťanská vdova Irena. Poté, co se uzdravil, předstoupil před Diokleciána a vyčítal mu, že pronásleduje křesťany. Císař i všichni ostatní si nejprve mysleli, že se jedná

o přízrak, protože ho považovali za mrtvého. Když zjistili pravdu, nechal jej císař ubít holemi a tělo vhodit do stoky. I tentokrát měl Šebestián nablízku křesťanskou ženu – Lucinu, která jeho tělo našla a pohřbila. Zemřel v Římě roku 288. Na místě, kde byl pohřben, dnes stojí bazilika svatého Šebestiána.

Šebestián je ochráncem proti moru, patronem vojáků a válečných invalidů. Bývá zobrazován jako mladík přivázaný ke sloupu či stromu a probodaný šípy. Svátek slaví shodně jako Fabián 20. ledna.

Svatý Petr

Petr byl syn Janův a jeho pravé jméno bylo Šimon. Petrem ho nazval symbolicky Kristus, aby naznačil jakou roli bude mít v církvi. Jméno Petr totiž pochází z latinského *Petrus*, které znamená skála. Petr byl ženatý, živil se rybařením a bydlel v Kafarnaum. Byl svědkem Proměnění a hlavních Ježíšových zázraků, v seznamu apoštolů je vždy jmenován na prvním místě. Petra se také týkají čtyři závažné okamžiky, o kterých se mluví v evangeliu. Tím nejzávažnějším je Petrovo zapření Ježíše Krista po jeho zatčení.

Petr byl otevřený a vznětlivý povahy, odvážný, ale někdy kolísavý, což dokazuje právě jeho zapření Krista. Prodělal však vnitřní proměnu a o Letnicích veřejně oznámil Židům vzkříšení Ježíše Krista a pokřtil první konvertity. Na rozkaz sanhedrinu⁷ byl spolu s Janem zatčen, později k nim přibyli i ostatní apoštolové. Nakonec byl propuštěn. Navštívil první křesťanské obce v Samařsku a ve středomoří, také přijal do církve první pohany. Za pronásledování rozpoutaného Herodem Agrippou opustil Petr Jeruzalém a odešel do Antiochie. Za svého pobytu v Římě se stal prvním biskupem římské křesťanské obce. Za vlády císaře Nerona roku 64 či 67 byl ukřižován. Nad jeho hrobem byla později postavena vatikánská bazilika. Petr je také autorem dvou kanonických epištol.

Je patronem církve a papežů, jeho atributy jsou klíče a kniha, berla, ryba a kohout. Jeho svátek připadá na 29. červen.

Svatý Pavel

Pavel se narodil mezi rokem 5 a 15 v židovské rodině z Benjamínova kmene. Při obřízce dostal jméno *Šaul* (to jest Vytoužený), jak je u Židů zvykem, měl i druhé jméno

⁷ Židovská velerada;

Pavel, které užíval před pohanskou veřejností. V apoštolátě začal jméno Pavel užívat na začátku své první apoštolské cesty.

Vychován byl podle mojžíšského Zákona, doma se mluvilo aramejsky. Pavel se však brzy naučil i řečtině. Jak bylo zvykem, vyučil se i řemeslu: zhotovoval z kozí srsti látku. Za vzděláním byl poslán do Jeruzaléma, po několika letech začal veřejně pronásledovat křesťany. Prvním křesťanem, který se stal obětí židovského pronásledování, byl Štěpán. Pavel sledoval a schvaloval jeho ukamenování, také dával spoutat a zavírat do vězení muže i ženy.

V této době však došlo k jeho podivuhodnému obrácení. Když se ubíral do Damašku, aby dále pronásledoval křesťany, prudce ho oslnilo světlo z nebe. Pavel padl na zem a slyšel, jak k němu mluví nějaký hlas. Byl to hlas Ježíše Krista, který ho nabádal, aby šel do Damašku a tam se dozví, co mu je uloženo vykonat. Pavel byl od jasného světla natolik oslepen, že zůstal po tři dny slepý, nic nejedl ani nepil. Pak k němu přišel Ananiáš, kterého k němu poslal Kristus. Pavlovi se vrátil zrak a okamžitě se nechal pokřtít. K velké nelibosti Židů začal hlásat Ježíšovo učení. Protože se ho překvapení Židé chystali zabít, vydal se do Jeruzaléma, kde se představil Petrovi jako pastýří církve. I zde mu hrozilo od Židů nebezpečí, proto se vrátil do rodného Tarsu, kde se k němu připojil Barnabáš a vydali se do Antiochie v Sýrii.⁸ Spolu s Barnabášem a Markem podnikl první apoštolskou cestu mezi pohany na Kypr a do jižních provincií Malé Asie. Při druhé apoštolské cestě prošel Malou Asií, dostal se až do Makedonie, kde založil církevní obec ve Filippech a Soluni. Při třetí apoštolské cestě zamířil spolu s Lukášem do Efesu, kde obrátil na víru mnoho lidí. Při zpáteční cestě byl v Jeruzalémě zatčen a dva roky vězněn, další dva roky strávil ve vězení v Římě. Když byl propuštěn, podnikl cestu do Španělska a na východ: do Efesu, na Krétu, do Makedonie a Řecka. Brzy je však znovu zatčen a vězněn v Římě. Roku 67 je podle tradice s'at na Ostijské silnici. Nyní v těchto místech stojí staré trapistické opatství Tre Fontane.

Pavel je také autorem čtrnácti listů, které jsou obrazem jeho duše. Existují však určité pochybnosti o Pavlově autorství, podle většiny odborníků byl například list Židům napsán některým z Pavlových žáků. Pavlovou největší zásluhou je uvedení křesťanství do nežidovského prostředí, v tomto směru ho můžeme považovat za druhého zakladatele křesťanství.

⁸ Zde se poprvé začalo říkat Kristovým učedníkům křesťané.

Pavel je patronem teologů a jeho atributy jsou kniha a meč. Svátek slaví spolu s Petrem 29. června.

2. Český jazyk v období humanismu a nejvýznamnější humanistické gramatiky

V 16. století vzniklo na našem území několik mluvnic, které mají velký význam pro poznání soudobého jazyka i mluvnických a stylistických názorů jednotlivých autorů. Tyto mluvnice jsou projevem českého humanismu utrakvistického, dá se říci i českobratrského. Tento humanismus spojoval náboženské cítění s humanistickou touhou po plném, bohatém životě a s humanistickým pěstováním věd a umění. Jednalo se o humanismus národní a vědecký, také k jazyku se přistupovalo z hlediska vědy. Autoři těchto gramatik považují za vzorové jazyky latinu a řečtinu a především v pozdějších letech se snaží dokázat příbuznost češtiny právě s řečtinou. Všimají si především hláskosloví, správné výslovnosti a pravopisu. Zajímají se i o etymologii, tedy o tvarosloví a spojování slov. Všem autorům pak je společný názor, že spisovný jazyk je svébytný útvar, který by měl být vzdálen od jazyka lidového. Přejí si, aby čeština byla jazyk lexikálně a především synonymicky bohatý, schopný vyjadřovat jemné významové a myšlenkové rozdíly. Jazyk rytmický a eufonicky propracovaný. Všichni autoři se také vyznávají z lásky k českému jazyku a vyvyšují jej nad ostatní jazyky. Také se jej snaží zbavovat cizích, příliš nápadných vlivů. Přitom ale často podléhají vlivu latiny, jako běžného mezinárodního jazyka a jazyka vědy.⁹

Nejvýznamnější humanistické gramatiky,¹⁰ kterými se budeme v této kapitole zabývat, jsou: *Gramatika česká*, *Deklarací na gramatiku českou* a *Gramaticae bohemicae libri duo*.

2. 1. Náměšťská mluvnice

Náměšťská mluvnice neboli *Gramatyka česká v dvojí stránce*, *Orthographia předkem*, *Etymologia potom* z roku 1533 je nejstarší mluvnicí humanistického období. Byla vytištěna roku 1533 v Náměšti nad Oslavou a jejími autory byli Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Filomates. Východiskem k ní se stal překlad Nového zákona.

⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 40 - 41.

¹⁰ Gramatiky z 16. a počátku 17. století;

Cílem této mluvnice bylo sjednocení pravopisné normy, ustálení hláskoslovných a tvaroslovných jevů. Autoři vycházeli ze současných potřeb a celou mluvnici založili na současném jazyce a životě.¹¹

V hláskosloví autoři neuznávali dvojhlásky *ie* a *uo*, ale psali již *í*, *ů*. Chtěli psát *y* místo *g* (= *j*). K problematice protetického *v-* se mluvnice přímo nevyjadřuje, ale v jejím textu převažují podoby s počátečním *o-*. Stejně tak se nevyjadřuje ani k diftongizaci *ú* > *ou* a v jejím textu se rovnoměrně vyskytují obě podoby.

Autorem tvaroslovné části byl Václav Filomates, ten nepopsal tvarosloví jako celek, ale vybral pouze ta slova, u nichž dochází ke špatnému užití. Zabýval se substantivy, zájmeny, slovesy, příslovci, participii, spojkami a prepozicemi.

Považoval za nesprávné užívání pomocného slovesa *býti* ve 3. osobě singuláru i plurálu préterita (ne *řekl jest* ale *řekl*). Dále se ohrazoval proti užívání imperfekta, aoristu a duálových tvarů, které podle něj působí „hrubě“, čímž se stavěl proti tradici. Autoři mluvnice dále doporučují používat v instrumentálu singuláru feminin koncovku *-ou* (*krásnou*) a v akuzativu *-ú* (*krásnú*), aby došlo k odlišení obou pádů. Také se zabývají koncovkou genitivu plurálu maskulin *-úv*, ve formě ablativu dávají přednost koncovce *-ú*. K problematice diftongizace *y* > *ej* a úžení *é* > *í* se mluvnice přímo nevyjadřuje, ale z jejího textu je patrné, že v koncovkách adjektiv dává přednost nediftongizovaným a nezúženým podobám.

Autoři se také staví proti nadměrnému užívání archaismů. Dále také vysvětlují, že nechtějí obohacovat češtinu o latinská slova, ale zatím je potřebují k výkladu. Náměšťská mluvnice byla dobově velmi oblíbená, vážil si jí například známý pražský tiskař Jiří Melantrich z Aventina. Také se stala vzorem pro tehdejší humanistickou Moravu, především pro biskupský dvůr olomoucký.¹²

2. 2. Grammatica česká

Autorem této gramatiky je Jan Blahoslav. Gramatika byla dopsána roku 1571¹³ a skládá se ze dvou částí: z *Deklarací na Grammatyku českou* a z *Přidání některých věcí k Grammatyce české příhodných*. Jedná se o komentovaný opis

¹¹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 42 - 43.

¹² Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 113 - 120.

¹³ Mluvnice zůstala v rukopise až do roku 1857, kdy ji ve Vídni vydali I. Hradil a J. Jireček. Nové, kritické vydání připravili M. Čejka, D. Šlosar, J. Nechutová (Brno 1991) – *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 15 -16.

Náměšťské mluvnice, ale Blahoslav je často opačného názoru než autoři mluvnice. Jako člen Jednoty bratrské je více konzervativnější a je zastáncem tradičnějších názorů na jazyk.¹⁴

V oblasti hláskosloví dával přednost starším typům. Nepřijímal tedy protetické *v-* a ponechal dvojí *l*. Naopak jsou pro něj běžné podoby s diftongizovaným počátečním *ou*.

Hájí užívání pomocného slovesa *býti* ve 3. osobě singuláru i plurálu minulého času. Sám často užívá duál, chce zachovat i aorist a imperfektum. Odmítá rozlišování akuzativu a instrumentálu singuláru u substantiv ženského rodu. Koncovka *-ú* by měla být pouze v dialektismech. Dále je třeba rozlišovat archaickou koncovku *-úv* v genitivu plurálu maskulin (*několik Davidův*) od posesivní koncovky *-ú* (*žalm Davidů*). Také se staví proti analogické koncovce *-mi* v instrumentálu plurálu. K problematice diftongizace *ý > ej* a úžení *é > í* se také přímo nevyjadřuje. Sám používá v koncovkách adjektiv nediftongizované a nezúžené podoby. Zúženou podobu považuje za nářeční či běžně mluvenou. Užívá více složených tvarů adjektiv než starších tvarů jmenných. Rozlišuje používání zájmena *ho* a *jej*, *ho* by mělo být pro zvířata. Zavádí ale výjimky podle eufonie, překladatelského úzu a stylistického či sociálního prostředí. Užívá příklonné afixy *-t'* a *-ž*.¹⁵

2. 3. Grammaticae bohemicae libri duo

První systematická mluvnice češtiny, kterou sepsal Vavřinec Benedikt z Nudožer a která vyšla roku 1603.¹⁶ Podává obraz českého jazyka na základě *Bible kralické*. Podařilo se mu komplexnější pokrytí českého tvarosloví, snažil se zachytit více jevů a rovin celku jazyka. Používal co nejstručnější definice, promyšlené členění látky. Jazykové jevy vykládal v opozicích a dichotomiích.

Rozlišuje tvary lidové a spisovné, mezi něž řadí rozšířenou diftongizaci *ý > ej* a úžení *é > í*. Deklinaci substantiv rozlišuje stejně jako v latině podle počtu slabik v nominativu a genitivu singuláru na skloňování slov stejnoslabičných a nestejnoslabičných. Uvádí již složené skloňování přídavných jmen, elegantnější je dle něj typ *česká děvčata* oproti běžně užívanému *české děvčata*. U adjektiv se zabývá

¹⁴ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 43 - 45.

¹⁵ Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 120 - 133.

¹⁶ Nové vydání pochází od Nancy Smithové (Ostrava 1999) – *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 18.

i stupňováním a zdrobňováním. Slovesa rozlišuje podle zakončení první osoby indikativu prézenta aktiva. Přidává i stručné kapitoly o nesklonných slovních druzích.¹⁷

Ačkoliv Nudožerského mluvnice přinesla novátorský pohled na problematiku jazyka, nesmíme zapomenout ani na jeho předchůdce. Tím byl Matouš Benešovský, který roku 1577 sepsal spis *Grammatica Bohemica*. Ve svém díle se snaží vypočítat všechna možná paradigmata, kniha tak působí nepřehledně, ztrácí se i autorský komentář.¹⁸

3. Český jazyk doby pobělohorské a nejvýznamnější barokní gramatiky

Gramatikové této doby žili většinou ve druhé polovině 17. století. Kromě nejznámějšího a nejvýznamnějšího z nich, Václava Jana Rosu, patřili všichni do jezuitského řádu. Zajímavostí je, že někteří z nich vědomě navazovali na humanistické období. Například Matěj Václav Šteyer založil svůj výklad na *Bibli kralické*. Zvláštní je to především z důvodu, že jezuité byli před Bílou horou germanizátory. Po Bílé hoře se jich ovšem část bojí o osud jazyka, chválí jeho bohatou minulost i jeho krásu. Objevují se i staré názory na slovní zásobu.

Spisovný humanistický jazyk se poměrně dobře a dlouho držel v zápisech lidové a pololidové poezie. Vedoucí myšlenkou celé doby byla působivost mluveného a psaného slova v próze i v barokní poezii. Proto se v mluvených i psaných kázáních často objevovaly paralelismy, krajní protiklady, lidové výrazy a lidová rčení, přísloví, vtipy a dokonce i vulgarismy. Od nich se také často přecházelo k nadnesenému, vysokému vyjadřování cizími slovy. Naopak u gramatiků ještě více zesiloval odpor proti cizím slovům. Ten se v druhé polovině 17. a v 18. století projevoval purismem. Ale tito gramatikové také zmenšili vzdálenost mezi spisovným a lidovým jazykem, opouštěli humanistická hlediska a především v hláskosloví a tvarosloví se opírali o současný mluvený jazyk. Do spisovného jazyka tedy pronikaly české nářeční jevy (diftongizace *y* > *ej* a úžení *é* > *í*), také mnohé obecně nářeční tvary (*pánama*,

¹⁷ Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 138 - 145.

¹⁸ Tamtéž, s. 133 - 137.

branama). Tyto jevy se považovaly za správné ještě v jezuitských školách v 18. století.¹⁹

V další části této kapitoly se budeme podrobněji zabývat významnými gramatikami barokního období, kterými jsou: *Česká mluvnice*, *Brus jazyka českého*, *Žáček* a *Čechořečnost*.

3. 1. Česká mluvnice

Tato gramatika mezi prvními znázorňuje obraz českého jazyka doby pobělohorské. Mluvnice je psána latinsky²⁰ a jejím autorem je jezuita Jan Drachovský. Gramatika byla vydána v Olomouci roku 1660 Matějem Václavem Šteyerem.

Česká mluvnice je rozdělená do pěti částí: hláskosloví, tvarosloví, ortografie, kvantita sylab a nepříliš obsáhlá syntax. Při charakteristice některých jevů se Drachovský dovolává starších pramenů. Například cituje knihu Jiřího Melantricha z Aventina z roku 1580.²¹

Opustil společné a neurčité rody, uvádí pouze maskulina, feminina a neutra. U substantiv vymezuje pět jmenných deklinací podle zakončení genitivu singuláru na samohlásku. U sloves dává na první místo sloveso existence *být*. Zdůrazňuje možnost češtiny odvozovat slovesa předponami. Zachovává staročeské tvary přechodníku přítomného, to znamená stejný tvar pro maskulina a neutra, zatímco všichni ostatní již uvádí stejný tvar pro feminina a neutra. Infinitiv bez koncového *-i* pokládal za elegantní. Jako možnou dále uváděl u adjektiv v nominativu singuláru maskulin diftongizovanou koncovku *-ej*, naopak v plurálu připouští jen koncovku *-í*. V ženských tvarech připouštěl koncovku zúženou i nezúženou. U přivlastňovacích adjektiv uváděl skloňování jmenné i složené.²²

3. 2. Brus jazyka českého

Celý název této mluvnice je *Lima linguae bohemicae, to jest Brus jazyka českého nebo Spis o poopravení a naostření řeči české*. Jejím autorem je další jezuita Jiří Konstanc, mluvnice byla vydána roku 1667 v pražské akademické tiskárně

¹⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 60 - 68.

²⁰ Její latinský název je *Grammatica bohémica*.

²¹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 61.

²² Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 152 - 159.

a věnována Tomáši Pešinovi z Čechorodu.²³ Jedná se o nejspolehlivější mluvnické dílo této doby, které je psáno paralelně česko-latinsky.

Všechny hláskoslovné, tvaroslovné a pravopisné nedostatky shrnuje autor v úvodu a nazývá je *drtinou*. Gramatika je dále rozdělena do čtyř oddílů, které zahrnují etymologii, tvarosloví, prozódii a ortografii.

V oblasti hláskosloví se snaží dodržovat starší normu jazyka. Převažují u něj podoby s počátečním *ú-*, nesouhlasí s užíváním protetického *v-*. Přebírá Drachovského členění deklinačních typů podle tvaru genitivu singuláru, pouze obměňuje vzory. Zabývá se i složenými substantivy, za která považuje složeniny či ustálené kombinace substantiva a adjektiva. Deklinaci adjektiv probírá odděleně od substantiv, zmiňuje se i o stupňování. Pro skloňovací paradigmatata složených adjektiv připouští jak tvary se starým *-ý*, tak tvary s novým diftongizovaným *-ej*. Jako možné dále uvádí tvary s novým zúženým *-í* i se starým nezúženým *-é*. Přebírá i Drachovského pojednání o přechodnících. Staví se proti dvojímu imperativu, všechny imperativní tvary považuje za futurální. Připojuje i výklad o dvojicích sloves s podobným významem a různým videm. Také se pokouší o tvoření nových slov, nepřijímá dialektismy a z puristického hlediska bojuje proti úpadku českého jazyka.²⁴

3. 3. Žáček

Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti je název drobné mluvnické práce jezuita Matěje Václava Šteyera, která byla vydána roku 1668 v pražské akademické tiskárně. Tato jazyková studie je psána jako dialog mezi Mistrem a žákem, proto se často užívá pouze zkrácený název *Žáček*. Příručka byla velmi dobově oblíbená. Dobovému čtenáři byla blízká svou dialogickou formou a tím, že přinášela různé příklady a návody na cvičení.

Šteyer nepřichází s žádnou novou gramatickou koncepcí, vychází především z mluvnic Jana Drachovského a z jazyka *Kralické bible*. Důsledně se staví proti užívání protetického *v-*. Také připomíná, že se *v-* má psát ve slovech jako *voják*, *voda*, *vosk*, tedy varuje před hyperkorektním užíváním podoby bez *v-*. Na druhou stranu však má protetické *v-* i u řady slov z běžného denního života, jako *votep*, *voprat*, *voráč*.

²³ Tomáš Pešina z Čechorodu byl považován za obhájce starobylých českých tradic.

²⁴ Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 159 - 169.

V případě diftongizace *ú* > *ou* dává přednost mluvenému úzu, upřednostňuje tedy podoby s *ou*.

V členění deklinací nevykládá, jak se podobná slova skloňují, ale jaké *i* / *y* se píše v jednotlivých pádech a jaká je v nich vokalická délka. Stejným způsobem je načrtnuta i konjugace sloves. Nerozlišuje genitiv plurálu maskulin od přivlastňovacích adjektiv maskulin, v obou případech připouští *-ů* / *-ú* nebo *-ův*. V koncovkách adjektiv doporučuje používat nediftongizovanou a nezúženou podobu.

Celá příručka je zaměřena především prakticky, nepřináší tedy nový pohled na zmiňovanou problematiku.²⁵

3. 4. Čechořečnost

Mezi nejvýznamnější gramatiky této doby patří *Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae* Václava Jana Rosy, jediného nekněze mezi ostatními autory. Rosova kniha vyšla roku 1672 v Arnoldově tiskárně.

Čechořečnost má čtyři části: pravopis, tvarosloví, syntax a prozódii. Rosa zamítá protetické *v-* jako zbytečné, připouští je však z důvodů prozodických. K problematice diftongizace *ú* > *ou* se staví jako Šteyer, upřednostňuje tedy podoby s *au* podle dobového mluveného úzu. Také se jako první zabýval tímto jevem z hlediska slovotvorného.

V části věnované morfologii se autor zabýval duálem. Starý duál je *dvě stě, dvě létě*, ale může být i *dvě sta, dvě léta*. Duál je také *očima, ušima, rukama, nohama*. V instrumentálu plurálu může být vedle řádné koncovky *-y* také koncovka *-ami, -ama* (*stromy, stromami, stromama*). Neutra na *-ko, -no* mají v dativu plurálu zakončení *-ám* (*městečkám*). Upřednostňuje zdrobňování příponou *-iček* před *-ík*. Rozlišuje genitiv plurálu maskulin na *-ů* a přivlastňovací adjektivum na *-ův*. U tvrdých adjektiv užívá vedle starších tvarů i podoby novější s diftongizovaným *-ej* či zúženým *-í*. U sloves náležejících ke vzoru *trpět* doporučuje v indikativu přítomnosti používat koncovku *-í* proti unifikované koncovce *-ejí* (*běží X běžejí*). Dle jeho mluvnice se může psát *pacholata hráli* nebo *pacholata hrála*. Také upřednostňuje hyperkorektní infinitivní koncovku *-cti*. Je zastáncem užívání přechodníků. Vyložil vidový systém českého slovesa (dokonavost, nedokonavost, násobenost a nenásobenost). Často uvádí i nářeční tvary.

²⁵ Koupil, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 169 - 176.

Rosa ale především neblaze proslul zbytečným a často chybným tvořením nových slov.²⁶

4. Skloňování

Skloňování neboli deklinace je tvoření tvarů označujících u substantiv vztahy k jiným substantivům popřípadě substantivním zájmenům ve větě. U adjektiv a adjektivních zájmen se pádovými formami vyjadřuje pouhá gramatická shoda. Tyto formy vyjadřují zároveň i mluvnické číslo a zčásti i rod. Primární úlohu však mají pády, proto se deklinační koncovky nazývají koncovkami pádovými.²⁷

Skloňujeme-li v nové češtině spojení substantiva se zájmenem a s adjektivem (například *ten mladý muž*), vidíme, že se v jednotlivých pádech koncovky všech tří jmen od sebe značně liší, i když vyjadřují shodné gramatické významy. Tyto odlišnosti jsou dány tím, že každé ze skloňovaných jmen patří k jinému typu deklinace: substantivum k deklinaci jmenné, zájmeno k deklinaci zájmenné a adjektivum k deklinaci adjektivní, která je také nazývána deklinací složenou. Deklinace jmenná a zájmenná jsou původní a vznikly již v indoevropském dávnověku. Oproti tomu deklinace složená vznikla skládáním a splynutím koncovek deklinace jmenné a skloňovaných zájmenných tvarů. Jedná se o novější deklinační typ, jehož počátky spadají do baltoslovanského období.

Podle jmenné deklinace se v historické době skloňují substantiva, jmenné tvary adjektiv (například *chud, pěš, otcův, matčin*), některé druhy číslovek (například *tři, čtyři, čtver*). Dochovaly se také zbytky jmenné deklinace u původních participií *nt-ových, s-ových, l-ových, n-ových a t-ových*.

Zájmenná deklinace se uplatňuje především u původních zájmen²⁸ a některých číslovek (například *jeden, dva, dvój*).

Složenou deklinaci pak nalezneme u delších tvarů adjektiv (například *dobry, pěší*) a u novějších zájmen (například *který, jaký, čí*).²⁹

²⁶ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 61 – 63.

²⁷ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 129.

²⁸ K původním zájmenům patří zájmena osobní a většina zájmen ukazovacích, přivlastňovacích a tázacích.

²⁹ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 137 - 138.

4. 1. Deklinace jmenná

V prajazyce byla deklinace jmen určována především kmenotvorným formantem neboli tématem. Tématem pak mohl být vokál nebo spojení vokálu s konsonantem. Podle tohoto spojení se pak rozlišovala deklinace vokalická nebo konsonantická. Pro další vývoj v praslovanštině a v historických slovanských jazycích pak byly významné následující vokalické deklinace: *o-kmeny*, *u-kmeny*, *a-kmeny*, *i-kmeny* a *ū-kmeny*. Z původního velkého množství konsonantických deklinací mají na vývoj ve slovanských jazycích vliv pouze *n-kmeny*, *nt-kmeny*, *r-kmeny*, *s-kmeny* a *t-kmeny*.

Rodový princip, který se v indoevropštině začal uplatňovat ve vlastní deklinaci jmen, se projevil především v rodové diferenciaci některých produktivních deklinačních typů,³⁰ čímž došlo k navýšení jejich počtu. Naopak méně produktivní deklinace touto rodovou diferenciací zasaženy nebyly.

K dalšímu nárůstu jmenných deklinací došlo v praslovanštině, když vlivem hlásky *-j-*, připojené na kořen před kmenotvornou hlásku, vznikaly v řadě pádů nové varianty původních koncovek. To vedlo k rozštěpení původních deklinačních typů na typy tvrdé a měkké.³¹ V pračeštině pak došlo ještě k dalšímu rozmnožení, které bylo způsobeno stažením skupiny *V + j + V* v koncovkách *jo-kmenů* a *ja-kmenů*, které měly před příponou *-b-*. Vlivem této změny vznikly nové typy *r'ebří*, *znamenie* a *laní*.

Na druhé straně však dochází i k opačné tendenci, tedy k úpadku některých neproduktivních typů (zejména konsonantických). Příčina menší produktivnosti těchto deklinací je dána jejich tvarovou odlišností od běžnějších vokalických deklinací, nestejností kmene³² a také neschopností vyjadřovat koncovkami gramatický rod. To způsobilo, že se z konsonantických deklinací do pračeštiny dochovaly pouze trosky, žádný z původních konsonantických typů si neuchoval plné paradigma.³³

Historická čeština ještě v počátku rozmnožuje počet deklinačních typů uplatňováním principu životnosti a neživotnosti³⁴ a formálními důsledky chápání přirozeného rodu u *a-kmenů*.³⁵ Dochází však také k značnému zredukování počtu deklinací odstraňováním tvarově nevýrazných nebo přežitkových typů.³⁶

³⁰ *o-kmeny*, *u-kmeny* a *n-kmeny* se rozdělily na maskulina a neutra, *i-kmeny* pak na maskulina a feminina;

³¹ štěpení zasáhlo *o-kmeny*, *a-kmeny* a nejspíše i *u-kmeny*;

³² nominativ singuláru, případně akuzativ singuláru má jinou podobu kmene než ostatní pády;

³³ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 138 - 139.

³⁴ diferenciacie *chlap – hrad*; *oráč – meč*; *Juří – řebří*;

³⁵ diferenciacie *žena – vladyka*; *dušě – panošě*; *laní – sudí*;

³⁶ typy *řebří*, *Juří*, *laní*, mužské *i-kmeny*, *tv-kmeny* a většina konsonantických deklinací;

Jak vypadal deklinační systém historické češtiny nám ukáží následující tabulky:

Deklinace vokalické					
rod mužský		rod ženský		rod střední	
<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>	<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>	<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>
o-kmeny	chlap	a-kmeny	žena	o-kmeny	město
jo-kmeny	oráč	ja-kmeny	dušě	jo-kmeny	moře
ɔjo-kmeny	řebří	ɔja-kmeny	laní	ɔjo-kmeny	znamenie
u-kmeny	syn	i-kmeny	kost		
i-kmeny	host				
Deklinace konsonantické					
rod mužský		rod ženský		rod střední	
<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>	<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>	<i>typ deklinace</i>	<i>vzor</i>
n-kmeny	kámen	ũ-kmeny	svekrev	n-kmeny	rámě
		r-kmeny	máti	nt-kmeny	kuře
				s-kmeny	slovo
				t-kmeny	loket

Výsledný novočeský stav pak má čtyři mužské deklinace, které jsou rozlišeny měkkostně a kategorií životnosti, dále mužský *a-kmenový* typ *předseda*, *ja-kmenový* typ *soudce*, čtyři deklinace ženské, z nichž tři jsou pokračováním starého stavu,³⁷ a čtvrtý (*píseň*) vznikl na základě *ja-kmenu* *dušě* po odsunutí koncovky *-ě* v nominativu i akuzativu singuláru. Střední rod má deklinaci tvrdou a měkkou, jeden produktivní stažený typ (*stavení*) a jedinou produktivní deklinaci, která zbyla z konsonantických deklinačních typů (*kuře*).³⁸

V námi analyzovaných kázáních se zaměříme především na příznakové tvaroslovné jevy, ke kterým patří tvary vyskytující se v nominativu, genitivu, lokálu a instrumentálu plurálu maskulin, v genitivu singuláru feminin, v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu feminin a v instrumentálu plurálu neuter. Budeme se ovšem zabývat i zbývajícími pády.

³⁷ *a-kmenů, ja-kmenů a i-kmenů;*

³⁸ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 139.

V nominativu plurálu maskulin se vedle *o-kmenové* koncovky *-i* po celou historickou dobu vyskytuje i *u-kmenové* zakončení *-ové*,³⁹ které nemá žádnou významovou nebo gramatickou diferenciaci (*bohové, hadové, pánové, potokové*). K ustálení dochází až za národního obrození. Jména osobní mohou mít obě koncovky (*-i* nebo *-ové*), jména živočišná mají pouze *-i*. Jestliže se v současném jazyce použije koncovka *-ové* jinde než u osobních jmen, má silně archaické zabarvení (*skutkové, hříchové*). Toto rozdělení je důsledkem pronikající kategorie personálnosti proti nepersonálnosti.⁴⁰ V nominativu plurálu maskulin se u *o-kmenů* vedle původnějších koncovek *-i, -y* a *-ové*, objevuje i konsonantická koncovka *-é* přejatá od jmen na *-janin, -tel* a *-ar* (*měščené*) a koncovka *-ie*,⁴¹ která náležela mužským *i-kmenům* (*holubie, l'udie*). V současné češtině je koncovka *-í* živá jen v některých dialektech (jihozápadočeské *zedňící*, východomoravské *hořubí*).⁴²

V genitivu plurálu maskulin došlo k prosazení *u-kmenové* koncovky *-óv*, čímž byla odstraněna nežádoucí tvarová homonymie s nominativem popřípadě akuzativem singuláru. Na začátku historické doby ještě zřídka nacházíme původní bezkoncovkový genitiv plurálu (*bóh, hřiech*), hlavně po předložkách nebo tam, kde je jednoznačně patrný pád (*do čas budem mieti hosti, paddesát vóz*).⁴³

V lokálu plurálu maskulin se po celou historickou dobu vedle původní *o-kmenové* koncovky *-iech* vyskytuje i zakončení *-ech*. Tato koncovka se naplno prosadila za doby národního obrození. V současné češtině je koncovka *-ích* pouze u jmen končících na *-g, -h, -ch, -k* (*hořích, potomcích*) a ojediněle u substantiv na *-s, -z, -l* (*lesích, kostelích*) vedle koncovky *-ech*. K prosazení koncovky *-ech* došlo patrně ze snahy zabránit nežádoucímu měkčení kořenné souhlásky.⁴⁴

Naopak v instrumentálu plurálu maskulin dochází k unifikaci některých koncovek zejména v nářečích a obecné češtině, důsledkem čehož je tendence k zániku rodových rozdlů. V tomto pádě dochází k nahrazování původní koncovky (která nebyla

³⁹ Koncovka *-ové* je od původu krátká, délka se k ní dostala analogií podle nominativu s konsonantickou příponou *-é* (*zeměné, přítelé*), kam se dostala vlivem mužských *i-kmenů* (*-ie*). Koncovka *-ové* je v nové češtině velmi produktivní u osobních jmen, protože zabraňuje stejné výslovnosti nominativu a akuzativu plurálu mnoha osobních jmen, která skloňujeme podle tvrdého typu (nominativ *filozofi* – akuzativ *filozofy*, obě substantiva se vyslovují stejně). Tato koncovka proniká i u osobních jmen, která patřila k mužským *jo-kmenům* (*otcové, mužové*).

⁴⁰ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 142.

⁴¹ Novočesky *-í*;

⁴² Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 145.

⁴³ Tamtéž, s. 143.

⁴⁴ Tamtéž, s. 143 – 144.

kvůli homonymii s akuzativem či nominativem zcela vyhovující) koncovkou *-mi* (*časmi*) nebo *-ami* (*rohami*), později pak duálovým *a-kmenovým* zakončením *-ama*. V některých dialektech se vyskytují i koncovky *-ami*, *-oma*, *-mi*. Staročeský stav dodnes zachovávají nejarchaičtější úseky českých nářečí, střední část nářečí východomoravských a nářečí v úseku doudebském.⁴⁵

Při skloňování substantiv ženského rodu nalezneme často slova, která jsou přechodná mezi vzory *kost* a *píseň*. Tento přechod má svůj původ v historické době. Představitelem typicky ženských deklinací se při důsledném uplatňování kategorie rodu staly *i-kmeny*. Původní skloňování se ve spisovném jazyce dochovalo v podstatě beze změny, pouze u části jmen bylo původní sklonění porušeno vlivem *ja-kmenů*. Obě deklinace totiž spojoval shodný gramatický rod a některé shodné tvary (dativ, lokál a instrumentál singuláru, později i genitiv plurálu). Tyto shody zprostředkovaly přejímání koncovek od jedné deklinace k druhé.⁴⁶ *Ja-kmeny* zase často přejímaly *i-kmenové* koncovky, výsledkem bylo sblížení mnoha jmen obou deklinačních typů, které bylo završeno vytvořením nového, nehistorického deklinačního typu *píseň*. Konstituce tohoto deklinačního typu byla dovršena v 16. – 18. století vlivem rozšíření novotvarů genitivu singuláru typu *bázně, poutě, tváře...* Tyto novotvary odstraňovaly celkem nezávažnou homonymii genitivu a dativu singuláru (vlastní *i-kmenové* deklinaci) a alternaci měkkého a neměkkého konsonantu v plurálovém sklonění. Nový typ *píseň* odstranil nedostatky obou typů, ze kterých vznikl. Jedná se o závažnou homonymii nominativu a genitivu singuláru, nominativu a akuzativu plurálu typu *duše* a méně závažnou homonymii genitivu a dativu singuláru u vzoru *kost*.⁴⁷

Instrumentál plurálu neuter je v novém jazyce podobný jako u maskulin. Vlivem maskulin také zde od konce 14. století začaly pronikat novotvary (*městmi, městami*). Původní tvar (*městy*) však na rozdíl od maskulin netrpěl protisystémovou homonymií. Původní tvary dnes zachovává pouze spisovný jazyk, obecná čeština a teritoriální nářečí mají většinou unifikované novotvary s koncovkami *-ama, -ami...* Pouze v doudebském úseku a v nejarchaičtějších částech nářečí východomoravských jsou dnešní tvary shodné se staročeským stavem.⁴⁸

⁴⁵ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 144.

⁴⁶ *I-kmeny* měly nepůvodní tvary již ve staré češtině: dativ plurálu *kostiem* a lokál plurálu *kostiech*.

⁴⁷ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 161 – 162.

⁴⁸ Tamtéž, s. 152.

4. 2. Jmenné sklonění adjektiválií

Jmennou deklinaci měly ve staré češtině i jiné slovní druhy, především adjektiva. Nejvíce se uplatňovala deklinace *o-kmenová* a *a-kmenová* (spolu s deklinacemi odvozenými), méně často *i-kmenová*. Z ostatních deklinací (*u-kmenové* a deklinací konsonantických) se do historické doby dochovaly pouze zbytky.

Jak již bylo řečeno výše, nejčastější byla deklinace *o-kmenová* a *a-kmenová*, protože byla schopna svými tvary vyjádřit všechny gramatické rody. Tato deklinace je zachována u přídavných jmen přivlastňovacích typu *bratrův, bratrova, bratrovo, matčin, matčina, matčino*, u druhových číslovek se sufixem *-er*, u adjektiv typu *chud, chuda, chudo* a u participií *n-ových* a *t-ových*.

Nejlépe zachovávají jmenné sklonění přivlastňovací adjektiva, je to patrně tím, že jsou sémanticky velmi blízká substantivům. Doloženy máme všechny tvary singulárové, nominativ a akuzativ plurálu a duálu, ostatní tvary se nedochovaly a místo nich se užívá výhradně složených tvarů. Nová čeština zachovala staročeský stav⁴⁹ kromě instrumentálu singuláru maskulin a neuter, kde převládá tvar složený.

Druhové číslovky typu *čtver* si shodně jako přivlastňovací adjektiva zachovaly původní tvary v singuláru, nominativu a akuzativu plurálu. Zbývající tvary pak byly převzaty ze složené deklinace. Do nové češtiny se dochovaly nominativy singuláru a plurálu a substantivizované neutrum *desatero*.

Ani u adjektiv typu *chud, chuda, chudo* se jmenné sklonění nedochovalo v úplnosti, častější byla složená flexe. Užití jmenných tvarů se postupně omezilo na přísudek a doplněk (*člověk jest syt, nelžě mi býti veselu*). Mnoho původních adjektivních jmenných tvarů se substantivizovalo a dochovalo do dnešního jazyka (*mokro, leden, Polsko*).

Participia *n-ová* a *t-ová* se buďto adjektivizovala a mají tvary složené (*učený, nadutý*), nebo jsou součástí složených slovesných tvarů. V této funkci se ve spisovném jazyce dochovaly původní nominativy. Ve staré češtině pak byla tato příčestí častá především v doplňku.

Podle *jo-kmenové* a *ja-kmenové* deklinace se skloňovala především adjektiva typu *pěš, pěša, pěše*. Tato adjektiva však byla již v historické době archaismem, během vývoje jazyka převládaly tvary složené deklinace. Jediný zbytek původního sklonění nalzáme v adverbiu *zvláště*.

⁴⁹ po provedení příslušných hláskových změn;

Podobně se ve staré češtině skloňovaly komparativy a superlativy adjektiv typu *chuzí, chuzši, chúze*, kterých se užívalo pouze ve funkci přísudku a doplňku. Původní skloňování zaniklo v důsledku slovotvorné obměny tvoření komparativů. Zbytky původních tvarů jsou dodnes v různých adverbiích (*blíže, výše*).

K této deklinaci částečně patřilo i skloňování participií **nt-ových**. Jednalo se o femininum a neutrum typu *nesúci* a *trpieci*, koncové **-i** však od 14. století odpadalo. Vznikly tak tvary *nesúc* a *trpiec*, které se (po hláskové obměně) dochovaly do nové češtiny. Stejným způsobem vznikly tvary ženských a středních participií **s-ových** typu *nesší* a *dělavši*, které jsou dodnes součástí normy spisovného jazyka.

Podle **ɔjo-kmenů** a **ɔja-kmenů** se původně skloňovala druhově posesivní adjektiva (*psí, ptačí, boží...*) a tři adjektiva jiného druhu (*třetí, diví, velí*). Dlouhá samohláska v koncovce však zavinila, že tato adjektiva brzy přešla ke složené deklinaci. Pozůstatkem jmenného skloňování je pouze rčení *být ve psí*.

Další samohláskovou deklinací, která se uplatnila u jiných slovních druhů, bylo **i-kmenové** skloňování. Tuto deklinaci měly adjektivní číslovky *tři* a *čtyři*. U číslovky *čtyři* se v nominativu a genitivu maskulin objevují pozůstatky deklinace konsonantické.

K **u-kmenové** deklinaci patřily původně mužské tvary tří adjektiv: *bliz, mlád* a *cěl*.

Konsonantické sklonění se v historické době objevuje pouze v nominativu participií **nt-ových** (participia patří k typům *nesa* a *trpě*) a **s-ových** (zde rozlišujeme typy *nes* a *dělav*), které byly ovšem často porušeny **jo-kmenovými** a **ja-kmenovými** koncovkami. Jak již bylo uvedeno výše konsonantická deklinace se také projevila u staročeské číslovky *čtyři*.⁵⁰

4. 3. Deklinace zájmenná

Zájmena mají v indoevropských jazycích zvláštní flexi, která se ve většině pádů liší od deklinace substantiv. Ani sama deklinace zájmen není jednotná. Rozlišujeme dvě základní skupiny zájmen, jejichž tvary se podstatně liší téměř ve všech pádech. Do jedné skupiny zařazujeme zájmena bezrodá, do druhé pak zájmena rodová.

⁵⁰ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 172 – 178.

4. 3. 1. Deklinace bezrodých zájmen

Bezrodá zájmena tvoří starší vrstvu zájmen. Jejich pádové přípony jsou svérázné a nemají ve flexi ostatních slovních druhů obdoby. Jejich deklinace se navíc vyznačuje silnou kmenovou supletivností.⁵¹ Spolu s nedostatkem vyjádření gramatického rodu ukazují tyto rysy na velkou starobylost těchto deklinací. K bezrodým zájmenům patřila v pračeštině osobní zájmena: *jáz*, *ty*, *my*, *vy*, *vě*, *va* a reflexivní zájmeno *sě*.

Již v historické době docházelo ke značnému vývoji zájmených tvarů. Od nejstarší doby historické se vedle nominativu *jáz* vyskytuje tvar *já*, který od konce 14. století převládá. Akuzativ *mä*, *tä*, *sä* se hláskově vyvíjel v tvary *mě*, *tě*, *sě*. Vedle těchto krátkých tvarů se brzy objevují genitivu-akuzativy *mne*, *tebe*, *sebe*. Od 14. století se v instrumentálu vedle tvarů *tobú*, *sobú* vyskytují tvary *tebú*, *sebú*, které od 15. století převládají. U zájmen *my* a *vy* se v akuzativu vedle původních tvarů *ny*, *vy* již v nejstarší době objevuje nepůvodní tvar *nás*, *vás*, který od 16. století naprosto dominuje. Zvláštní duálové tvary po pojmy „*my dva*“ a „*vy dva*“ jsou už na počátku historické doby zčásti nepůvodní.⁵² Ve staré době také není doložen kratší tvar dativu reflexního zájmena *si*.

4. 3. 2. Deklinace rodových zájmen

I rodová zájmena mají specifickou deklinaci, ale nenacházíme u nich zvláštnosti obvyklé u bezrodých zájmen. Starší vrstva těchto zájmen rozlišuje dvojí rod: osobní a věcný, většina rodových zájmen však rozeznává trojí rod: mužský, ženský a střední.

K rodovým zájmenům patří například zájmena *k(to)* a *č(so)*, která rozlišují právě rod osobní a věcný. V nové češtině je v nominativu místo *kto* tvar *kdo*, který vznikl analogií podle tázacích příslovcí *kde* a *kdy*. Instrumentál *kým* je nepůvodní, očekávaný tvar by zněl *ciem*. Tento tvar byl kvůli konsonantické alternaci nepohodlný, a proto byl nahrazen instrumentálem adjektivního zájmena *ký*. Tvary zájmena *k(to)* a *č(so)* se s určitými hláskovými změnami vyskytují dodnes ve spisovném jazyce, nářečích českých, středomoravských a východomoravských. V případě zájmena *č(so)* byl v nominativu a akuzativu původnější tvar *č*, který se do dnešní doby zachoval v akuzativu *proč*, *nač*. Jinak byla původní podoba vytlačena tvarem *čso*, ze kterého po splynutí obou sykavek vznikl dnešní tvar *co*, ten převažuje od 15. století. Novočeské

⁵¹ Některé pády vznikají nejen připojováním různých přípon, ale i obměnou slovních základů.

⁵² Není například doložen nominativ *va*, místo kterého se objevuje tvar *vy*. Podobná je situace v akuzativu obou zájmen.

záporné zájmeno *nic* pak vzniklo z původního *ni-čso*, které se nejprve změnilo v *ničse* a posléze v dnešní *nic*.

K rodovým zájmenům dále patří ukazovací *t(en)*, *ta*, *to*. Původní nominativ singuláru maskulina *t* byl zesílen zájmenným sufixem, čímž vznikl tvar *ten*. V deklinaci feminin došlo během historického vývoje k vyrovnání tvarů genitivu, dativu a lokálu singuláru. Ve spisovném jazyce se toto vyrovnání událo ve prospěch tvaru genitivu (*bez té, k té, o té*), v některých nářečích naopak převládá dativní tvar (*bez tej, k tej, o tej*). Tato redukce byla umožněna tím, že ukazovací zájmeno *ten* se syntakticky blíží k adjektivu. Kromě neutra *to* vystupuje toto ukazovací zájmeno téměř výhradně ve spojení se substantivem. Syntaktická funkce je většinou jednoznačně patrná z tvaru substantiva, koncovky zájmen tedy nemají jinou funkci, než že pouze naznačují gramatickou shodu.

Stejným způsobem se skloňovala zájmena *on*, *ona*, *ono* (ve významu ukazovacího zájmena, které nahradilo dnešní *onen*),⁵³ číslovky *jeden*, *dva*, *oba*. V některých případech zájmeno *sám*, *sama*, *samo* (které má ovšem častější složenou flexi) a plurál zájmena *vš*, *všě*, *všě* (kromě nominativu a akuzativu).

K rodovým zájmenům dále řadíme původně ukazovací zájmeno *j(en)*, *ja*, *je*. To na konci praslovanského období začalo zastávat funkci zájmena 3. osoby. Ve spojení se sufixem *-ž* se stalo vztažným zájmenem. Původní nominativy osobního zájmena *j*, *ja*, *je* nebyly příliš vyhovující, proto začalo jejich funkci plnit ukazovací zájmeno *on*, *ona*, *ono*. Po předložkách se v obou funkcích užívá tvarů s počátečním *ň-* (*bez něho*, *k němu...*). Již v historické době se v nominativu singuláru maskulina vyskytuje rozšířený tvar *jen(ž)*, v akuzativu pak reduplikací vzniklý tvar *jej*. Naopak v genitivu a dativu se objevují i oslabené tvary (*ho*, *mu*). Doubletnost genitivu singuláru maskulin a neuter, která vznikla genezí kratšího tvaru, pak byla napodobena i femininy (*jie* > *jejie*) a v genitivu plurálu všech rodů (*jich* > *jejich*). V tomto případě mají rozšířené tvary *sje-* sekundární povahu. Jejich zvláštní funkcí pak je vyjadřování posesivity. Původně byly všechny tyto tvary (*jeho*, *jejie*, *jejich*) nesklonné. Ovšem ženský tvar *jejich* se natolik podobal adjektivům typu *pěšie*, že od nich nakonec převzal koncovky složené deklinace (*jejie*, *jejieho*, *jejiemu...*). Tyto tvary se rozšířily v 15. století a o století později naprosto převládly nad starým nesklonným tvarem *její*. Tvar *jeho* se sice neskloňuje, ale nechápe se ani jako posesivní genitiv. Tento mužský

⁵³ Ukazovací zájmeno *ono* je od původu upozorňovací citoslovce. Zájmenné pojetí je tedy až sekundární.

a střední tvar má povahu shodného přívlastku, protože se původní postpozice (*řekl bratrovi jeho*) změnila v antepozici (*řekl jeho bratrovi*). Všechny tyto uvedené deklinační tvary žijí s příslušnými hláskovými změnami ve spisovném jazyce dodnes.

Stejnou deklinaci jako zájmeno *j, ja, je* měla zájmena *náš, náša, naše, váš, váša, váše*, singulár zájmena *veš, vša, vše* a archaické zájmeno *sen*. Od původu sem patří také deklinace posesivních zájmen *můj, tvůj, svůj* a číslovek *dvój, trój*.

Novočeský stav u posesivního zájmena *náš, naše, naše* je pokračováním staročeských tvarů, rozdílná je pouze kvantita nominativních a akuzativních tvarů. Je to pozůstatek z doby, kdy dvouslabičné tvary měly kvantitu a tříslabičné byly krátké. Po zániku jerů se původní stav porušil a kvantita začala ustupovat, tento proces trval do 17. století. Stejným způsobem se skloňovalo i zájmeno *váš, váša, váše*.

V případě zájmena *veš, vša, vše* se v historické době nominativní a akuzativní tvary rozšiřují o sufixy *-chen, -kery, -cek...* Tyto sufixy pak přejímají pádové koncovky zájmena *ten* nebo koncovky adjektivní, v důsledku čehož pak zaniká deklinace vlastního zájmena, které zůstává většinou v ustrnutém tvaru.

Zájmeno *s(en)* se skloňovalo obdobně jako zájmeno *j(en)*. Jednalo se o ukazovací zájmeno, které však neobstálo v konkurenci se zájmenem *ten* a časem zaniklo. Jeho pozůstatky nacházíme v adverbích *dnes* a *letos*.

Při skloňování staročeských druhových číslovek *dvój, obój, trój* došlo v některých pádech singuláru maskulin a neuter ke stahování. Vedle těchto tvarů se však vyskytují i nestažené tvary, které umožnily přechod těchto číslovek k deklinaci složené (ke vzoru *pěšít*). Z původních tvarů se dochovalo pouze substantivizované neutrum *dvoje, troje*.

K tomuto deklinačnímu typu náležela od původu také posesivní zájmena *můj, tvůj, svůj*. U těchto tvarů se však v plné míře uplatnilo stahování, čímž vznikly tvary odlišné od původní deklinace.⁵⁴

4. 4. Deklinace složená

Tato deklinace je ze všech tří druhů deklinací nejmladší. Složená se nazývá proto, že její zvláštní koncovky vznikly skládáním adjektivních deklinačních koncovek jmenných s postponovanými tvary zájmena *j, ja, je*. Motívem postpozice zájmena byla

⁵⁴ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 179 – 187.

snaha odlišit adjektivum od substantiva, které mělo jinou syntaktickou funkci.⁵⁵ Další vývoj pak přinesl splynutí těchto původně samostatných zájmenných tvarů v jedno slovo s adjektivy a některé další změny v této spřežce. Vznik samostatné deklinace s osobitými tvary však způsobila až předhistorická hlásková změna stahování.⁵⁶

Všechny dnešní tvary nevznikly pouze stažením, některé byly převzaty z jiných deklinačních typů. Naopak složená deklinace působila i na zbývající dvě flexe: jmennou a zájmennou. Složená flexe se stala typickou představitelkou adjektivního skloňování a zastínila tak jmennou deklinaci adjektiv.

Pro složenou deklinaci rozlišujeme dva základní vzory. První je typ tvrdý se vzory *dobrý, dobrá, dobré*, který byl odvozený od *o-kmenů* (pro rod mužský a střední) a *a-kmenů* (pro rod ženský). Druhým typem je měkký typ se vzory *pěší, pěšá, pěšie*. Tento typ byl odvozen od *jo-kmenů* (pro maskulina a neutra) a *ja-kmenů* (pro feminina).

Složená deklinace se uplatňuje u většiny adjektiv, některých zájmen a číslovek.⁵⁷

4. 5. Slovesné tvary

V naší práci se zaměříme především na příznakové slovesné tvary. Jedná se o jednoduché slovesné tvary: infinitiv, indikativ přezenta, imperativ a přechodníkové konstrukce, a o slovesné tvary složené: minulý čas (préteritum), podmiňovací způsob (kondicionál) a opisné tvary pasivní.

4. 5. 1. Jednoduché slovesné tvary

4. 5. 1. 1. Infinitiv

Infinitiv je od původu ustrnulý tvar verbálního substantiva na *-tb*. Slovanský infinitiv má koncovku *-ti*, kterou nacházíme i ve staré češtině.⁵⁸ V nářečích se často odsouvá koncové *-i*, infinitiv tedy pak končí na *-tʹ*. Vedle tohoto tvaru se velmi často vyskytuje infinitiv s tvrdým zakončením *-t*, který vznikl vlivem supina. Tvary infinitivu na *-t* se ve staré češtině vyskytují od 2. poloviny 14. století, od 16. století jich přibývá. V současné češtině se tomuto typu infinitivu také dává přednost.

⁵⁵ Dalšími byly sémantické důvody, tedy snaha přesněji určit jméno.

⁵⁶ K stahování došlo na počátku 10. století.

⁵⁷ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 188 – 191.

⁵⁸ Další je koncovka *-ci*, která vznikla z *g-ti, k-ti*.

Dvouslabičné infinitivy měly ve staré češtině dlouhou kořenovou slabiku (*vésti, klásti...*). Krátkou kořenovou samohlásku mají jen slovesa *jeti, moci, pěti, spěti* a *vrci*. Při rozšíření počtu slabik (po připojení předpony) se tato dlouhá hláska krátila (*krýti – ukryti, dáti – vydati*). Délku si ponechávají slovesa, jejichž kořenové **-á-** vzniklo stažením (*báti se – nebáti se, smáti se – zasmáti se*). Délka zůstává rovněž u sloves, jejichž kořenové **-í-** vzniklo z diftongu *ie* (*mříti – umříti, títi – utíti*). Krácení dále nepodléhaly ani odvozeniny od slovesa *jíti* (*najíti, přijíti*), ani slovesa s kořenovým **-ú-** (*douti – nadouti*). Po 16. století se začal tento stav narušovat analogií.

V nové češtině dochází ke krácení pouze u sloves s kořenovým **-á-**, které nevzniklo stažením (*bráti – vybrati, hnáti – zahrnati*). Ostatní případy mají kvantitu předponového slovesa shodnou s kvantitou slovesa prostého.⁵⁹

4. 5. 1. 2. Indikativ prézenta

Stará čeština měla v 1. osobě singuláru koncovku **-u**. Pouze pět atematických sloves⁶⁰ mělo koncovku **-m**. Již v historické době se však tato koncovka rozšířila k velkému počtu sloves, která měla původně koncovku **-u**. Přejímání koncovky **-m** pomáhala tvarová analogie. Přejetí atematického tvaru 1. osoby zprostředkovaly dlouhé koncovky 2. a 3. osoby singuláru sloves 5. třídy (*děláš, dělá; sázíš, sázíe*), které byly podobné tvarům sloves atematických (*dáš, dá; vieš, vie*). Tím byly odstraněny tříslabíčné tvary 1. osoby singuláru (*dělaju, sázěju*) a oba typy sloves se v singuláru začaly podobat (*dělám, děláš, dělá jako dám, dáš, dá; sázím, sázíš, sázíe jako viem, vieš, vie*). Formální analogie začala působit také po monoftongizaci *ie > í*. Tvary sloves (*sázíš, sází; umíš, umí*) podobné tvarům sloves 2. a 3. osoby 4. třídy (*prošíš, proší; trpíš, trpí*) způsobily proniknutí koncovky **-m** do 4. třídy. Vznikly tak novotvary *proším, trpím*, které nebyly zatíženy nefunkčními alternacemi. Tato změna probíhala na počátku 15. století. Koncovka **-m** přechodně pronikla i k některým slovesům 3. třídy s kořenovým **-i-** podléhajícím stažení. V 16. století však došlo k vyrovnání se slovesy, která měla kořenové **-y-** a nepodlehla stažení. Vznikly tak tvary, které známe dodnes (*biji, piji*). V nové češtině je tedy atematická koncovka **-m** ustálena v 1. osobě singuláru sloves 4. a 5. třídy.

Během historického vývoje češtiny sehrála důležitou roli také tendence k tvarové uniformitě morfů stejného významu. U typu *mazati* (1. třída) a u všech sloves

⁵⁹ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 240 – 241.

⁶⁰ *viem, dám, jsem, jsem, jím;*

3. třídy došlo v 1. osobě singuláru ke změně *ú > i*, čímž se původní *mažu* změnilo v *maži* (*kryju > kryji*). V 17. století se v těchto typech začala obnovovat koncovka *-u*. V nové češtině tedy máme koncovku *-i* po předcházejícím *-j-* (*kryji, kupuji*) a u slovesa *chtíti* (*chci*). Po souhláskách *ž, š, č* je možné užít obě koncovky (*píšu / píši, pláču / pláči*), jejich výběr je však podmíněn stylově.

Ve 2. osobě singuláru převládla již na počátku historického období koncovka *-š* u sloves tematických i atematických. Výjimku tvoří sloveso *býti*, v jeho dnešním tvaru *jsi* je původní atematická koncovka *-i*.

3. osoba singuláru je tvořena nulovou koncovkou, jedná se tedy o pouhý přítomný kmen. Pouze u atematického slovesa *býti* má stará čeština koncovku *-t* (*jest*).

1. osoba plurálu má koncovky *-m, -me, -my*. Staročeskou koncovku *-m* mohla mít nejdříve všechna tematická slovesa, protože slovesa 1. osoby singuláru původně na *-m* nekončila. Poté co byla do 1. osoby singuláru⁶¹ přejata atematická koncovka *-m*, změnila se koncovka 1. osoby plurálu na *-me* nebo *-my*. Ostatní slovesa mohou mít všechny uvedené tvary. Tak je tomu i v současném jazyce, ale koncovka *-my* se vyskytuje jen v archaických nářečích (východomoravských a slezských).

2. osoba plurálu je tvořena koncovkou *-te*, která se zachovala dodnes.

Ve 3. osobě plurálu nalezneme koncovky *-ou* (u sloves 1. a 2. třídy), *-i* (slovesa 3. třídy), *-eji* (u typu *sázěti*), *-aji* (u typu *dělati*) a *-í* (u typu *prositi, trpěti* a v případech *jedí* a *vědí*). V mluvených útvarech pak dochází u sloves 4. třídy k vyrovnání: *oni trpí* i *sází* (v jihozápadních Čechách a nářečích českomoravských) nebo *oni trpějí* i *sázejí* (zbytek nářečí Čech). U sloves 4. a 5. třídy se v českých nářečích koncové *-í* často odsouvá (*prosej, dělaj*). Na Moravě se vyskytují různé koncovky: *-ijó, -ijou, -ijú, -ijá, -íja* (*prosijó, prosijou, prosijú, prosijá*). V archaických nářečích na východní Moravě a ve Slezsku se zachovaly původní koncovky: *-ú* (u sloves 1., 2. a 3. třídy – *nesú, táhnú*), *-á* (u sloves 4. třídy – *prosá*) a *-ajú* (pro slovesa 5. třídy – *volajú*).

1. osoba duálu je tvořena koncovkami *-vě, -va*, přičemž koncovka *-vě* je častější.

2. a 3. osoba duálu mají shodné tvary, které jsou tvořené koncovkou *-ta*.⁶²

⁶¹ sloves 4. a 5. třídy;

⁶² Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 233 – 236.

4. 5. 1. 3. Imperativ

V pračeštině se vyskytoval imperativ trojího typu.

U sloves 1. a 2. třídy byl tvořen koncovkami: **-i** (pro 2. a 3. osobu singuláru), **-ěm, -ěme, -ěmy** (pro 1. osobu plurálu) a **-ěte** (pro 2. a 3. osobu plurálu).

Slovesa 4. třídy tvořila imperativ za pomoci koncovek: **-i** (pro 2. a 3. osobu singuláru), **-im, -ime, -imy** (pro 1. osobu plurálu) a **-ite** (pro 2. a 3. osobu plurálu).

Ve 3. a 5. třídě slovesné byl imperativ tvořen koncovkami: **-j** (pro 2. a 3. osobu singuláru), **-jme, -jmy** (pro 1. osobu plurálu) a **-jte** (pro 2. a 3. osobu plurálu).

Ve 2. a 3. osobě singuláru často odpadalo koncové **-i**, do nové češtiny se dochovalo pouze tam, kde napomáhá výslovnosti. Imperativ 3. osoby plurálu byl postupně nahrazen opisem *at' + indikativ (at' nesou)*.⁶³

4. 5. 1. 4. Přechodníkové konstrukce

I ve staré češtině rozlišujeme dva typy přechodníků: participium **nt-ové** a participium **s-ové**.

Participium nt-ové⁶⁴

Ve staré češtině existovaly dva typy tohoto participia. Jeden byl pro slovesa 1., 2., 3. a 5. třídy a tvořil se koncovkami: **-a** (pro rod mužský a střední), **-úci** (pro rod ženský) a **-úce** (pro plurál všech rodů). Druhý typ měla slovesa 4. třídy a byl tvořen koncovkami: **-ě** (pro maskulina a neutra), **-ieci** (pro feminina) a **-iece** (pro plurál všech rodů). Dnes je participium **nt-ové** tvořeno koncovkami: **-a, -ouc, -ouce; -e / -ě, -íc, -íce**. Oproti staročeskému stavu se změnila i rodová platnost koncovek. Dnes mají stejný tvar feminina a neutra, naopak v historické době se shodně vyjadřovala neutra spolu s maskuliny.

K prvnímu typu patřila i slovesa typu *krýti (kryjě, kryjúc-), kupovati (kupuje, kupujúc-), mazati (mažě, mažúc-), volati (volajě, volajúc-)*. Po provedení staročeských hláskových změn⁶⁵ tato participia s měkkými kořennými nebo kmenovými hláskami splynula s typem *trpě, trpíc-*.

Participiální základy *volajúc-, trpiec-* se staly východiskem pro tvoření deverbálních adjektiv typu *volajúcí, trpiecí*. Tato deverbální adjektiva se občas hláskově

⁶³ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 236 – 237.

⁶⁴ přechodník přítomný;

⁶⁵ monoftongizace *ie > í* (15. – 16. století) a přehláska *ú > i* (14. století);

liší od příslušného přechodníku. Důvodem je jejich dávný původ a také to, že se zakončení **-úci** stalo samostatným slovotvorným prostředkem (*hořící, bydlící*). Méně často se vyskytovaly varianty **-ějící** (*hořející*) a **-ající** (*chválující*). Pokud se tato slova dochovala do současné češtiny, liší se významově od deverbálního adjektiva (*hořící x horoucí*).⁶⁶

Participium s-ové⁶⁷

Participium **s-ové** se shodně jako participium **nt-ové** tvoří ve dvou typech. U sloves se zavřeným kmenem a u typu *tisknutí* se tvoří příponami: nulovou koncovkou (u maskulin a neuter), **-ši** (u feminin), **-še** (v plurálu všech rodů). Slovesa s otevřeným kmenem tvoří participium **s-ové** pomocí přípon: **-v** (pro rod mužský a střední), **-vši** (pro rod ženský) a **-vše** (v plurálu všech rodů).

U sloves typu *pieti* se vyskytovaly dvojtvary: *spen, spenši, spenše* a *p'av, pěvši, pievše*. Mezi maskuliny a femininy vznikaly působením přehlásky rozdíly, které se vyrovnaly jedním nebo druhým směrem (*udržav, udrževši* dalo *udržev, udrževši*).

Složené adjektivizované tvary (*přišedší*) vznikly až v době národního obrození napodobením ruštiny. Nová čeština tvoří přechodník minulý pouze od dokonavých sloves.⁶⁸

4. 5. 2. Složené slovesné tvary

4. 5. 2. 1. Préteritum

Préteritem se vyjadřuje minulý čas a tvoří se spojením participia **l-ového** s indikativem slovesa *býti* (*nesl jsem*). Ve 3. osobě singuláru i plurálu se od nejstarších historických dob vyskytují tyto tvary často bez *jest* a *sú*, od 16. století jsou tvary se slovesem *být* (*nesl jest, nesli sú*) vzácné. Ve 2. osobě singuláru se původní tvar *jsi* redukoval na **-js** a dále na **-s** (*uvedls ny*).⁶⁹

4. 5. 2. 2. Kondicionál

Kondicionál se od nejstarších historických dob vyjadřoval tvary aoristového plusquamperfekta slovesa *být* (tedy spojením tvarů *bych, bys, by, bychom, byste, by*)

⁶⁶ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 238.

⁶⁷ přechodník minulý;

⁶⁸ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 242 - 243.

⁶⁹ Tamtéž, s. 244.

+ *l-ového* přičestí plnovýznamového slovesa. Ve 3. osobě singuláru se patrně užívalo původního tvaru *bychu*, který však byl brzy nahrazen tvarem *by*. Ve 2. osobě singuláru se od 17. století objevuje analogické zakončení *-s* (*bys*).⁷⁰

4. 5. 2. 3. Opisné tvary pasivní

Opisné tvary pasivní vznikají spojováním tvarů slovesa *býti* s participiem pasivním⁷¹ (*jsem nesen, budu nesen, byl jsem nesen...*). V nejstarších dobách se pasivní indikativ prézenta vyjadřuje reflexivním slovesem (*chválí se*), později především spojením participia pasivního s tvary slovesa *bývati* (*nebývá súzen*). Tento způsob však není ustálen, ale drží se až do doby národního obrození. Opisné tvary typu *chválen jest* měly původně préteritální význam a po dlouhou dobu neměly ustálené přítomní a futurální protějšky. Z tohoto důvodu se mohlo vynechávat pomocné *jest* a *sú* (*uzřě, že země porobena, všeho dobrého zbavena*).

Až od druhé poloviny 17. a převážně v 18. století se začíná ustavovat dnešní způsob vyjádření (*je chválen* = prézens, *byl chválen* = préteritum), čímž se opisné pasivum pevněji začleňuje do soustavy slovesných časů. Od té doby je nutné užití znaků 3. osoby (*jest, sú*), protože mají i časovou platnost (*byl chválen, je chválen, bude chválen*).⁷²

⁷⁰ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 245.

⁷¹ *n-ovým* a *t-ovým*;

⁷² Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 245 – 246.

II. Praktická část

5. Shrnutí výsledků hláskoslovné analýzy

V této části budeme postupovat poněkud odlišně od připomínané bakalářské práce. V bakalářské práci jsme jednotlivé jevy hodnotili zvlášť v každém kázání, zde postupujeme podle výčtu jednotlivých jevů a každý jev vždy hodnotíme ve všech třech zkoumaných textech.

Protetické v-

Doklady použití protetického *v-* jsme hledali u substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek, sloves, příslovcí a předložek. Ani v jednom ze tří námi analyzovaných kázání jsme nezaznamenali využití proteze. Celkem jsme prozkoumali 413 slov, u nichž by byla proteze možná.

Na základě tohoto zjištění musíme konstatovat, že se autor protetickému *v-* vyhýbal, samohlásku *o* zachovával na začátku slov i uprostřed slov po předponě. Autor tedy nebyl protetickým *v-* ovlivněn a ve svých textech tak udržoval starší stav spisovného jazyka, ve kterém tato změna své místo nenalezla.

Diftongizace počátečního *ú-* > *ou-*

I v tomto případě jsme se zaměřili na sledování diftongizace ve všech třech kázáních. V prvním kázání *Na den svatých Třech králův* jsme diftongizovanou podobu zaznamenali pouze v jediném případě u substantiva rodu mužského *oud*. V textu se také vyskytl jeden případ, kdy k diftongizaci nedošlo: substantivum *usta*. Změna patrně neproběhla proto, že substantivum má na počátku *u-* tištěné literou *v-*, nad níž se kvantita neznačí, tudíž ani nemohla proběhnout diftongizace.

Ve druhém textu *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* k diftongizaci *ú* > *ou* došlo ve dvou případech u substantiv rodu mužského *oučinek* a *oud*. I v tomto textu se vyskytla slova, která zachovávají nediftongizovanou podobu. Jedná se o dva případy u substantiva *usta* a jeden případ na švu složeniny u vlastního jména *Zlatoustý*.

V posledním kázání *Na slavnost svatých apoštolův Petra a Pavla* jsme zaznamenali diftongizované podoby, a to celkem u sedmi substantiv. Byla to substantiva rodu mužského *oud*, které se v textu vyskytlo dvakrát, *ouklad*, *ouřad* (to jsme našli třikrát) a femininum *ouzkost*. Opět se zde vyskytla substantiva, u nichž

k diftongizaci *ú > ou* nedošlo. Nalezli jsme dvakrát substantivum *usta* a třikrát se vyskytlo vlastní jméno *Zlatoustý*.

Diftongizace tedy vždy zasáhla substantivum *úd*. Naopak se nikdy neprojevila u substantiva *ústa* a vlastního jména *Zlatoústý*. Ve všech námi analyzovaných kázáních se tedy diftongizace uplatnila v 10 případech, krátké *u-* zůstalo beze změny jen ve dvou opakujících se slovech (*usta* a *Zlatoustý*). Můžeme tedy konstatovat, že diftongizace *ú > ou* jako příznaková změna analyzovaná kázání značně ovlivnila.

Diftongizace *ý > ej*

Diftongizaci *ý > ej* jsme jako příznakový jev pozorovali v předponě, v základu slova a v koncovce adjektiv, zájmen i číslovek. Kázání *Na den svatých Třech králův* obsahovalo pouze tři doklady provedené diftongizace. Ve dvou případech došlo k diftongizaci v základu sloves *oslejchati* a *rozmejšleti*, jeden případ jsme zaznamenali v předponě *vý-* u adjektiva *vejroční*. V ostatních 58 tvarech jsme se setkali se starší nediftongizovanou podobou.

Ve druhém kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* jsme diftongizovanou podobu zaznamenali také ve třech případech. Všechny doklady se vyskytují výhradně uprostřed slova, a to u sloves *mejlití* (2x) a *oplejvati*. Ve zbylých 110 případech nedošlo k diftongizaci *ý > ej*.

Ani ve třetím kázání *Na slavnost svatých apoštolův Petra a Pavla* se tato příznaková změna příliš neprosadila. Nalezli jsme pouze jeden doklad po sykavce uprostřed slova (*zejskati*) a jeden v předponě *vý-* u substantiva rodu ženského *vejmluvnost*. V dalších 190 tvarech však tato změna nenašla uplatnění.

Celkem tedy tyto tři texty obsahují 8 tvarů, u nichž proběhla příznaková diftongizace *ý > ej*. V šesti případech k této změně došlo v základu slova, ve dvou případech v předponě *vý-*, diftongizovanou podobu jsme však nezaznamenali v zakončení adjektiv, rodových zájmen a číslovek stejně jako ve zbylých 358 tvarech. Autor se tedy ve všech svých textech přiklonil k staršímu humanistickému úzu a k úzu *Bible kralické*. Tuto hláskovou změnu užil jen výjimečně u slov, která vycházejí ze soudobého mluveného jazyka.

Úženi é > í

Poslední námi analyzovanou hláskovou změnou bylo úženi *é > í*, u něhož jsme ze všech příznakových hláskových změn našli nejvíce dokladů. Úženi se mohlo vyskytnout v základu slov, v příponě přejatých slov a především v zakončení adjektiv, rodových zájmen a číslovek. V kázání *Na den svatých Třech králův* jsme úženi zaznamenali uprostřed slova, v příponě *i* v koncovce. V základu slova se zúžená varianta objevila ve 14 případech. Nejčastěji bylo zastoupeno substantivum rodu mužského *chlív* (7x), dále femininum *kolíbka* (5x) a sloveso *lítat* (2x). V příponě přejatých slov jsme zúženou podobu objevili v jednom případě u substantiva *handlírky*. V koncovkách jsme úženi v různých pádech a číslech zaznamenali v 11 případech: u 6 adjektiv rodu mužského – *blahoslavený* (*blahoslaveného Jindřicha*), *dravý* (*dravému ptáku*), *Mariánský* (*na klíně Mariánském*), *narozený* (*synu narozenému*) a *svatý* (*zdání svatého Ruperta*; *vyznání svatého Pavla*); u 3 adjektiv rodu středního – *anjelské* (*od anjelského nadšení*), *přirozené* (*od přirozeného vnuknutí*) a *smradlavé* (*v smradlavém těle*); dále u jednoho zájmena rodu mužského – *který* (*jest podobný k sokolovi kterýho*); a jednoho zájmena rodu středního – *své* (*v svém těle*). Dalšíh 169 slov bylo bez uvedené změny.

V druhém kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* jsme úženi našli v 17 případech. Čtyřikrát se zúžená podoba vyskytla v základu substantiva rodu mužského *chlív*, substantiva rodu ženského *kolíbka*, u slovesa *lítat* a od něj odvozeného adjektiva *lítající* (*holubice nad ním lítající*). Zbýlých 13 případů jsme zaznamenali v koncovkách: u 9 adjektiv rodu mužského – *celý* (*po celým tom cíli*), *císařský* (*při...dvoře císařským*), *kulatý* (*na tom kulatým cíli*), *postavený* (*do postaveného cíle*), *svatý* (*do svatého Štěpána*; *podle zdání svatého Augustýna*), *učený*, *vážený* (*pamatujte na slova...učeného...váženého Vincentia*) a *zlatý* (*do zlatého řetěze*); u jednoho adjektiva rodu ženského – *svatá* (*od svatý Irene*); u jednoho adjektiva rodu středního – *veliké* (*v světle velikým*); dále u 1 zájmena rodu mužského – *takový* (*milost boží v takovým přebývá*) a u jedné řadové číslovky – *druhý* (*po druhý mrtvý*). Dále jsme excerpovali 193 slov, která zachovávají starší podobu jazyka.

V posledním kázání *Na slavnost svatých apoštolův Petra a Pavla* se úženi *é > í* prosadilo u 32 tvarů. Dvakrát jsme zúženou podobu našli uprostřed slova. Jedná se o slovesa *lítat* a *rozlíhalo*. Zbýlých 30 zúžených tvarů poskytlo zakončení adjektiv, zájmen a číslovek: u 19 adjektiv rodu mužského – *černý*, *aksamitový* (*v svém černým aksamitovým pláští*), *celý* (11x; *po celým světě*), *Molitynský* (*na ostrově Molitynském*),

pochybný (v *pochybným stavu*) a *svatý* (o *svatým Pavlu* /3x/, o *svatým Petru*); u 3 adjektiv rodu středního – *celé* (*celý město*), *Ježíšův* (o *tom tovaryšstvu Ježíšovým*) a *římské* (*na římském uznání*); u pěti zájmen rodu mužského – *který* (o *kterým svatý Ambrož*; o *kterým Písmo*; o *kterým Duch*, o *kterým na ona slova*) a *svůj* (v *svým plášti*); dále u dvou zájmen rodu středního – *které* (*do města v kterým*) a *své* (v *svým předsevzetí*); u jedné číslovky rodu mužského – *jediný* (v *tom jediným*). U ostatních 228 nalezených slov k úženi *é > í* nedošlo.

Ve všech třech námi analyzovaných textech jsme úženi zaznamenali u 20 slov v základu slova, u jednoho slova v příponě a u 54 slov v koncovkách adjektiv, rodových zájmen a číslovek. Převládá tedy úženi v koncovkách (především v genitivu, dativu a lokálu singuláru) nad úžením v základech slov. K úženi dále nedošlo u 590 slov, u nichž by tato změna byla také podle dobových podmínek možná.

Na závěr také musíme připomenout fakt, že výše uvedené změny, které jsou dnes příznakové pro nespisovnou češtinu, byly v době vzniku těchto kázání jevy často doporučovanými soudobými gramatikami. Proto je těžké stanovit, nakolik byl autor ovlivněn těmito pravidly a do jaké míry podléhal mluvenému jazyku. Po provedení této analýzy jsme museli konstatovat, že Bohumír Hynek Josef Bílovský se ve svých kázáních držel starší, humanistické normy spisovného jazyka a novější změny do jeho textů pronikaly pouze ojediněle.

V návaznosti na hláskosloví se dále věnujeme rovině morfologické. Zaměříme se na popis jednotlivých příznakových tvaroslovných jevů, které jsme zaznamenali u substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek, sloves a příslovčí. Každému kázání věnujeme zvláštní kapitolu, kterou pak dále rozčleníme podle jednotlivých slovních druhů. Pro názornost doplníme každý analyzovaný jev několika příklady a pro lepší přehlednost vložíme na konec důležitých dílčích analýz tabulku a graf, v nichž budou názorně zpracovány získané údaje.

6. Na den svatých Třech králův

6. 1. Substantiva

Substantiva budeme v naší analýze dále dělit podle rodů, jednotlivých pádů a čísla.

Rod mužský

V nominativu singuláru jsme v tomto kázání našli nejvíce substantiv (93 dokladů) s nulovou koncovkou. Tato substantiva patřila k *o-kmenům*, *jo-kmenům* a *u-kmenům*. Jednalo se o apelativa i o vlastní jména: *Abraham* /4x/, *Ambrož* /3x/, *anjel* /2x/, *anjelíček*, *Anzelm*, *Augustýn* /3x/, *Bernard* /3x/, *Buh* /3x/, *Bůh* /9x/, *člověk*, *dar* /6x/, *David* /2x/, *dominikán*, *Jarolím* /2x/, *Ježíš* /15x/, *Josef*, *kousek*, *krahulec*, *král* /2x/, *mládeneček*, *Mojžíš*, *obyčej* /2x/, *oheň*, *otec* /4x/, *pán* /5x/, *pavouk*, *Petr*, *pořádek*, *Ržehoř*, *sokol* /2x/, *spitatel*, *svět* /3x/, *syn* /4x/, *učitel*, *vazall*, *veršovec* a *způsob*. V 9 případech se objevila vlastní jména latinského původu, která mají v tomto pádě zakončení *-s* (*Aldrovandas*, *Antonius Pagius*, *Caelius*, *Cornelius*, *Kristus* /4x/ a *Rhodiginus*). Celkem čtyřikrát jsme zaznamenali původní ženskou *a-kmenovou* koncovku *-a*, opět se jednalo o vlastní jména (*Avicenna*, *Bonaventura*, *Seneca* a *Sineta*). Další dvě vlastní jména (*Hugo Kardinal* a *Suso* /2x/) mají dokonce zakončení typické pro neutra.

- ...*dokládá svatý Jarolím*. (54a);
- ...*píše Cornelius*. (61b);
- *Potkal se jednou s králem Artaxerxem jistý jeho vazall Sineta*... (53f);
- *Píše Hugo Kardinal*... (55a).

V kázáních se často vyskytují vlastní jména cizího původu, v jejichž skloňování jsou mnohé odlišnosti. Koncovka jména cizího původu bývá mnohdy počestěna, je tedy přetvořena tak, že přejaté slovo je přímo přiřazeno k jistému českému vzoru svého rodu (*-as* > *-áš*; *satanas* > *satanáš*). Většinou jsou však přejata jména cizího původu s cizí koncovkou, pak se řadí ke vzoru částečně podle znění koncovky, podle jejího původu a také podle zvyku. Při skloňování slov cizího původu dochází často k různosti, dokonce i u téhož autora. Mnohdy se liší starší úzus od novějšího. Různost vzniká především tím, že se za kmenový základ pro české skloňování bere jednak cizí

nominativ, jednak to, co se v cizím skloňování objevuje jako kmen. Tyto různosti se pak sekundárně objevují i v příslušných tvarech posesivních adjektiv. V námi analyzovaných kázáních se vyskytují především vlastní jména latinského původu, v jejichž skloňování panují značné nesrovnalosti. Například vlastní jména s latinským zakončením v nominativu singuláru **-us** (*Augustus*), by měla mít tvar genitivu a akuzativu **-a** (*Augusta*), dativu a lokálu **-u / -ovi** (*Augustu / Augustovi*) a instrumentálu **-em** (*Augustem*). Někdy se však zakončení **-us** zachovává i v pádech mimo nominativ, zvláště pokud se jedná o příjmení (*Nilus* > *Nilusa*), o jméno přijaté do obecného jazyka (*spiritus*), či pokud je před **-us** samohláska (*Antonius* > *Atoniusa*). Čeština také často nechává jména cizího původu nesklonná, zvláště po předložkách nebo při přívlastku, který má zřetelné sklonění. Tyto doklady se vyskytují především v biblických překladech z latiny, kde má i latina cizí jména neskloněna.⁷³

V případě vlastního jména *Suso* dochází v dativu, akuzativu a instrumentálu singuláru k rozšíření kmene.

- ...jenž k **Susonovi** mluvil... (56a);
- ...těž k nám co k **Susonovi** to malé děťátko a veliký Bůh mluví. (57b);
- *Následujme my raději blahoslaveného Jindřicha **Susona**...* (56a);
- *Jak mně dal **Suso** a dávno před **Susonem** Abraham.* (57b).

Ostatní vlastní jména latinského původu kmen nerozšiřují a při jejich deklinaci dochází k odstranění latinského zakončení tvaru nominativu. Jedná se o vlastní jména *Augustýn* a *Kristus*, která jsme zaznamenali v genitivu, dativu, akuzativu a vokativu. Naopak u jména *Herodes* je při deklinaci zachováno latinské zakončení nominativu i ve tvaru genitivu.

- *Jak bydlela sama božská Trojice v srdci svatého **Augustýna**.* (61a);
- ...v svém smradlavém těle dočkati příchodu **Krista**... (63b);
- ...a tak **Kristu** srdce vaše vyčistili... (64a);
- ...s nepořádnýma rukami před **Krista** narozeného Boha a člověka se postavili... (53f);
- ...sladký **Kriste** dobrý Ježíši... (64a);
- ...a tak z nebezpečství **Herodesa** ušli... (54a).

⁷³ Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Tvarosloví, skloňování*. Praha: NČAV, 1960, s. 565 – 578.

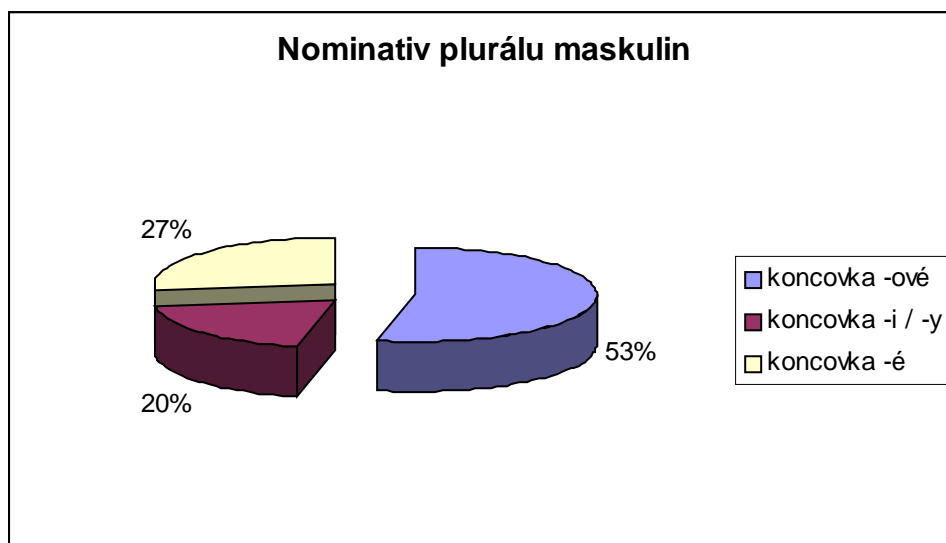
V nominativu plurálu se nejčastěji prosadila k *o-kmenům* proniknuvší *u-kmenová* koncovka *-ové*. Tuto koncovku jsme našli u následujících substantiv: *dar* /2x/, *král* /3x/, *národ* /2x/ a *tvor*. Ve třech případech se objevila původní *o-kmenová* koncovka *-i* případně *-y* (*mocnář*, *národ* a *svátek*). V nominativu substantiva *lidé* /3x/ jsme našli koncovku od souhláskových kmenů *-é*, tato koncovka se vyskytla ještě u substantiva *Peršan*.

- *Tak mnoho mohou darové, na které i králové a mocnáři...* (53d);
- *...poněvadž my lidé ne v prostředku těla...* (60a);
- *...že Peršané za pravidlo a reguli měly...* (53c).

Tabulka zachycující nominativ plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ové	8
-i / -y	3
-é	4

Graf nominativu plurálu maskulin

V genitivu singuláru jsme zaznamenali tři různé koncovky. Nejčastější byla *o-kmenová* koncovka *-a* (22x), *u-kmenová* koncovka *-u* (10x) a koncovka *-e*, která náležela *jo-kmenům* (u substantiv *Ježíš*, *král* a *otec* /4x/), v případě substantiva *den* (2x) k *n-kmenům*. Koncovku *-a* tedy měla následující substantiva, většinou rodu mužského životného: *Abraham*, *Augustýn*, *Buh* /4x/, *člověk*, *Herodes*, *chlív* /2x/, *Ježíšek*,

*Kristus /5x/, Pavel, Rupert, svět /2x/ a život /2x/. Zakončení **u-kmenové** pak náleželo substantivům *dar /2x/, grunt, charf, jazyk, křest, národ, příchod, příklad* a *žalm*.*

- *Podívej se jenom do toho **chlíva**...* (62a);
- *...obraz **Ježíška** do vody potopují.* (64a);
- *...aby před krále žádný bez **daru** předstoupiti se neopovážil.* (53e);
- *...komora všemohoucího **krále**...* (63b);
- *...srdce naše každého **dne**...obětujme.* (60a).

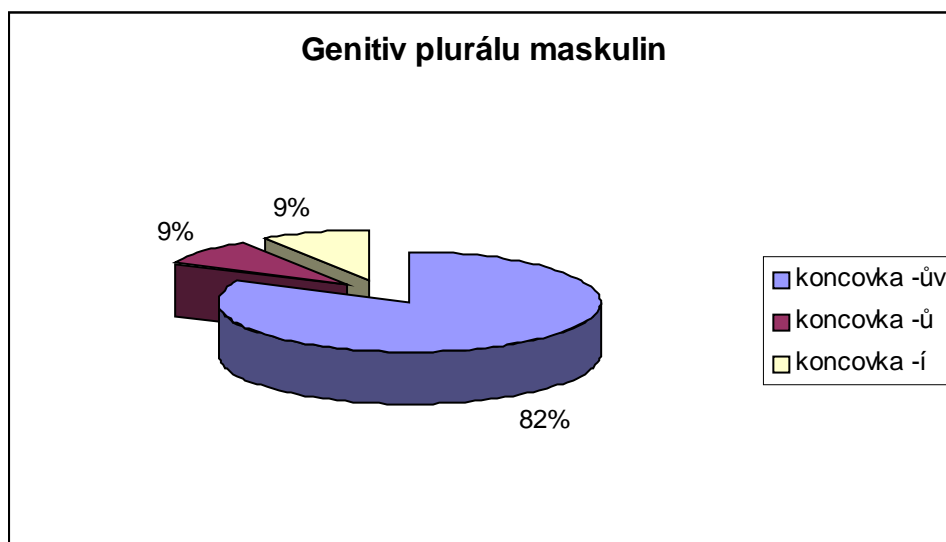
V genitivu plurálu se nejvíce prosadila od původu **u-kmenová** koncovka **-ův**. Tuto koncovku jsme našli u substantiv *dar, král /6x/, loket* a *skutek*. U substantiva *hřích* pak byla koncovka **-ů** a u plurálového tvaru *lidé* jsme zaznamenali **i-kmenovou** koncovku **-í**.

- *Na den ss. Třech **králův**.* (52a);
- *Abyste dnes zpověď' svatou z **hříchů** vašich čistě vykonali...* (64a);
- *...by nic příjemnějšího Bohu nebylo jak její a jiných **lidí** srdce...* (54b).

Tabulka zachycující genitiv plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ův	9
-ů	1
-í	1

Graf genitivu plurálu maskulin

Pro dativ singuláru byla nejčastěji užita **o-kmenová** koncovka **-u** (32x), dále původní **u-kmenová** koncovka **-ovi** (11x) a **jo-kmenová** koncovka **-i** (také 11x). Koncovka **-u** náležela substantivům *Bůh* /15x/, *Kristus* /6x/, *milovník*, *oud*, *pán* /4x/, *potůček*, *pták*, *stín*, *syn* a *ženich*. Koncovku **-ovi** měla substantiva *Abraham* /2x/, *Ježíš* /3x/, *miláček*, *sokol* /2x/, *Suso* /2x/ a *synáček*, koncovku **-i** pak *Ježíš* /3x/, *král* /7x/ a *otec*. Substantivum *Ježíš* má tedy v tomto pádě jak koncovku **-i**, tak koncovku **-ovi**.

- *Srdce dar nejmilejší Bohu s dary Třech králův má se Bohu obětovati.* (52c);
- *...ani darové Třech králův pánu Bohu a synáčkovi jeho nebyliby se líbili...* (54b);
- *...přikázání otci skoro nemožné...* (57c);
- *...srdce naše každého dne obzvláště pak dnes Ježíši obětujeme.* (60a);
- *...a tak Ježíšovi celé své srdce obětoval...* (57a).

V dativu plurálu se nacházelo pouze substantivum *dar*, které mělo **o-kmenové** zakončení **-ům**.

- *...třem darům Třech králův se vyrovnává...* (54c).

Nejvíce substantiv mělo v akuzativu singuláru nulovou koncovku (24x). Jednalo se o neživotná substantiva, která náležela od původu k **o-kmenům**, **jo-kmenům** a **n-kmenům** (*dar* /3x/, *den* /3x/, *díl*, *handl*, *kříž*, *meč*, *obraz*, *obyčej*, *oheň*, *poklad* /2x/, *pozor*, *prsten*, *rok*, *svět* /2x/, *titul*, *začátek* a *zub* /2x/). Naopak substantiva označující osoby, která patřila k **o-kmenům**, byla zakončena koncovkou **-a**, která přešla do akuzativu z genitivu. Těchto substantiv jsme v textu zaznamenali 21: *Bůh* /5x/, *člověk*, *Izáček*, *Izák* /2x/, *Jindřich*, *Kristus* /3x/, *pán* /3x/, *Suso* a *syn* /4x/. U substantiv *kacíř* a *král* jsme našli **jo-kmenovou** koncovku **-e**. Vlastní jméno *Sineta* pak bylo utvořeno ženskou koncovkou **-u**.

- *...aby mu syna svého Izáka skrze meč a oheň obětoval.* (57c);
- *Jestliže smím dravému ptáku Krista přirovnati...* (62c);
- *...žádného dokonce kacíře v témž kostele...netrpí...* (61a);
- *...toho Sinetu královskýmá dary za to štědře obohatil.* (53f).

Akuzativ plurálu byl v 10 případech realizován ***o-kmenovou*** koncovkou ***-y*** (*Bůh, dar /4x/, neřád, poklad, pokojíček, stánek* a pomnožné *šaty*) a v případě substantiva *lidé* ***i-kmenovou*** koncovkou ***-i***.

- *Dar bohy i lidi krotí...* (53a);
- *...ženské osoby šaty sobě čistotně perou...* (64a).

Koncovka ***o-kmenová*** se nejčastěji vyskytovala i ve vokativu singuláru. V tomto případě se jednalo o koncovku ***-e***, kterou jsme zaznamenali u následujících substantiv: *Abraham, Bůh /2x/, člověk /3x/, Kristus /2x/* a *pán*. Koncovka ***-u*** pak náležela substantivům *Jezu, syn /4x/* a *ženich*. Naopak substantiva *Ježíš /4x/* a *vladař* měla zakončení ***-i***.

- *Slyš Abrahame? Rozumíš tomu člověče, srdce tvého vladaři?* (58b);
- *Synu dej mně tvé srdce...* (57b).

Lokál singuláru byl nejčastěji tvořen původní ***o-kmenovou*** koncovkou ***-e / -ě***. Touto koncovkou byla utvořena substantiva *chlív /5x/, Jordán, klín, kostel /2x/, svět /3x/* a *zákon /2x/*. Koncovku ***-u*** podle dativu singuláru jsme našli u substantiv *člověk /2x/, let, pán, práh, prostředek* a *východ*. Zakončení ***jo-kmenové -i*** mělo substantivum *oltář /2x/*.

- *Čím věc nějaká na tom světě jest...* (55a);
- *...na prahu neomdlel nebo v kostele náhle neumřel.* (61a);
- *...za sklem na oltáři postavené...* (61a).

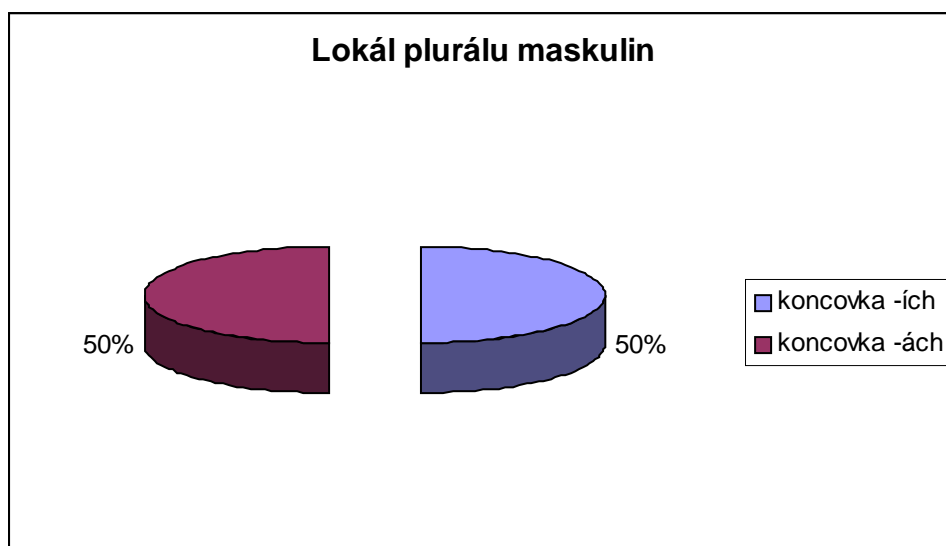
V lokálu plurálu se nacházela pouze dvě substantiva. Substantivum *pazúr* mělo ***o-kmenovou*** koncovku ***-ích*** a substantivum *pokojíček* bylo zakončeno koncovkou ***-ách***, která je typická pro ženské ***a-kmeny***.

- *...až nětco v svých pazouřích pánu svému přinese...* (62c);
- *...aby v těch třech pokojíčkách...bydleti mohla.* (60a).

Tabulka zachycující lokál plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ích	1
-ách	1

Graf lokálu plurálu maskulin

Instrumentál singuláru byl realizován *o-kmenovou* i *jo-kmenovou* koncovkou *-em*. Toto zakončení měla následující substantiva: *Artaxerx*, *dar* /2x/, *David*, *král*, *obličej*, *oheň* /3x/, *skutek*, *Suso* a *titul* /3x/.

- *Protož volejme zase s svatým Davidem...* (63b);
- *...aby předešlým ohněm lásky...plápolala...* (58c).

I v instrumentálu plurálu se vyskytla také *o-kmenová* i *jo-kmenová* koncovka. V tomto případě se jednalo o koncovky *-y* a *-i*, kterou byla utvořena substantiva: *dar* /2x/, *král* /2x/, *pták*, *tvor* a *titul*.

- *Srdce dar nejmilejší Bohu s dary Třech králův má se Bohu obětovati.* (52c);
- *...v povětří za ptáky se snáší...*(62c);
- *...padejme na kolena naše s Třema ss. králi...* (59a).

Rod ženský

V nominativu singuláru se nejčastěji vyskytovala pro feminina typická *a-kmenová* koncovka *-a*. Tuto koncovku jsme zaznamenali v 15 případech u substantiv: *chiragra*, *Kateřina* /2x/, *komora* /3x/, *Maria*, *noha*, *panna*, *panenka*, *ruka* /2x/ a *voda* /3x/. U 5 substantiv (*milost*, *moudrost*, *oběť* a *věc* /2x/) byla nulová koncovka, která je typická pro *i-kmeny*. Substantivum *trojice* /4x/ pak mělo *ja-kmenové* zakončení *-e*.

- Řekla to **Kateřina**... (58c);
- ...*jak se nelíbila oběť* Kaynova... (54b);
- ...*v kterých by trojice zemská...přebývala*. (60b).

V nominativu plurálu jsme v ženském rodě objevili pouze substantiva *osoba* a *prvotina*, která měla obě **a-kmenovou** koncovku **-y**.

- ...*tehdy ženské osoby šaty sobě čistotně perou*. (64a).

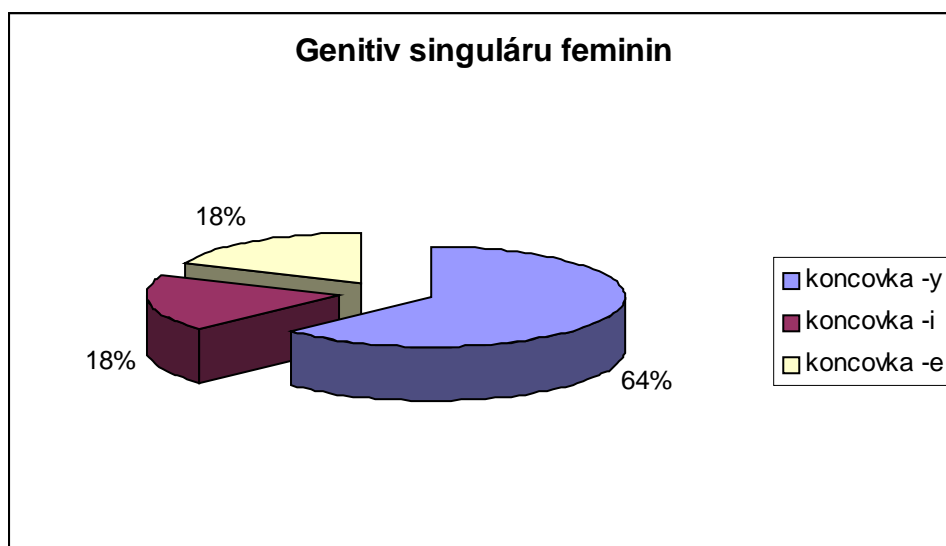
I genitiv singuláru byl nejčastěji realizován **a-kmenovou** koncovkou. V tomto případě se jednalo o koncovku **-y**, kterou jsme našli ve 24 případech u substantiv: *kolíbka* /3x/, *láska* /5x/, *Lutjarda*, *matka*, *Mechtylda*, *mirha*, *panna* /2x/, *podstata* /2x/, *pochyba*, *poskvrna*, *příčina* /2x/, *voda* /3x/ a *vojna*. Sedm substantiv pak mělo **i-kmenovou** koncovkou **-i** (*hrst*, *milost*, *moudrost*, *starost*, *temnost*, *vděčnost* a *zkroušenost*) a **ja-kmenovou** koncovkou **-e** (*duše* /3x/, *chvíle* a *Marie* /3x/). Substantivum *proporce* bylo ve tvaru *proporcí*, který se, byť zkrácený, deklinoval podle **ja-kmenu** *laní*. Pravopisný zápis měl po **c** **-y** jako po sykavkách **s**, **z**. Transkribujeme *cy*, *zy*, *sy* jako *ci*, *zi* *si* podle dnešních pravopisných zvyklostí.

- ...*nabral do hrsti vody*... (53f);
- ...*pod srdcem Marie se vtělil*... (61b);
- ...*srdce jest maličké podle proporci*... (55a).

Tabulka zachycující genitiv singuláru feminin

Koncovka	Počet
-y	24
-i	7
-e	7

Graf genitivu singuláru feminin

V genitivu plurálu jsme objevili tři substantiva (*litera* /2x/ a *panna*) s nulovou koncovkou a substantivum *duše* s koncovkou **-í**. V tomto pádě je pro **a-kmeny** typická nulová koncovka. Koncovka **-í** ke vzoru *duše* přešla od ženských **i-kmenů**.

- *Chcemeli tedy těch svatých **panen** následovati...* (59a);
- *Proč tehdy by jsme my neřády našich **duší**...neomývali?* (64a).

Dativ singuláru byl nejčastěji realizován **i-kmenovou** koncovkou **-i**. Tuto koncovku měla substantiva *čest*, *moudrost* a *velebnost*. Vlastní jméno *Marie* má v tomto pádě také zakončení **-i**, svým tvarem však náleží pod ženské **ja-kmeny**. Koncovka **-ě**, která náleží **a-kmenům**, se vyskytla u substantiv *Brigita* a *sláva*.

- *...a tak Kristu srdce vaše vyčistili ke **cti** a **slávě**...* (64a);
- *...dříve než anjel **Maryji** vtělení Krista zvěštoval...* (61b).

V dativu plurálu bylo pouze substantivum *ručička*, které bylo utvořeno **a-kmenovou** koncovkou **-ám**.

- *A **ručičkám** jeho obětovati nebudeš?* (62a).

V akuzativu singuláru se vyskytovalo velké množství substantiv. Nejčastěji (19x) to byla substantiva **a-kmenového** skloňování s koncovkou **-u**. Tuto koncovku měla substantiva *Brigita*, *hospoda*, *komora*, *láska*, *mzda*, *odplata* /2x/, *osoba*, *památka*

/3x/, *rada* /2x/, *ruka* /2x/, *správa*, *síla*, *statua* a *vojna*. Velmi častá byla i nulová koncovka, která je typická pro *i-kmeny*. Tato koncovka v 16 případech náležela substantivům *milost* /3x/, *noc*, *odpověď* /2x/, *pečet* /2x/, *pomoc*, *rychlost*, *vědomost*, *vysokost*, *vyvýšenost*, *zem*, *známost* a *zpověď*. V tomto pádě jsme zaznamenali i *ja-kmenovou* koncovku *-i*, kterou byla utvořena substantiva *pravice* a *regule*.⁷⁴

- *Mášli křivou ruku, obdržíš co chceš.* (52d);
- *...srdce lidské pro svou vysokost a vyvýšenost jest jak věc tak dar největší...* (55a);
- *...a pro tvé srdce z nebe na zem pospíchal...* (61b);
- *...Peršané za reguli a pravidlo měli...*(53e);
- *...Kristus se k sobě na pravici přitáhnouti žádá...* (60a).

V akuzativu plurálu jsme našli následující koncovky: *a-kmenovou* koncovku *-y* (*modlitba*, *prosba*, *rána*, *ručička*) a *i-kmenovou* koncovku *-i* (*ctnost*, *věc* a *žádost*). Substantivum *ruka* má v tomto případě duálovou koncovku *-e*.

- *Šťastné ručičky...roztahoval...* (62a);
- *...miluj mne nadevšecky věci tohoto světa...* (62b);
- *Ta chiragra jest milá, která tak ruce křiví...* (52d).

Několik substantiv se vyskytlo i ve vokativu singuláru. Substantiva *dcera*, *láska* a *nevěsta* byla utvořena *a-kmenovou* koncovkou *-o*. Vlastní jméno *Marie* má zakončení jako nominativ singuláru.

- *Synu, dcero, nevěsto dej mně tvé srdce...* (60a);
- *Pán s tebou již jest ó Maria...* (61b).

Ve vokativu plurálu jsme našli pouze substantiva *handlířka* a *panenka*, která měla *a-kmenovou* koncovku *-y*.

- *O blahoslavené handlířky, o panenky přešťastné!* (58c).

Lokál singuláru byl nejčastěji utvořen *a-kmenovou* koncovkou *-e* / *-ě*. Tuto koncovku jsme zaznamenali u následujících substantiv: *kniha*, *kolíbka* /2x/, *láska*, *pavučina*, *ruka*, *strana* /2x/ a *tabulka*. Dále byla substantiva v tomto pádě utvořena

⁷⁴ regule = pravidlo;

koncovkou **-i**. Tato koncovka v případě substantiv *mše* a *země* byla **ja-kmenového** původu, u substantiva *zpověď* pak podle **i-kmenů**.

- ...*který se nám dnes v kolíbce...viděti dává...* (57b);
- ...*jako pavouk v své pavučině...* (63b);
- *Kdykoliv se trojice nejsvětější při mši svaté jmenuje...* (61a);
- *Co pak nad srdce lidské na nebi i na zemi jest...* (55a);
- *Než spasitedlnější voda jest při svaté zpovědi...*(65a).

Instrumentál singuláru byl realizován dvěma koncovkami: koncovkou **-í** a koncovkou **-ou**. Koncovka **-í** byla užita u jmen skloňovaných podle **i-kmenů** (*ctnost, moc, mysl, smrt* a *tvář*), u substantiva *koupě* podle **ja-kmenů**; podobné zakončení měl i **v-kmenový** typ (*krev*). Koncovku **a-kmenovou -ou** měla substantiva *cesta, láska* /2x/, *nevěsta, poklona* a *síla*.

- ...*já tebe celou též myslí celou mocí a silou miluji* (57a);
- *Nebo se takové panství dostává skrze dědictví nebo darem nebo koupí...* (59a);
- *Napiš...nejdražší krvi...* (61a).

V instrumentálu plurálu se vyskytovala pouze substantiva, která náležejí k **a-kmenům**. Instrumentál substantiv *ruka* a *ručička* byl utvořen koncovkou **-ami**. V případě substantiva *litera* užil autor mylně mužskou koncovku **-y**.

- ...*pro tvé srdce ručičkami pleskal*. (62a);
- ...*ten náš dar s třema litery COR Kristu králi obětovati mocti budeme*. (65a).

Rod střední

V nominativu singuláru mělo nejvíce substantiv (20) **jo-kmenovou** koncovku **-e** (*nebe* a *srdce* /19x/). Dále jsme v šesti případech zaznamenali **ujo-kmenovou** koncovku **-í**, v tomto případě se jednalo o substantiva *obnovení, panství* /2x/, *poručení, přikázání* a *stvoření*. Koncovku **-o**, která náleží **o-kmenům** středním, měla substantiva *děťátko, stříbro* a *zlato*. Substantivum *dítě* náleží původně k **nt-kmenům**, a je tedy tvořeno koncovkou **-ě**.

- *Srdce dar nejmilejší Bohu...má se Bohu obětovati*. (52c);

- *Nebo se takové **panství** dostává skrze dědictví nebo darem nebo koupí...* (59a);
- *Mocné jest **stříbro** a **zlato**...* (53c);
- *...ať nepláče jak **dítě** pro jablíčko...* (60a).

V nominativu plurálu jsme našli pouze substantivum *srdce* utvořené **jo-kmenovou** koncovkou **-e**.

- *O kyž jsou **taková** srdce naše!* (61a).

I v genitivu singuláru se nejvíce prosadila **jo-kmenová** koncovka **-e**. Tato koncovka ve 28 případech náležela substantivům *nebe* /2x/, *slunce* a *srdce* /25x/. Dále jsme objevili **ujo-kmenovou** koncovku **-í** (u substantiv *darování*, *dědictví*, *meškání*, *nadšení*, *nebezpečství*, *okamžení*, *rozmyšlení*, *umučení*, *unavení*, *vítězství*, *vnuknutí*, *vyznání* a *zdání*). Koncovkou **o-kmenovou** pak byla utvořena substantiva *kadidlo*, *místo*, *právo* /2x/, *slovo*, *stříbro*, *tělo* /2x/ a *zlato* /2x/.

- *Letěl z **nebe** pod srdce Marie...* (63a);
- *...a tak z **nebezpečství** Herodesa ušli...* (54a);
- *Ani **zlata**, ani **stříbra**, ani **kadidla**, ani mirhy nemáte mnozí...* (54a).

V genitivu plurálu se nachází substantivum *srdce*, které je utvořeno **jo-kmenovou** koncovkou **-í**, a substantivum *oko*, kterému náleží od původu duálová koncovka **-í**.

- *...všech **srdcí** králi...srdce naše dnes odepřeme?* (56a);
- *...nežádá **očí** kterýma byjsme na něj hlídali...* (60a).

V dativu singuláru jsme zaznamenali následující koncovky: **ujo-kmenovou** koncovku **-í** (*obětování*, *podivení*, *předsevzetí* a *slyšení*), **nt-kmenovou** koncovku **-eti** u substantiva *dítě*, **o-kmenovou** koncovku **-u** (*děťátko* a *srdečko*) a **jo-kmenovou** koncovku **-i** (u substantiva *srdce*).

- *...že k **podivení** ohněm lásky k Bohu plápolalo...* (64a);
- *...všechné poklady slibuje **dítěti** roztomilému...* (65c);
- *...dej tomu **děťátku**...* (60a);
- *Protož abyjsme se tomu plápolajícimu **srdci**...přirovnati mohli...* (61a).

V akuzativu singuláru byla nejčastěji užitá **jo-kmenová** koncovka **-e**. Touto koncovkou však bylo v 64 případech utvořeno jediné substantivum – *srdce*. Dále jsme v tomto pádě našli **ɔjo-kmenovou** koncovku **-í** (jednalo se o substantiva *dědictví* /2x/, *dobrodiní*, *obnovení* /2x/, *poslušenství*, *příkázání*, *smetí*, *tajemství*, *vítězství*, *vtělení*, *vyčištění*, *znamení* /3x/ a *zvěstování*), **o-kmenovou** koncovku **-o** (u substantiv *jablíčko*, *místo*, *oko* /2x/, *pravidlo* a *srdečko*) a **nt-kmenovou** koncovku **-ě** (*dítě*).

- ...*přistojte srdce* vaše ...*k upřímnému obětování*... (54c);
- ...*anjelské zvěstování* předešel. (61b);
- *V starém zákoně* poručil Bůh dáti zub za zub, **oko** za **oko**. (58c);
- ...*ne ruce* kterými by jsme to **dítě** nosili... (60a).

V akuzativu plurálu bylo nejvíce substantiv utvořeno **o-kmenovou** koncovkou **-a**. V tomto případě se jednalo o následující substantiva: *hovado*, *koleno* /2x/, *léto*, *prsó*, *ramínko*, *slovo* /3x/ a pomnožné *ústa*. I zde bylo substantivum *srdce* utvořeno **jo-kmenovou** koncovkou **-e**. U substantiva *oko* jsme našli od původu duálovou koncovku **-i**.

- ...*aspoň jednou* za den ty **slova** jeho opakujme. (61a);
- ...*nežádá ústa* kterými by jsme ho líbali... (60a);
- ...*Abraham dvě srdce* najednou Bohu obětoval... (57c);
- ...*když oči* zlatem nebo stříbrem zapleští... (52d).

Ve vokativu singuláru se vyskytlo pouze substantivum *srdce*, které je utvořeno **jo-kmenovou** koncovkou **-e**.

- *O mé srdce* můj Jezu! (57a).

Lokál singuláru byl realizován třemi různými koncovkami. Jednalo se o **jo-kmenovou** koncovku **-i** (substantiva *nebe* a *srdce* /7x/), **ɔjo-kmenovou** koncovku **-í** (*narození*, *povětrí* a *příkázání*) a **o-kmenovou** koncovku **-e** (*tělo* /2x/).

- *Jeden každý kdo chce přistojiti hospodu pro Krista v srdci* svém... (63b);
- *O tom příkázání* museli dobrou vědomost míti dnešní Tři králové... (53e);
- ... v svém smradlavém **těle** dočkati příchodu Krista... (63b).

V instrumentálu singuláru jsme v 9 případech zaznamenali koncovku **-em**, která v tomto pádě náleží k **o-kmenům** (*sklo, stříbro, tělo a zlato*) i k **jo-kmenům** (*srdce /5x/*) a v jednom případě u substantiva *podivení* **ujo-kmenovou** koncovku **-ím**.

- ...*to srdce...za sklem na oltáři postavené...* (61a);
- ...*najdeš ho budešli s celým srdcem hledati ho.* (56a);
- *Proto anjel s podivením řekl...* (61b).

V instrumentálu plurálu se nacházelo pouze substantivum *hovado*, které zde bylo utvořeno **o-kmenovou** koncovkou **-y**.

- ...*král všech králův mezi hovady ležel...* (62a).

6. 2. Adjektiva

U adjektiv se budeme zabývat hned několika příznakovými rysy. Jedním z nich je distribuce koncovek u přivlastňovacích přídavných jmen, tedy především pronikání koncovek složené deklinace do původní jmenné deklinace. Text obsahuje jen málo dokladů přivlastňovacích přídavných jmen, ale i z těch je patrné, že převažuje deklinace složená. Jmennou deklinaci mají pouze adjektiva *Kaynova* a *Merkuryusova*. Ostatní adjektiva mají také deklinaci složenou.

- ...*dál ujde a projde než nejčerstvější noha Merkuryusova.* (52d);
- ...*jak se nelíbila oběť Kaynova...* (54b);
- ...*na památku křtu Kristového...* (64a);
- ...*příkázání dáti ráčil v druhé knize Mojžíšové...* (53e);
- ...*který se nám dnes v kolíbce a na klíně Mariánským viděti dává...* (57b).

Dále jsme se zaměřili na pronikání duálových koncovek do tvaru instrumentálu. Ani v tomto případě se autor nevymyká dobovému úzu. Užití koncovky typické pro duál jsme zaznamenali pouze ve třech případech, z nichž dva byly ve spojení se substantivem *ruce*, které ovšem samo duálovou koncovku nemá.

- ...*že toho Sinetu královským dary za to štědře obohatil.* (53e);
- ...*buďto od anjelského nadšení s křivými a s nepořádnými rukami před Krista narozeného Boha a člověka se postavili...* (53e).

S přídavnými jmény souvisí i jevy, které jsme podrobně popsali v bakalářské práci,⁷⁵ tedy úženi *é > í* a diftongizace *ý > ej*. Pro úplnost si nyní připomeneme, jak tyto hláskoslovné nespisovné změny zasáhly tvary adjektiv. Diftongizace *ý > ej* toto kázání nezasáhla, ale našli jsme několik dokladů provedeného úženi: nejčastěji byl úžením zasažen genitiv singuláru, dále dativ a lokál singuláru.

- ...*byla bez srdce podle zdání **svatýho** Ruperta.* (54c);
- ...*podle vyznání **svatýho** Pavla...* (59a);
- ...*snad od **přirozenýho** vnučnutí buďto od **anjelskýho** nadšení...*(53e);
- *Jestliže smím **dravýmu** ptáku Krista přirovnati...* (62c);
- ...*a synu jeho **narozenýmu** tento den obětovati měla?* (54b);
- *Následujme my raději **blahoslavenýho** Jindřicha...* (56a);
- ...*který se nám dnes v kolíbce a na klíně **Mariánským** viděti dává...* (57b);
- ...*v svém **smradlavým** těle dočkati příchodu Krista...* (63b).

Jinak byla všechna adjektiva utvořena podle pravidel spisovného jazyka. Výjimkou jsou pouze spojení *nešťastné léta* a *rozumné stvoření*, kde by měla být náležitá rodová koncovka středního rodu *-a*, ale místo ní proniklo zakončení stejné jako u feminin.

- *Což my ale bídní a chudí lidé v tyto **nešťastné** léta tomu králi a Bohu darujeme?* (54a).
- *Nejsme **rozumné** stvoření pomyslime-li nětco takového.* (59a).

Další problematika, na kterou se u adjektiv zaměříme, je postavení přídavného jména ve větě. Zajímá nás především poměr mezi antepozicí a postpozicí. Postavení v postpozici jsme zaznamenali v 39 případech. V celém kázání tedy naprosto převažuje postavení adjektiva v antepozici, které se objevuje celkem u 194 přídavných jmen. Adjektiva *božský*, *celý*, *narozený*, *nejmilejší* a *svatý* se vyskytují jak v antepozici, tak v postpozici.

- *Horlivě žádala od Boha věděti jakýby ona taký dar **božské** velebnosti a synu jeho narozenýmu tento den obětovati měla?* (54b);
- ...*dejme dnes za to srdce **božské** srdce naše...* (59a);

⁷⁵ Kuklová, L.: *Analýza barokního textu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009. Nepublikovaná bakalářská práce.

- ...**celé** srdce mu daruji... (65c);
- ...srdce naše **celé**... (63a);

- ...o náš **narozený** Ježíši! (59a);
- Ježíš **narozený** jest veliký Buh... (55a);

- ...než ten svůj drahý poklad a to **nejmilejší** srdce svého srdce. (57c);
- Srdce dar **nejmilejší** Bohu... (52c);

- ...já vám dám raddu z života **svaté** Mechtyldy... (54a);
- Kdykoliv se Trojice nejsvětější při mši **svaté** jmenuje... (61a);

- ...ukázala se moudrost **věrná**... (56a);
- ...to srdce jest dar Bohu **nejpříjemnější**... (54c);
- Když svátky **vejroční** přichází... (64a).

Tabulka zachycující postavení adjektiva ve větě

Postavení	Počet
antepozice	194
postpozice	39

Graf postavení adjektiva ve větě

Dále jsme se zabývali poměrem mezi jednotlivými stupni adjektiv. Nejvíce adjektiv se dle očekávání nacházelo ve tvaru pozitivu (197). Nalezli jsme však i přídavná jména ve tvaru komparativu (14) i superlativu (22). Všechna tato přídavná jména byla utvořena tak, jak je známe ze současného jazyka.

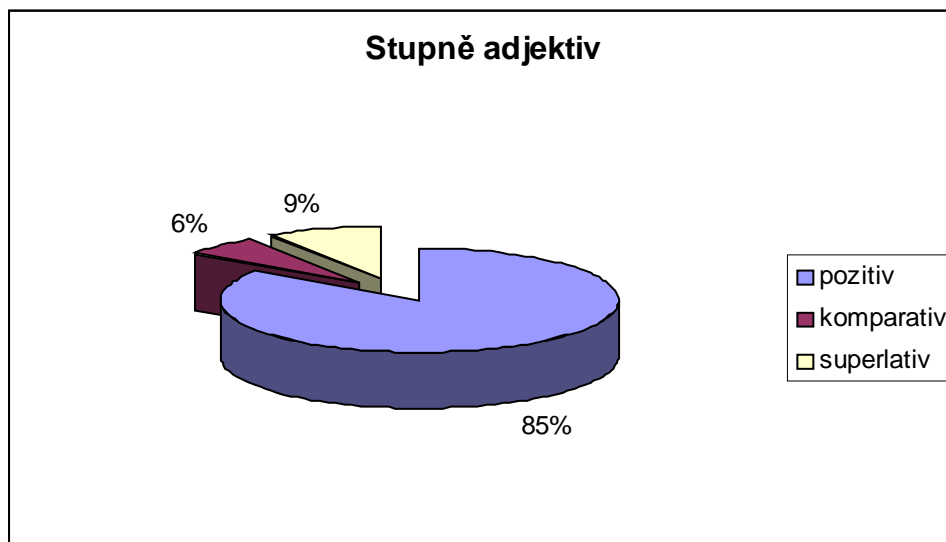
- ...že by nic **příjemnějšího** Bohu nebylo... (54b);
- Než **spasitedlnější** voda jest při svaté zpovědi... (64a);
- Co **divnějšího**? Co **většího** a **vážnějšího**? (55a);

- ...sám **nejbohatší** a **nejštedřejší** Bůh přikázání dáti ráčil... (53e);
- Napiš Kriste Ježíši na tabulce srdce mého **nejdražší** krvi tajemství... (61a);
- ...kterou se narodil Ježíš **nejčistotnější** panny syn... (63b).

Tabulka zachycující stupně adjektiv

Stupeň	Počet
pozitiv	197
komparativ	14
superlativ	22

Graf stupňů adjektiv

6. 3. Zájmena

Při analyzování zájmených tvarů budeme zájmena dělit do skupin podle jejich druhu. U osobních zájmen tuto skupinu dále rozčleníme na zájmena bezrodá a rodová.

Kromě užitých tvarů zájmen si budeme všimnout také postavení zájmena ve větě, tedy toho stojí-li v antepozici či postpozici. Pro větší přehlednost znázorníme tyto výsledky graficky.

Osobní zájmena

Osobní bezrodá zájmena

Jak jsme již dříve uvedli, mezi osobní bezrodá zájmena patří zájmena *já*, *ty*, *my*, *vy* a reflexivní *se*. Bezrodá osobní zájmena mají specifické zájmenné skloňování. Zájmeno pro první osobu singuláru *já* jsme našli ve tvaru nominativu /7x/, genitivu *mne*, dativu *mně* /8x/, akuzativu *mne* /4x/ a lokálu *mně*.

- *Synu dej **mně** tvé srdce, dcero dej **mně** tvůj poklad jak **mně** dal Suso...* (57b);
- *Polož **mne** jako znamenitý prsten...* (55a).

Zájmeno *ty* pro druhou osobu singuláru se v textu vyskytlo ve tvaru nominativu /2x/, genitivu *tebe* /2x/, dativu *tobě* /12x/, akuzativu *tebe* /13x/ a instrumentálu *tebou*.

- *Pán s **tebou** již jest ó Maríja který mne k **tobě** posílá.* (61b);
- *...uhlídáš co pro **tebe** vystál Ježíš...* (62a).

Ve tvarech zájmena pro první osobu plurálu *my* se v genitivu /4x/, akuzativu /5x/ a lokálu objevil totožný tvar *nás*. Toto zájmeno jsme zaznamenali ještě ve tvaru nominativu /9x/ a dativu *nám* /3x/.

- *Nic totižto nic tak nežádá od **nás** míti...* (54c);
- *Ach což se nalítal pro **nás** Ježíš!* (63a);
- *Nyní jest pořádek na **nás**.* (54a);
- *...stejná se **nám** proukazuje...*(57b).

Obdobná byla situace u zájmena pro druhou osobu plurálu *vy*. Toto zájmeno se v textu vyskytovalo ve tvaru genitivu *vás*, dativu *vám* a akuzativu *vás*.

- *...to on od **vás** jedině žádá...* (55a);
- *...napomínám **vás**...* (64a);
- *...já **vám** dám radu z života svaté Mechtlydy...*(54a).

Reflexivní zájmeno *se* se v textu objevuje ve tvaru genitivu *sebe* a dativu *sobě* /7x/. Delšího tvaru *sobě* užil autor i na místě, kde bychom dnes použili kratší tvar *si*.

- ...*tehdy ženské osoby šaty **sobě** čistotně perou...* (64a);
- *A odpovídá sám **sobě**.* (57c).

Osobní rodová zájmena

Osobní rodová zájmena slouží k označení třetí osoby singuláru i plurálu. Nejvíce dokladů jsme našli u zájmena *on*, toto zájmeno se nacházelo ve tvaru nominativu /4x/, genitivu *něho* a instrumentálu *ním*. Zajímavé byly tvary dativu a akuzativu. V dativu mělo zájmeno *on* tři různé varianty: *jemu* /6x/, *mu* /9x/ a *němu*. V akuzativu se pak nacházel tvar *ho* /8x/, *něho* a *něj*.

- *Pán Bůh chtěl od **něho** to srdce míti...* (57c);
- ...*před Krista narozeného Boha a člověka se postavili a dary **jemu** ...obětovali.* (53e);
- *Dar Bohy i lidí krotí žádný není **mu** naproti...* (53a);
- ...*pán srdce našeho když vinšuje napřed abyjsme se k **němu** z celého srdce obrátili.* (56a);
- *Když hledati budeš Pána Boha tvého najdeš **ho**...* (56a).

Ostatní rodová zájmena se vyskytují již v malém množství a v jejich skloňování nedochází k žádným nesrovnalostem. Jedná se o zájmena *ona*, *ono* /3x/ a *oni* /2x/.

- *Horlivě žádala od Boha věděti jakýby **ona** taký dar...obětovati měla?* (54b);
- *Sem tedy sem srdce vaše lidé sem **je** neste...* (55a);
- *To **oni** učinili.* (54a).

Přivlastňovací zájmena

Přivlastňovací zájmena se všechna vyskytují v náležitém tvaru, který známe ze současného spisovného jazyka. Jedinou výjimku tvoří zájmeno *svůj* ve spojení se substantivem *kolena*, v jehož tvaru jsme zaznamenali nenáležité zakončení.

- *Padl na **své** kolena...* (56a).

Ostatní přivlastňovací zájmena pak odpovídají svými tvary spisovné češtině, proto si v tomto oddíle budeme všimnout především postavení přivlastňovacího zájmena

ve větě. Jiný je ovšem vztah přivlastňování. Tam, kde je v současné češtině přivlastňování vyjádřeno zájmenem *svůj*, jsou zde v textu užitá posesíva příslušná k osobnímu zájmenu zastupujícímu podmět.

- *Synu dej mně tvé srdce, dcero dej mně tvůj poklad...* (57b);
- *...nedáš tvé srdce Pánu a králi srdce.* (58b);
- *Milovati budeš Pána Boha tvého z celého srdce tvého...* (56a);
- *...komuž bych jinému mé srdce dal...* (57a).

Všechna zájmena, která obsahuje toto kázání, se vyskytují v antepozici i postpozici. Nás bude zajímat především poměr mezi těmito skutečnostmi.⁷⁶ V textu se nevyskytuje zájmeno pro třetí osobu singuláru středního rodu *jeho* a pro třetí osobu plurálu *jejich*. Ostatní přivlastňovací zájmena jsou tato: *můj* (14x / 9x), *tvůj* (38x / 17x), *jeho* pro maskulina (8x / 6x), *její* (3x / 1x), *náš* (31 / 20), *váš* (5x / 5x) a *svůj* (22x / 8x). V případě zájmena *svůj* jsme jednou zaznamenali i zúžený tvar *svým*.

- *Nejlépe pak k mému předsevzetí svatý Bernard.* (55a);
- *Neukážeš se před obličejem svým prázdný.* (53e);

- *Synu dej mně tvé srdce, dcero dej mně tvůj poklad...* (57b);
- *...prvotiny srdce a jazyku tvého každodenně Bohu náležejí...* (60a);

- *Potkal se jednou s králem Artaxerxem jistý jeho vazall Sineta...* (53e);
- *...nic příjemnějšího Bohu nebylo jak její a jiných lidí srdce bez kterého ani darové Třech králův pánu Bohu a synáčkovi jeho nebyliby se líbili...* (54b);

- *...jak její a jiných lidí srdce...* (54b);
- *...vzal sobě srdce její...* (58c);

- *...o náš narozený Ježíši!* (59a);
- *...to jest srdce naše...* (54c);

- *Protož přistrojte srdce vaše...* (54c);

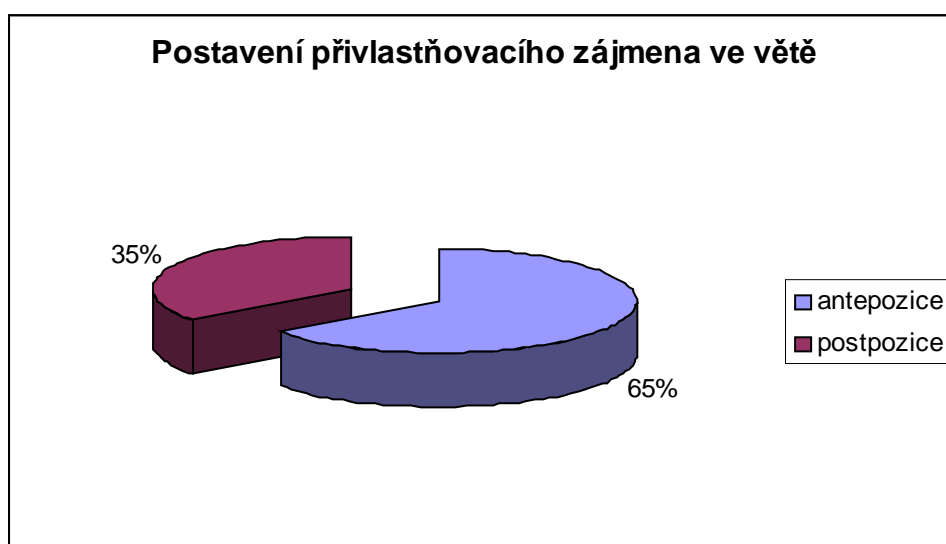
⁷⁶ Počet výskytů zájmena v antepozici a postpozici budeme vyjadřovat pomocí lomítka.

- ...*musí z toho svých* skutků smetí vynésti a vyházeti. (63b);
- *Abraham miloval Izáčka syna svého*... (57c);
- ...*v svém smradlavém těle dočkati příchodu*... (63b).

Tabulka zachycující postavení přivlastňovacího zájmena ve větě

Postavení	Počet
antepozice	121
postpozice	66

Graf postavení přivlastňovacího zájmena ve větě

Ukazovací zájmena

Ukazovací zájmena se vyskytují důsledně ve své spisovné podobě. Jedinou výjimku jsme našli ve tvaru *ty slova*, přičemž náležitý tvar by měl být *ta slova*, zde patrně došlo k ovlivnění mluveným jazykem. Jinak zde naprosto převažuje ukazovací zájmeno *ten*,⁷⁷ které jsme zaznamenali celkem 102x. Ostatní ukazovací zájmena jsou zastoupena již v menším množství. Jedná se o zájmena *tento* /7x/, *takový* /6x/ a *onen*. Z méně obvyklých zájmen obsahuje text zájmeno *témž*, jedná se o tvar lokálu singuláru od zájmena *týž*, *tentýž*.

- ...*aspoň jednou za den ty slova jeho opakujme*. (61a);

⁷⁷ Se svými rodovými variantami *ta, to, ti, ty, ta*.

- ... **to** od nás žádá **to** chce po **tom** jedině dychtí a **to** celé za dar míti usiluje... (56a);
- Řekl **to** a s **tou** svou nevěstou na srdce handl udělal. (58c);
- ...neoslepí lidí na **tomto** světě... (52d);
- O kyž jsou **taková** srdce naše! (61a);
- **Ta** svatá panna jak dnes uslyšela spívati **ona** slova... (54b);
- ...žádného dokonce kacíře v **témž** kostele...netrpí... (61a).

Tázací a vztažná zájmena

I tato zájmena se skloňují podle pravidel spisovného jazyka. V textu jsme našli tvary zájmena *kdo* /5x/, *co* /28/, *jaký*, *který* /31x/ a *čí*. Jedinou odchylkou od spisovného jazyka je tvar zájmena *který*, kde proběhlo úžení typické pro nespisovný jazyk a v jednom případě se objevil nespisovný tvar ve spojení s neutrem. U tohoto zájmena se také ve čtyřech případech objevila duálová koncovka **-ýma**. Zaznamenali jsme také vztažná zájmena s partikulí **-ž**, která byla odvozena od zájmen *kdo*, *co* a *který*. Jedná se o tvary *komuž*, *čemž* /2x/, *což* /5x/ a *kteréhož*. V jednom případě se v tomto kázání vyskytl i tvar *nač*, který byl odvozen od zájmena *co*. Z ostatních vztažných zájmen se v textu vyskytlo zájmeno *jenž* /2x/ a jeho lokálový tvar *němž*, které se v současném jazyce příliš nepoužívá a je spíše znakem vyššího stylu.

- ...vyhrá **kdo koho** přeplatí. (53a);
- Pomysli **nač** chceš a žádej **co** chceš. (52d);
- ...přirovnáváje nám ten příklad v **kterém** Abraham dvě srdce najednou Bohu obětoval... (57c);
- ...jest podobný k sokolovi **kterýho** Aldrovandas pro sílu a rychlost... (62c);
- ...na **které** slova takto svatý Ambrož... (55a);
- ...nežádá loktův **kterýma** bychme ho pěstovali... (60a);
- ...**komuž** bych jinému mé srdce dal... (57a);
- O **čemž** známost maje svatý Řehoř... (63b);
- Ach **což** se nalítal pro nás Ježíš! (63a);
- ...byl jediný syn jeho Kristus **kteréhož** více miloval... (58c);
- ...jako spanilý mládeneček **jenž** k Susonovi mluvil... (56a);

- ...v témž kostele v **němž** na oltáři stojí... (61a).

Neurčitá zájmena

I v případě neurčitých zájmen se autor snaží dodržovat normu spisovného jazyka. Pouze u zájmena *něco* se ve třech případech vyskytuje starší tvar *nětco*. Neurčitá zájmena, která jsme v textu našli, jsou: *nějaký*, *některý* a *jakýkoliv*. Zájmeno *nějaký* se dokonce vyskytuje v postpozici. Od neurčitých zájmen odlišujeme tzv. totalizátory. Ty se v textu objevují ve značném počtu: *všechn* /14x/, *každý* /6x/ a *sám* /5x/. U zájmena *všechn* jsme ve dvou případech zaznamenali tvar *všechné*, jako kdyby se skloňovalo podle složené deklinace, přičemž náležitý tvar by měl být *všechny*.

- *Nejsme rozumné stvoření pomyslime-li **nětco** takového.* (59a);
- *A východu slunce **někteří** národové tento obyčej dnes mají...* (64a);
- *Na **jakýkoliv** ten titul se podíváme...* (59a);
- *Dcero má miluj mne nade **všecky** věci tohoto světa...* (62b);
- *...to pro nás **každého** podstoupil...* (62b);
- *Žádnému patřiti nemůže než Bohu **samému**.* (63b);
- *...jak bydlela **sama** božská Trojice v srdci...* (60b);
- *...**všechné** poklady slibuje dítěti roztomilému.* (65c).

Záporná zájmena

I záporná zájmena se skloňují tak jako v současném jazyce. V tomto kázání se vyskytla zájmena *nic* /10x/ a *žádný* /7x/.

- *Mezi všemi tvory **nic** nad srdce lidské není vyššího **nic** přednějšího **nic** obzvláštěnějšího **nic** Bohu podobnějšího.* (55a);
- *...které **žádného** dokonce kacíře ...nikdá netrpí...* (61a);
- *...ačkoliv **žádné** poskvrny neměl ani míti nemohl...* (64a).

6. 4. Číslovky

V námi analyzovaném kázání jsme našli i množství číslovek. Ve většině případů se však jejich deklinace neliší od současného jazyka. Pro větší přehlednost budeme dále dělit číslovky podle jejich druhu.

Základní číslovky

V textu se vyskytuje nejvíce základních číslovek, z nichž nejčastější je číslovka *tři*. Právě u této číslovky jsme zaznamenali tvary, které se odlišují od současného jazyka. Číslovka má *i-kmenovou* deklinaci podle vzoru *kost*. Tyto tvary jsou zachovány v nominativu (*tři*), dativu (*třem*), akuzativu (*tři* /5x/) a lokálu (*třech*). V genitivu se v šesti případech místo náležitého tvaru *tří* objevuje tvar *třech*, který je shodný s tvarem lokálu a který je od poslední pravopisné úpravy povolen v současné spisovné češtině. V instrumentálu pak má číslovka *tři* tvar *třema* /3x/ místo *třemi*, tento tvar patrně vznikl analogií podle duálu. Stejně zakončení má v instrumentálu také číslovka *čtyři* (*čtyrma*), která se běžně skloňuje také podle *i-kmenů*.

- *O tom přikázání museli dobou vědomost míti dnešní **Tři** králové...* (53e);
- *...a netoliko podle **třech** liter cor **třem** darům **Třech** králův se vyrovnává...* (54c);
- *...jakoby **tři** pokojíčky mělo.* (60b);
- *...aby v těch **třech** pokojíčkách...bydleti ta trojice tak mohla...* (60b);
- *...očistěné pak s **Třema** králi místo **třech** darův ten náš dar s **třema** litery COR Kristu králi obětovati mocti budeme.* (65a);
- *...**čtyrma** tituly takové obdržené bývá.* (59a).

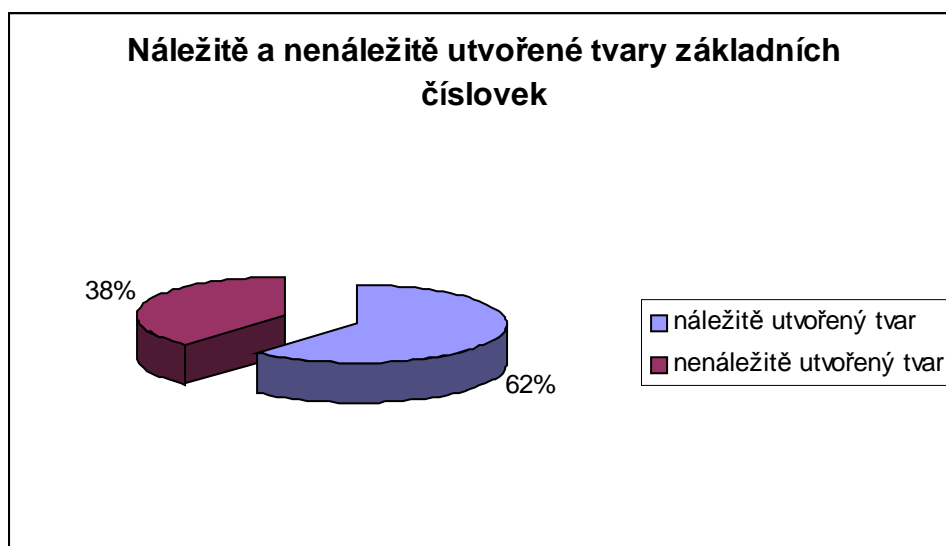
Ze základních číslovek se v tomto kázání dále vyskytla číslovka *jeden* ve tvaru nominativu /2x/ a ve tvaru akuzativu /2x/. Dále solitérní číslovka *jediný* /2x/ a číslovka *dva* ve tvaru akuzativu. Z neurčitých číslovek jsme objevili pouze číslovku *mnoho*.

- ***Jeden** každý kdo chce přistrojiti hospodu pro Krista v srdci svém...* (63b);
- *Boha Otce **jediné** srdce byl **jediný** syn jeho Kristus...* (58c);
- *...v kterém Abraham **dvě** srdce najednou Bohu obětoval...* (57c);
- *Ani zlata, ani stříbra, ani kadidla, ani mirhy nemáte **mnozí**...* (54a).

Tabulka zachycující poměr mezi náležitě a nenáležitě utvořenými tvary základních číslovek

Tvar	Počet
náležitě utvořený	16
nenáležitě utvořený	10

Graf poměru mezi náležitě a nenáležitě utvořenými tvary základních číslovek

Řadové číslovky

Řadové číslovky jsme v textu objevili pouze tři. Jednalo se o číslovky *první*, *druhý* a *sedmdesátý první*. Všechny tyto číslovky důsledně zachovávají své spisovné tvary.

- *Já první začínám a volám...* (65a);
- *...příkázání dáti ráčil v druhé knize...* (53e);
- *Ta svatá panna jak dnes uslyšela zpívati ona slova z žalmu sedmdesátého prvního...* (54b).

Násobné číslovky

Z násobných číslovek jsme v tomto kázání našli pouze tvar číslovky *jedna*.

- *...aspoň jednou za den ty slova jeho opakujme.* (61a).

6. 5. Slovesa

Také u sloves se zaměříme na příznakové rysy, které budeme analyzovat v jednotlivých slovesných tvarech.

Infinitiv

V tomto kázání naprosto převládá starší způsob tvoření infinitivu, tedy infinitiv zakončený na *-ti*. Tento infinitiv jsme zaznamenali celkem 51x u sloves: *bydleti*, *býti* /3x/, *dáti* /5x/, *hledati* /2x/, *křtíti*, *milovati*, *míti* /9x/, *následovati*, *obětovati* /7x/,

ohlídati, očistiti, oslejchati, patřiti, předstoupiti, přirovnati /2x/, přistrojiti, přitáhnouti, státi, užítí, věděti /4x/, viděti, vyházeti, vykládati, vykonati, vynésti a zpívati. Pouze u slovesa říct použil autor novější infinitivní tvar, nebo jde o tiskovou chybu, kde chybí **-i**.

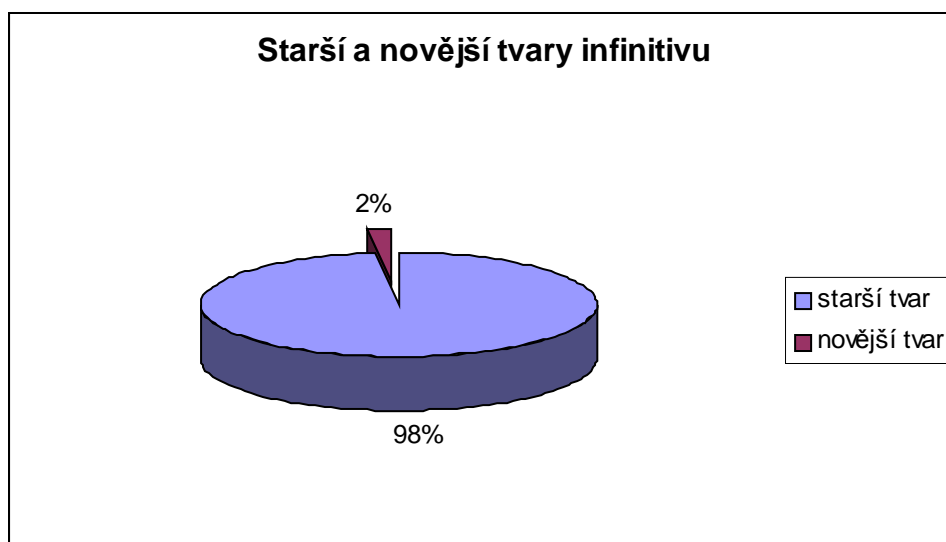
- *Srdce dar nejmilejší Bohu s dary Třech králův má se Bohu **obětovati**.* (52b);
- *...co Bůh poručil bez meškání **vykonati** pospíchal.* (57c);
- *...musí z toho svých skutkův smetí **vynésti a vyházeti**.* (63b);
- *...aby před krále žádný bez daru **předstoupiti** se neopovážil.* (53d);
- *Nětco tomu dítěti **dáti** musíte...* (54a);

- *...v Novém zákoně smímli **říct** lakomější jest Bůh...* (58c).

Tabulka zachycující poměr mezi starším a novějším tvarem infinitivu

Tvar	Počet
starší (-ti)	51
novější (-t)	1

Graf poměru mezi starším a novějším tvarem infinitivu

Indikativ prézenta

V první osobě plurálu indikativu prézenta i v indikativu futura sloves dokonavých je důsledně užitá koncovka **-me**: *budeme, dáme /2x/, darujeme, děláme, chceme /3x/, jsme /17x/, máme /2x/, můžeme, náležíme, následujeme, navrátíme, obětujeme, očistíme, odepřeme, odměňujeme, podíváme, pomyslíme a přistrojíme*. Variantní koncovky **-m** a **-my** nebyly nalezeny, z čehož vyplývá, že autor používá novější způsob vyjadřování.

- ...*srdce naše dnes **odepřeme***? (56a);
- *Což my ale bídní a chudí lidé v tyto nešťastné léta tomu králi a Bohu **darujeme***? (54a);
- *Než i my tu milost míti **můžeme** ano kdykoliv chceme tu milost **máme***. (58c);
- *Tvoji **jsme** a celým srdcem **náležíme** tobě...* (59a).

V indikativu prézenta jsme se ještě zaměřili na pronikání koncovek vzoru *sází* ke vzoru *prosí* a *trpí* ve třetí osobě plurálu. Zaznamenali jsme však pouze tvar *náleží*, který známe i ze současného jazyka. U tohoto slovesa jsou možné dvojtvary *náleží* i *náležejí*, v našem případě se autor přiklonil ke kratší variantě. Ostatní tvary sloves jsou podle příslušných vzorů *prosí* a *trpí*.

- *Zdaliž nevíš že prvotiny srdce a jazyku tvého každodenně bohu **náleží** a narozenému dítěti podle všeho práva **patří***? (60a).

Imperativ

Ve tvoření imperativu jsme našli pouze drobné odlišnosti od spisovného jazyka. Nejvíce sloves v rozkazovacím způsobu jsme objevili pro druhou osobu singuláru /26x/. Jedná se o slovesa: *dej /10x/, jednej, miluj, napiš, podívej se, polož, pomysli, poslechni, rozvaž, slyš, stvoř /2x/, vesel se, zapal a žádej*. Koncovka **-i**, která se v tomto tvaru původně vyskytovala, je pouze u slovesa *poslechni*, kde napomáhá výslovnosti souhláskové skupiny. Tvar odlišný od současného jazyka se vyskytl pouze u slovesa *zachovat* – *zachovejž* s partikulí **-ž**. Od slovesa *vzít* užil autor patrně pod vlivem mluveného jazyka nepatřičný tvar *vem*.

- ***Pomysli** nač chceš a **žádej** co chceš? **Jednej** o co chceš...* (52c);
- *Synu **dej** mně tvé srdce dcero **dej** mně tvůj poklad*. (57b);

- ...**zachovejž** to. (56a);
- *Ženichu můj Ježíši **vem** ode mne srdce mé...* (58c).

Naopak důsledně spisovných tvarů je užito v první osobě plurálu. V tomto případě se jedná o slovesa *dejme, následujme, obětujme /2x/, opakujme, padejme, pamatujme, přičiňme se, slyšme, vhod'me, volejme* a *žádejme*.

- ***Následujme** my raději blahoslaveného Jindřicha Susona...* (56a);
- ...***dejme** dnes za to srdce božské srdce naše, **obětujme** tomu malému srdečku...* (59a).

Ani ve druhé osobě plurálu se nevyskytují žádné odchylky od normy spisovného jazyka. Pro tuto osobu jsme našli slovesa *dávejte, neste, přistrojte* a *znamenejte*.

- *Sem tedy sem srdce vaše lidé sem je **neste** a do kolíčky k Ježíšovi sem sem **dávejte**.* (55a);
- ...***znamenejte** dobře...* (60a).

Přechodníkové tvary

Přechodníkové konstrukce se v námi analyzovaném kázání vyskytují v minimální míře. Zaznamenali jsme pouze čtyři doklady na využití přechodníků. Všechny přechodníkové tvary jsou utvořeny správně, shodují se tedy se jmenným rodem substantiva, ke kterému se vztahují. V textu se vyskytují pouze tvary přechodníku přítomného, přechodník minulý jsme nenalezli. Tvary přechodníku přítomného se vztahují k mužskému rodu a jsou následující: *maje, nemaje* a *přirovnávaje*. Pouze tvar *šklebě* se vztahuje k neutru. Ve všech případech byl tvar přechodníku utvořen od nedokonavého slovesa, vyjadřoval tedy současnost s dějem slovesa ve tvaru určitém.

- *O čemž **maje** svatý Ržehoř všechny nás napomíná...* (63b);
- *Ten **nemaje** pohotově nic takového coby králi daroval běžel rychle k nejbližšímu potůčku nabral do hrsti vody a králi obětoval.* (53e);
- *Rozjímá to rychlé poslušenství svatý Augustýn a **přirovnávaje** nám ten příklad v kterém Abraham dvě srdce najednou Bohu obětoval ptá se...* (57c);

- ...*at' nepláče jak dítě pro jablíčko dej mu dnes tvé srdce jak bez toho již dávno se šklebí a šklebě nabírá...* (60a);

Indikativ préterita

Indikativ préterita je tvořen již podle novodobé spisovné normy. Znamená to, že ve 3. osobě singuláru i plurálu se důsledně objevují tvary bez pomocného slovesa *být*. V singuláru maskulin docházelo u sloves se zavřeným kmenem k vypouštění přípony *-l*, což je v současné češtině považováno za znak běžné mluvy nespisovné. Přípona *-l* v jednotném čísle maskulin nebyla v případě tohoto kázání nikde vypuštěna. Celkem text obsahuje 106 slovesných tvarů v préteritu.

- ...*ukázala se moudrost věrná...* (56a);
- *Zvlázněla nětco v lásce božské svatá Kateřina Senenská protož aby předešlým ohněm lásky k ženichu svému Kristu plápolala takto orodovala...* (58c);
- ...*jak někdy přistrojil svatý Augustýn a potom tak zapálil že k podivení ohněm lásky k Bohu plápolalo protož volal...* (64a);
- ...*se postavili a dary jemu jedenkaždý tři obětovali.* (53e).

Kondicionál

Tvary kondicionálu jsme zaznamenali v 31 případech. Při jeho tvoření jsme našli četné odchylky od současného spisovného jazyka. Jednalo se především o první osobu plurálu, která se v současném jazyce tvoří spojením *l-ového* přičestí plnovýznamového slovesa s kondicionálovým morfémem *bychom*. Tento náležitý tvar se v textu vůbec nevyskytuje, místo něj autor užívá pouze vlastní morfém kondicionálu *by* a tvary indikativu prézenta pomocného slovesa *být*: *by jsme* /5x/, *byjsme* /4x/ a někdy kondicionálového novotvaru *bychme* /4x/. Pravopisný rozdíl je ve psaní kondicionálového morfu a pomocného slovesa: se spojkami se píší dohromady, jinak většinou zvlášť.

- ...*abyjsme se k němu z celého srdce obrátili...abyjsme ho hledali...* (56a);
- ...*když přísně poroučí a nařizuje abyjsme ho z celého srdce milovali.* (56a);

- ...srdce žádá ne ruce kterýma **by jsme** to dítě **nosili** nežádá ústa kterýma **by jsme** ho **líbali** nežádá oči kterýma **byjsme** na něj **hlídali** nežádá loktův kterýma **bychme** ho **pěstovali**... (60a);
- Proč tehdy **by jsme** my neřády našich duší při narození Krista **neumývali**? (64a);
- ...**abychme** stále **pracovali**... (56a);
- **Hořeli bychme** jako on hořel... (61a).

Ve druhé osobě singuláru se již vyskytl nový kondicionálový morfém *bys*.

- Však dej pozor **abys** ho **hledal** z celého srdce... (56a).

Tvary kondicionálu jsou v ostatních osobách utvořeny náležitě. Ale na rozdíl od současného jazyka jsou kondicionálové morfémy často psány dohromady s předcházejícím slovem (určitý slovesný tvar, příslovce, spojka).

- Ten nemaje pohotově nic takového **coby** králi **daroval** běžel rychle k nejbližšímu potůčku... (53e);
- Horlivě žádala od Boha věděti jaký**by** ona taký dar božské velebnosti a synu jeho narozenému tento den **obětovati měla**? (54b);
- ...že**by** nic příjemnějšího Bohu **nebylo**... (54b);
- ...ani darové Třech králův...**nebyliby se líbili**... (54b);
- ...tři stánky v kterých**by** trojice zemská místo chlíba Ježíš Maria Jozef **přebývala**. (60b).

Opisné tvary pasivní

Ani tvary pasiva se v textu neobjevují příliš často. Zaznamenali jsme pouze osm tvarů participia **n-ového**. Jedná se o adjektiva rezultativní utvořená z participií **n-ových**. Participium **t-ové** autor v tomto kázání nevyužil. Až na jednu výjimku se vyskytují všechna deverbální adjektiva ve složeném tvaru. Protože jsou přičestí trpná utvořena od sloves dokonavých a mají význam rezultativní, nikoli dějový, nelze je přiřadit jednoznačně k pasívu, ale spíše je na místě uvažovat o jmenných tvarech slovesných adjektiv v přísudku jmenném se sponou. Skutečné složené pasivum (např. *je nesen*) se v našich textech nevyskytuje (srov. *Historická mluvnice češtiny* 1986, s. 199).

- ...*aby žádného místa v srdci mém nebylo které by nepořádnou láskou zapáleno... bylo.* (64a);
- ...*to vždycky na levé straně více k zlému než k dobrému jest nakloněné...* (60a);
- *Tříhranné jest srdce naše píše Avicenna a tak jest v člověku postavené...* (60b);
- ...*aby tobě Bože až do gruntu vyčištěné bylo.* (64a).

V jednomu případě jsme zaznamenali užití pomocného slovesa *bývati*.

- ...*tedy čtyrma tituly takové obdržené bývá.* (59a).

6. 6. Příslovce

Adverbia jako neohebný plnovýznamový slovní druh vyjadřují především okolnosti, za kterých se realizuje obsah slovesa, za nichž platí obsah adjektiva nebo dalšího adverbia. Tyto okolnosti jsou místní, časové, způsobové a příčinné. Příslovce přitom může okolnost pojmenovat přímo, nebo být substitutem těchto pojmenování, pak se jedná o zájmenná příslovce.⁷⁸

Příslovce se tvoří ze všech ohebných slovních druhů i z jiných adverbíí. Příslovce ze substantiv vznikají pomocí sufixu **-mo** (vyjadřují způsob děje; *koňmo*), dále adverbializací instrumentálu singuláru (*celkem, časem*) i plurálu (*hlady, smíchy*) a adverbializací předložkových pádů (*doleva, zjara*). Adverbia z adjektiv se tvoří následujícími sufixy: **-e / -ě** (*krásně*), **-o** (*veselo*), **-y** (*česky*) a **-ky** (*pěšky*). Adverbia vzniklá ze sloves pojmenovávají děj jako průvodní okolnost. Tato adverbia vznikají ustrnutím a adverbializací přechodníků (*chtě nechtě*) či pomocí sufixů **-mo** (*letmo*), **-ky** (*mlčky*). Příslovce, která vznikla z číslovek, slouží k označení násobnosti či okolnosti časového pořadí (*napoprvé*). Adverbia vzniklá ze zájmen představují výsledky uzavřeného historického tvoření. Zřetelné často nejsou ani odvozovací základy. Mezi tato adverbia patří příslovce místní (*zde, jinde*), časová (*vždy, tehdy*) a způsobová (*jak, tak*). Adverbia mohou vzniknout i z adverbíí. V tomto případě se jedná o tvoření

⁷⁸ Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2003, s. 338 – 341.

komparativu a superlativu, dále o zeslabování významu, význam neurčitosti (*někde*), všeobecné platnosti (*všude*) či negace (*nikde*).⁷⁹

Nejdříve jsme se zaměřili na způsob tvoření komparativu či superlativu. V tomto kázání jsme zaznamenali starší tvary utvořené příponou **-ejí**, **-ejí** či **-ej** vlivem mluveného jazyka.

- *A co **vícejí**?* (53e);
- *Následujme my **raději** blahoslaveného Jindřicha Susona...* (56a);
- *...a bylby **raději** všecko ztratil...* (57c);
- *...**dřívej** než anjel Marii vtělení Krista zvěstoval...* (61b).

Nalezli jsme i tvary tvořené nepravidelným stupňováním, které však známe ze současného spisovného jazyka.

- *Každý (prý) tři dary a **nejvíce** zlata obětovali...* (53e);
- *...dej mně srdce tvé abych **více** a **více** milovala tebe.* (58c);
- ***Nejlépe** pak k mému předsevzetí svatý Bernard...* (55a).

Dále uvedeme ta příslovce, která se nějakým způsobem odlišují od současného jazyka.

- *...žádal Bůh od Abrahama syna od tebe **žádá** srdce tvé které jest tobě **rovně** jako Abrahamovi syn srdce nejmilejší.* (58a); - Příslovce *rovně* je užito k rozšíření komparátoru *jako*.
- *...srdce naše každého dne **obvzláštně** pak dnes Ježíši obětujme...* (60a);
- *...jak **ostrovtipně** znamená svatý Bernard...* (61b).

Mnoho příslovcí, která se nacházejí v tomto kázání, bylo utvořeno od adjektiv. Jednalo se o tato adverbia: *čistotně, čistě, dobře /2x/, horlivě, obvzláštně, ostrovtipně, pohotově, přísně, rychle, slušně, štedře a zázračně*.

- *Ten nemaje **pohotově** nic takového co by králi daroval běžel **rychle** k nejbližšímu potůčku...* (53f);
- *...tehdy ženské osoby šaty sobě **čistotně** perou...* (64a).

⁷⁹ Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2003, s. 217 – 223.

Jak jsme již uvedli výše, adverbia pojmenovávají okolnosti místní, časové, způsobové a příčinné. V tomto kázání jsme objevili následující příslovce: místa (*kam, někde, sem* /5x/, *tam* /2x/), času (*dnes* /13x/, *dávno, každodenně, někde, nikdá* /2x/, *onehda, potom* /3x/, *stále* /3x/, *zatím*), způsobu⁸⁰ (*dobře* /2x/, *jak, náležitě, tak a zkrátka*) a míry (*netoliko* /3x/, *skoro, velmi* /2x/ a *více* /9x/). V textu se objevují i příslovečná spojení s významem času (*toho okamžení, tuto noc*), místa (*na levé straně, na pravici*) a míry (*bez přestání*).

- *Sem tedy sem srdce vaše lidé sem je neste a do kolíčky k Ježíšovi sem sem dávejte.* (55a);
- *...již dávno se šklebí...* (60a);
- *...srdce naše dnes odepřeme?* (56a);
- *Dobře zpíval veršovec.* (52c);
- *...tu komoru všemohoucího Kristu náležitě přistrojíme jak někdy přistrožil svatý Augustýn a potom tak zapálil...* (64a);
- *...jsou velmi laskaví...* (53c);
- *...abych více a více milovala tebe.* (58c);

- *...jestliže toho okamžení nedáš své srdce pánu a králi srdce.* (58b);
- *...tuto noc kterou se narodil Ježíš...* (63b);
- *...ale na levé straně srdce máme...* (60a);
- *...Kristus se k sobě na pravici přitáhnouti žádá...* (60a);
- *...abych stále na tebe myslil stále tebe miloval a na tvé dobrodiní bez přestání pamatoval.* (61a).

⁸⁰ Patří sem i adverbia vzniklá z adjektiv uvedená výše.

7. Na den svatých Fabiána a Šebestiána

7. 1. Substantiva

V případě substantiv budeme postupovat obdobně jako v předcházejícím kázání.

Rod mužský

V nominativu singuláru jsme převážnou většinu substantiv zaznamenali s nulovou koncovkou. Tato substantiva pak náležela většinou k *o-kmenům*, *jo-kmenům* či *u-kmenům*. Nalezli jsme však i dva doklady *n-kmenové* deklinace (substantiva *kámen* a *stupeň*). Koncovku (-e) mělo pouze substantivum *vůdce*, které svým zakončením patří pod ženské *ja-kmeny*. V nominativu singuláru jsme tedy našli následující substantiva: *anjel*, *apoštol*, *bál*, *bezbožník*, *biskup*, *Boh* /9x/, *Bůh* /10x/, *císař*, *čert*, *dům*, *hlad* /2x/, *hlas* /2x/, *hněv*, *hospodář*, *hřích*, *jazyk* /2x/, *kazatel*, *klíč*, *král* /9x/, *kůň*, *měsíc* /2x/, *mor*, *mučedník*, *myslivec*, *oheň*, *otec* /5x/, *pacholíček* /2x/, *pán* /3x/, *peciválek*, *pokoj*, *prorok*, *rybář*, *střelec* /4x/, *střeleček*, *stud*, *stvořitel*, *syn* /6x/, *svědek*, *šíp*, *učitel*, *ukrutník* a *žalář*. V textu se vyskytuje také velké množství vlastních jmen: *Abíjan*, *Alexandr*, *Amafis*, *Ambrož* /2x/, *Augustýn* /3x/, *Agustýnus*, *Basilius*, *Bernard*, *Cambifes*, *Caufinus*, *Daniel*, *David*, *Domitianus*, *Filip*, *Habacuc*, *Jan*, *Jarolím* /2x/, *Jehu*, *Ježíš*, *Job*, *Jonatas* /2x/, *Kayn*, *Kristus* /5x/, *Lazar*, *Orates*, *Origenes*, *Polycrates*, *Šalomoun*, *Šebestyán*, *Thabor*, *Velaques* a *Xaveryus*.

- *Domitianus* pohanský císař stavěl sobě za terče... (65b);
- ...že ani *kámen* na kamenu nezůstal. (77a);
- ...a ten *žalář* byl tobě *stupeň* na trůn... (74a);
- ...když *Orates* krále Daria nejvyšší *vůdce*... (78b);
- *K tomuto předsevzetí otázku vynášel nejučenější Augustýn*. (71c);
- *Slyš co napsal ten raněný trápený a sužovaný Augustýnus*. (71a).

I v tomto kázání se objevuje značné množství jmen cizího, převážně latinského původu, proto se jim nyní budeme věnovat zvlášť. Většina těchto vlastních jmen při skloňování odsouvá latinské zakončení nominativu. Jedná se o jména *Augustýnus*, *Bazilius*, *Darius*, *Decius*, *Kristus*, *Polycrates* a *Vincentius*, která jsme zaznamenali ve tvaru genitivu, dativu, akuzativu a instrumentálu singuláru. U vlastních jmen *Decius*

a *Prepaxes*, je zachováno zakončení tvaru nominativu, ke kterému se přidává deklinační koncovka lokálu či akuzativu singuláru.

- ...slyšte rozumnějšího a staršího bratra svatého **Bazilia**. (68a);
- ...pamatujte na slova muže jako vysoce učeného tak bez míry váženého **Vincentia**... (72c);
- ...na svou hlavu **Krista** se podíval... (73a);
- ...podle zdání svatého **Augustýna**... (76a);
- ...krále **Daria** nejvyšší vůdce... (78b);
- ...abych tobě **Kristu** připodobněný...byl. (73a);
- ...i hned přátelství **Polycratovi**...vypověděl...(78b);
- Slyšte samého **Krista**... (72a);
- ...vida **Polycrata** týranna...**Polycrata** zajal... (78b);
- Protož volejme s svatým **Augustýnem**... (78c);

- Nětco podobného o **Deciusovi**... (66d);
- ...pro jedno slova **Prepaxesa**...postaviti poručil... (66c).

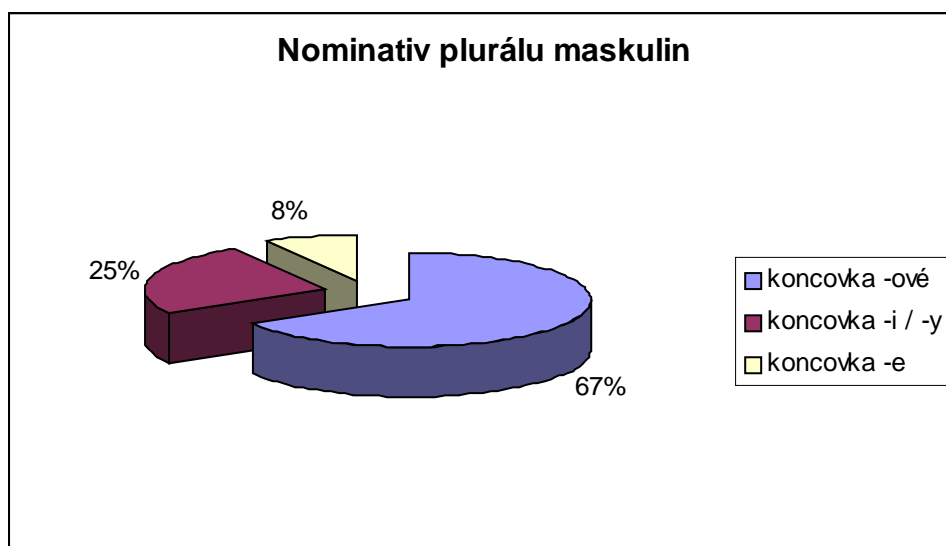
V nominativu plurálu se nejčastěji vyskytuje koncovka **-ové**, která je od původu **u-kmenová**. Po zániku této deklinace přešla tato koncovka k **o-kmenům**, kde se postupně prosadila u pojmenování osob, jména zvířat naopak zachovávají původní **-i**. Koncovku **-ové** jsme tedy objevili v 8 případech u substantiv *anjel, monarcha, poeta, pohan, Šebestyán, syn, tovaryš* a *tvor*. Ve třech případech jsme také našli původní **o-kmenovou** a **jo-kmenovou** koncovku **-i** případně **-y** (*dar, rozmazanec, šíp /2x/*) a **jo-kmenovou** koncovku **-e** u neživotných jmen (*meč*).

- *Jupitera Boha*...malovali **poetové** ale i tomu střely a šípy přidávali **pohanové**. (67b);
- ...veliké a drahé **dary** se představují. (66a);
- **Meče** vojákův a dítek vašich vražedníkův to byly **šípi!** (74a).

Tabulka zachycující nominativ plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ové	8
-i / -y	3
-e	1

Graf nominativu plurálu maskulin

V genitivu singuláru jsme zaznamenali 4 různé koncovky. Nejčastěji se vyskytovala *o-kmenová* koncovka **-a** (33x), dále *jo-kmenová* koncovka **-e** (22x), *u-kmenová* koncovka **-u** (12x) a v jednom případě koncovka **-y** (od ženských *a-kmenů*). Koncovku **-a** měla následující substantiva: *Alexandr, Augustýnus, Bazilius, Bůh /5x/, člověk /3x/, Darius, Diokletián, Fabián, generál, Jeruzalém, Ježíšek, Job, Kristus, prorok, Řím, syn, svět /3x/, Šebestián /5x/, Štěpán, Vincentius* a *voják*. Koncovka **-e** se vyskytla v následujících případech: *boháč, cíl /2x/, den, hospodář, Jeremiáš, král, kříž /3x/, muž, Ondřej, otec, řetěz, terč /6x/* a *žalář*. Koncovku **-u** jsme našli u následujících neživotných substantiv: *blesk, dvůr, hněv /2x/, mor, oblak, pokrm, prst, šrám* a *toul /2x/*. Koncovka **-y** se objevila pouze u vlastního jména *Seneka*, které se deklinuje podle *a-kmenového* typu.

- *Na den SS: Fabiána a Šebestiána mučedníkův božích.* (65d);
- *...a od hospodáře...uslyšel...* (78c);
- *...kterému jsme mnoho povinni za dobrodiní v čas moru...* (76c);
- *...podlé učení však a mravův křestianského Seneky...* (76b);
- *...komu pak se poštětlo do zlatýho řetěze ... střelu vraziti...* (66a).

Genitiv plurálu byl utvořen také 4 koncovkami. Nejvíce substantiv mělo zakončení **-ův**, které je původní starší *u-kmenové*. Tuto koncovku jsme našli v 10 případech u substantiv *král, kříž, monarcha, mrav, mučedník, syn, veršovec, voják /2x/*

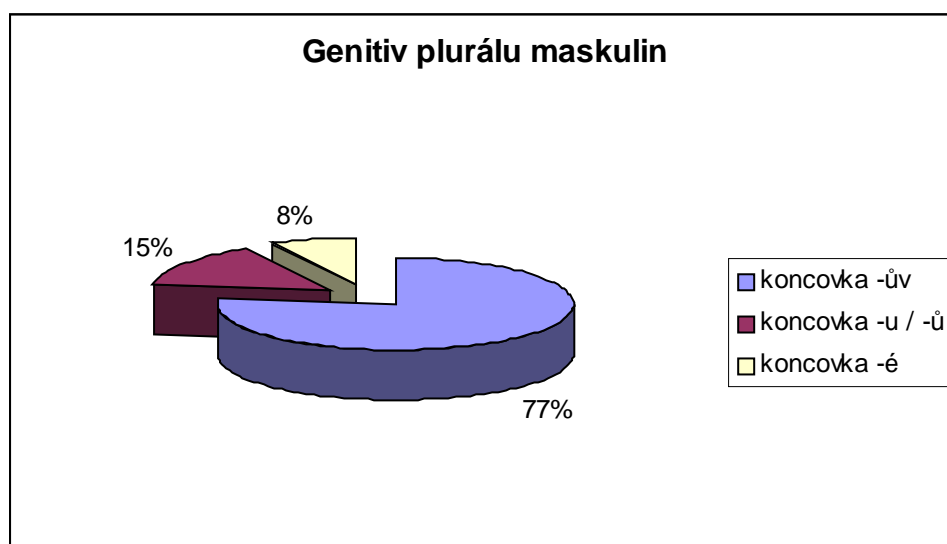
a *vražedník*. Koncovka **-u / -ů** se vyskytla pouze u substantiv *pohan* a *šíp*. U plurálového tvaru *lidé* jsme zaznamenali *i-kmenovou* koncovku **-í**.

- *Na den SS: Fabiána a Šebestiána mučedlníkův božích.* (65d);
- *Ponejprv byl mrtvý podle zdání pohanů...* (76c);
- *Chcešli ty rozmazánku býti od střel a šípu božích vymíněný...*(71a);
- *...štěstí bláznivých lidí zatratit je...* (68a).

Tabulka zachycující genitiv plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ův	10
-u / -ů	2
-é	1

Graf genitivu plurálu maskulin

V dativu singuláru se nejvíce uplatnila *o-kmenová* koncovka **-u** (13x u substantiv *Bůh* /3x/, *člověk*, *dvůr*, *Jeruzalém*, *Kristus*, *lid* /2x/, *mor*, *pán*, *šíp* a *život*) a původní *u-kmenová* koncovka **-ovi** (8x u vlastních jmen *Antonín* /2x/, *David*, *Eliáš*, *Mojžíš*, *Polycrates* a *Šebestyán* /2x/). V 5 případech jsme také našli *jo-kmenovou* koncovku **-i** (substantiva *kněz*, *muž* /2x/, *otec* a *střelec*).

- *Trpělivému bohabojnému a nábožnému muži knězi Antonínovi...* (68b);
- *Král věch králův posměch byl lidu poddanému...*(72a).

V dativu plurálu se realizovaly pouze dvě koncovky: koncovka **-ům**, která je **o-kmenová** a **jo-kmenová** (*mučedlník* a *střelec*), a koncovka **-em**, která je od původu **i-kmenová** (*lidé*).

- *Tak se přihodilo dnešním svatým **mučedlníkům**...* (76c);
- *...ale k věčnému spasení **lidem** bohabojným...* (68a).

V akuzativu singuláru se nejvíce substantiv vyskytlo s nulovou koncovkou, tato substantiva náležela k **o-kmenům** a **jo-kmenům** i **n-kmenům**. Jednalo se o následující neživotná substantiva: *cíl* /3x/, *čas*, *den* /5x/, *jazyk*, *měsíc*, *nápoj*, *nocleh*, *obyczaj*, *oučinek*, *posměch* /2x/, *pozor*, *prsten* /2x/, *řetěz*, *terč* /8x/, *trůn* a *vlas* /2x/. V 19 případech jsme zaznamenali také **o-kmenovou** koncovku **-a**, která se do akuzativu rozšířila z genitivu, aby se odlišil nominativ a akuzativ. Tuto koncovku však v historické době měla jen substantiva označující osoby. V tomto kázání jsme koncovku **-a** našli u maskulin životných označujících osoby: *bratr*, *Bůh* /3x/, *člověk*, *dvořenín*, *Fabián*, *Joram*, *Jozef*, *Jupiter*, *Kristus*, *Nabal*, *Polycrates* /2x/, *Prefpaxes*, *syn* /2x/, *Šebestyán* a *tyran*. V 5 případech jsme objevili **jo-kmenovou** koncovku **-e** (u substantiv *král*, *muž* /2x/ a *papež* /2x/).

- *...ten **prsten** zase ke dvoru přinesl...* (78b);
- *...kterému jsme mnoho povinni za dobrodiní v **čas** moru...* (76c);
- *Střela protivná trefila nevinného **Jozefa**...* (74a);
- ***Jupitera Boha**...malovali poetové...* (67b);
- *...zázračně za **papeže** vyhlásila...* (67a).

Akuzativ plurálu byl v 16 případech realizován **o-kmenovou** koncovkou **-y**. Tuto koncovku měla následující substantiva: *hříšník* /2x/, *pastorek*, *syn* /2x/, *šíp* /7x/, *věk* /2x/ a *zub* /2x/. Ve dvou případech jsme našli také **jo-kmenovou** koncovku **-e** / **-é** u substantiv *obyvatel* a *terč*.

- *...když se Buh na **hříšníky** nehněvá.* (77a);
- *Domitianus pohanský císař stavěl sobě za **terče**...* (66b).

Ve vokativu singuláru se nejčastěji vyskytovala **o-kmenová** koncovka **-e**. Celkem 22x jsme ji zaznamenali u substantiv *Antonín*, *Bůh* /6x/, *člověk*, *Fabián*, *Filip* /3x/, *Job* /2x/, *Jozef* /2x/, *Lazar* /2x/, *otec*, *Pán* a *Šebestyán* /2x/. Ve 4 případech jsme našli také koncovku **-u** (u substantiv *rozmazánek* /2x/ a *tatíček* /2x/). V jednom

případě zůstalo vlastní jméno *Prefpaxes* v nominativu, u vlastního jména *Abel* byla koncovka **-i** podle *jo-kmenové* deklinace.

- *Ani ty **Lazare** nenaříkej...* (74a);
- *O **tatíčku** náš!* (67b);
- *Ohlídáš **Prefpaxes** zdaliž král mnoho vína pije...* (66c);
- *Milý **Abeli** prostřelil tě Kayn...* (74a).

Koncovky vokativu plurálu se shodují s nominativem plurálu. Jednalo se o koncovku **-ové** (*peciválkové, rodičové* a *Sibaritové*). Plurálový tvar *lidé* /4x/ byl realizován koncovkou od souhláskových deklinačních typů **-é**.

- *...na vás netrpělivi a rozkošní **peciválkové** tak říká se hněvají...* (70c);
- *O blahoslavení **lidé**...* (75b).

Lokál singuláru měl v 9 případech koncovku **-u** jako v dativu singuláru *o-kmenů* (substantiva *hněv, hříšník, Jeruzalém* /2x/, *kámen, Pán, příbytek, sloup* a *syn*) a v 5 případech od původu *u-kmenovou* koncovkou **-ovi**, také přejatou z dativu singuláru (vlastní jména *Abel, Decius* /2x/ a *Diokletian* /2x/). Dále jsme zaznamenali *jo-kmenovou* koncovku **-i** (substantiva *cíl* /2x/, *hnůj, král, kříž* /2x/ *plac* a *žalář*). V tomto pádě se také vyskytuje původní *o-kmenová* koncovka **-e / -ě** (*Betlém, čas, dvůr, chlív, svět* /2x/ a *vůz*).

- *...že ani kámen na **kamenu** nezůstal.* (77a);
- *Nětco podobného o **Deciusovi** a **Diokletianovi** týranních římských...* (66d);
- *...Job na **hnoji** v **Betlémě** matky pro zamordované dívky.* (74a);
- *...on hned umřel na svém **voze**...* (70a);
- *...tvůj kůň na turnajském **placi** v ježdění nejlépe obstál.* (77c).

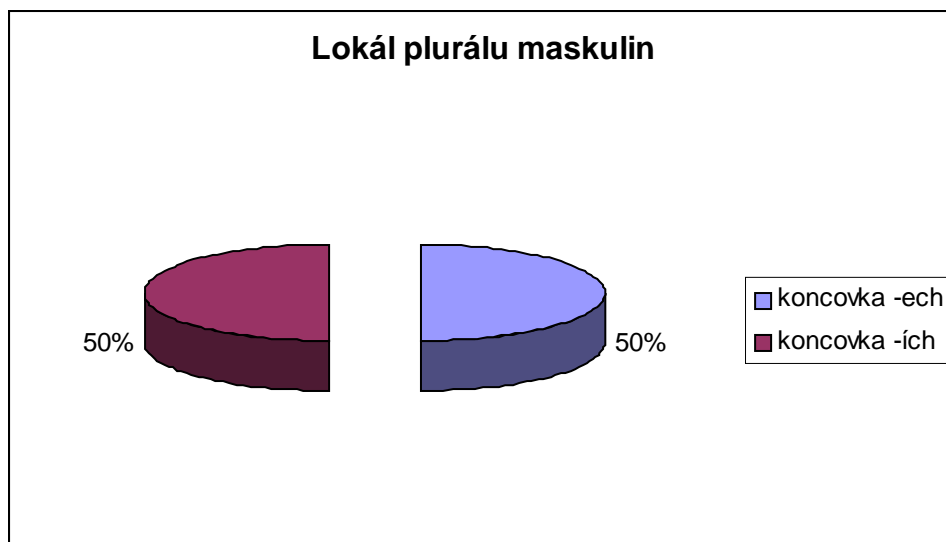
V lokálu plurálu jsme jednou našli *i-kmenovou* koncovku **-ech** (*lidé*) a v jednom případě *o-kmenovou* koncovku **-ích** (*tyran*).

- *...**Bůh** jest střelcem který po **lidech**...střílí...* (69a);
- *Nětco podobného o **Deciusovi** a **Diokletianovi** **týranních** římských...* (66d).

Tabulka zachycující lokál plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-ech	1
-ích	1

Graf lokálu plurálu maskulin

Instrumentál singuláru byl realizován pouze koncovkou **-em**. Tuto koncovku jsme našli 19x u následujících substantiv: *Augustýn, biskup, David, dům, oheň /2x/, Jeruzalém, mučedník, oud, pelyněk /2x/, popel /2x/, příklad, střelec /2x/, syn, šíp a toulec*.

- ...*opojil mne pelinkem...a krmil mne popelem*. (72a);
- ...*a volal s svatým Davidem*... (73a).

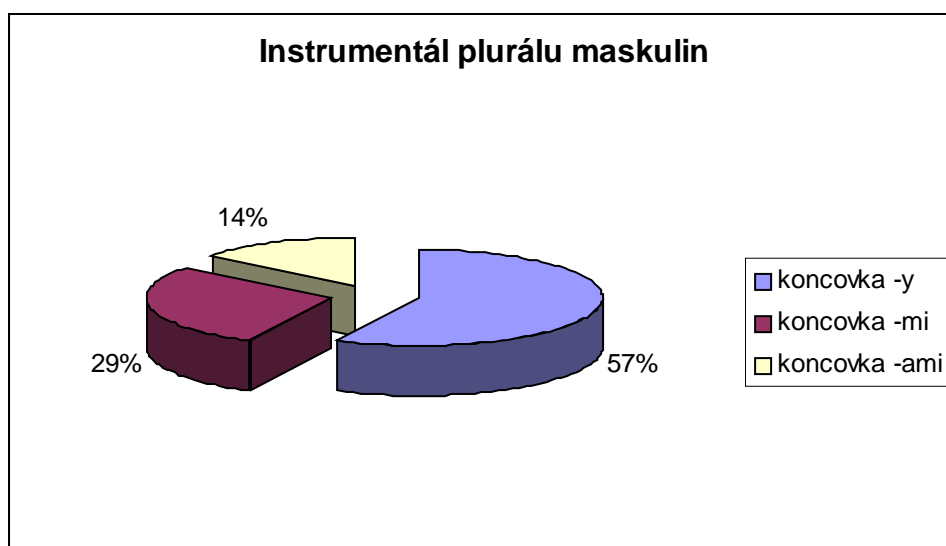
V instrumentálu plurálu se nejčastěji vyskytovala **o-kmenová** koncovka **-y** (*hrom, prst* a *šíp /2x/*), dále **i-kmenová** koncovka **-mi** (*host, kyj*) a jednou jsme zaznamenali ženskou **a-kmenovou** koncovku **-ami** (*syn*).

- ...*s hromy a hromobitím...malovali poetové*... (67b);
- ...*když na poručení Diokletiána kýjmi byl dobitý*... (76c);
- *Chceteli do nebe vjíti a synami božími slouti*... (72c).

Tabulka zachycující instrumentál plurálu maskulin

Koncovka	Počet
-y	4
-mi	2
-ami	1

Graf instrumentálu plurálu maskulin

Rod ženský

V nominativu singuláru se u feminin nejčastěji vyskytla **a-kmenová** koncovka **-a** (u substantiv *Brigita, doplata, chudoba, kronika, láska* /3x/, *matka, odplata, střela* /11x/, *střelba* a *vojna*), v 7 případech jsme zaznamenali nulovou koncovku, která je typická pro **i-kmeny**. Nulovou koncovku měla následující substantiva: *horlivost, milost, nemoc, píseň, smrt, spravedlnost* a *věc*. Dvě substantiva (*duše* a *holubice*) pak koncovkou **-e** ukazují svou příslušnost k **ja-kmenům**.

- ...*odplata* vaše veliká jest v nebi... (67a);
- ...aby *duše* uzdravená...aby *spravedlnost* živá byla. (75a).

Nominativ plurálu byl v 39 případech utvořen **a-kmenovou** koncovkou **-y**. Jednalo se o substantiva *hvězda, matka, novina, střela* /35x/ a *škoda*.

- *Ti střely* tyranské zlosti jsou *střely* božské milosti. (67a).

Genitiv singuláru byl nejčastěji realizován **a-kmenovou** koncovkou **-y** (*cena, kolíbka, láska* /10x/, *míra, příčina, rána* /3x/, *ruka, střela* /4x/, *střelba, vdova, vina*,

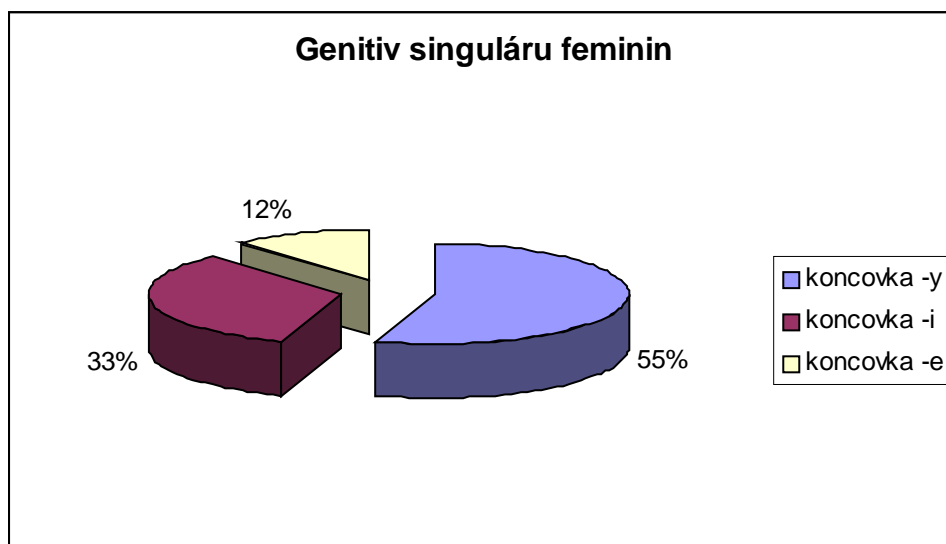
víra /2x/ a žena). Dále se v tomto pádě vyskytla **i-kmenová** koncovka **-i** (*bolest /2x/, libost, milost /3x/, mysl, náklonnost, přítomnost, síť, sladkost, smrt /2x/, trpělivost, vážnost, výsost a zlost*) a **ja-kmenová** koncovka **-e** (*Irene⁸¹, naděje, pravice, rozkoš a vůle*). V jednom případě jsme našli také substantivum *krev*, které náleží k **v-kmenům** a v genitivu má koncovku **-e**.

- ...z té **příčiny**... (67a);
- ...a **trpělivosti** jeho následujeme... (76c);
- ...zatím ale on od svatý **Irene vdovy** občerstvený... (76c);
- **Pán** vši **rozkoše a sladkosti** naplněný byl peliňkem... (72a);
- ...velikou **bolestí** hlas **krve** Abelové do nebe volal... (74a).

Tabulka zachycující genitiv singuláru feminin

Koncovka	Počet
-y	28
-i	17
-e	6

Graf genitivu singuláru feminin

V genitivu plurálu jsme zaznamenali nulovou koncovku, která je v tomto pádě u **a-kmenů** (*osoba, rána /2x/ a střela /14x/*). Nalezli jsme také substantivum *ruce*, které má duálovou koncovku **-ou** (od **a-kmenů**). V jednom případě se u substantiva

⁸¹ Zde by měla být náležitá **a-kmenová** koncovka **-y**. Jméno *Irene* je patrně v přejatém cizím tvaru a je nesklonné.

*šlápěje*⁸² vyskytla od **i-kmenů** přejatá koncovka **-í**. Toto substantivum přešlo později od **ja-kmenů** k novému deklinačnímu typu *píseň*.

- ...*keré od střel rán* bolesti... (73a);
- ...*nebo střely od rukou* božích pocházející... (68a);
- *Toho poslouvejte a šlápějí jeho krvavých...následujte...* (72b).

Pro dativ singuláru byla nejčastější **a-kmenová** koncovka **-e / -ě** (*koruna, latinka, modlitba, sláva, střela, střelba* a *škoda*). V jednom případě jsme zaznamenali **i-kmenovou** koncovku **-i** (*zlost*) a **ja-kmenovou** koncovku **-i** (*vůle*).

- ...*byly střely...k slávě a koruně* věčné... (68a);
- ...*za terč své zlosti* zlobivě sobě postavil... (67a);
- ...*keré střelbě k vůli* veliké a drahé dary se představují. (66a).

V dativu plurálu jsme našli **a-kmenovou** koncovku **-ám** (*střela /8x/ a tintěrka*) a **i-kmenovou** koncovku **-em** (*věc*).

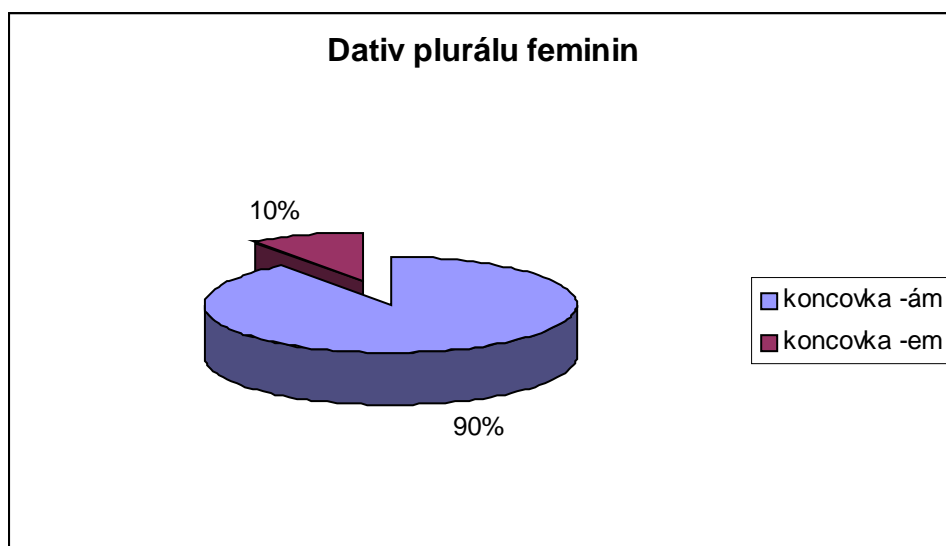
- ...*postavme tělo naše jakýmkoliv střelám*... (68a);
- *Dal požehnání Bůh posledním věcem* Joba... (74a).

Tabulka zachycující dativ plurálu feminin

Koncovka	Počet
-ám	9
-em	1

⁸² V tomto období se ještě vyskytuje starobylý tvar *šlápěje*, až později vzniká tvar singuláru *šlápěj*.

Graf dativu plurálu feminin

V akuzativu singuláru se objevily následující koncovky: **a-kmenová** koncovka **-u** (*dcera, hlava, krása, láska, manželka, osoba, otázka /3x/, pravda, rozprávka, strana, střela /5x/, střelba a zmínka*), **ja-kmenová** koncovka **-i** (*bázeň a šibenice*) a také nulová koncovka, která je typická pro **i-kmeny** (*nemoc, noc, příležitost /2x/, řeč a svatost*).

- ...a tak **pravdu** oných slov Davidových...vyjevuje. (70a);
- ...a na **šibenici** v krátkém čase pověsiti dal. (78b);
- Skrotiž **bázni** tvou tělo mé... (73a);
- Srdce raniti, **nemoc** na člověka poslati... (70b).

V akuzativu plurálu jsme v 20 případech našli **a-kmenovou** koncovku **-y** (u substantiv *konfekta, ledva, rána a střela /14x/*). Dále jsme zaznamenali **ja-kmenovou** koncovku **-e / -ě** (*krmě, plece, ruce a slze*) a u substantiv *děti* a *věc /2x/* **i-kmenovou** koncovku **-i**.

- ...nenáříkej na tvou manželku a na **rány** tvé... (74a);
- ...prostřelil Jorama mezi **plece**... (70a);
- ...ani na věky mezi **děti** boží počítaný... (71a).

Dvě substantiva se vyskytla i ve vokativu singuláru. Jedná se o substantivum *bohyně*, které má **ja-kmenovou** koncovku **-ě**, a o vlastní jméno *Fortuna*, které má **a-kmenovou** koncovku **-o**.

- ...protož tě žádám **bohyně Fortuno**... (78a).

Ve vokativu plurálu se nacházela pouze substantiva s **a-kmenovou** koncovkou **-y** (*matka* a *střela*).

- **Matky Betlémské!** (74a).

Pro lokál singuláru byla nejčastěji použita **a-kmenová** koncovka **-e / -ě** (u substantiv *hora*, *hospoda*, *jáma*, *osoba*, *sláva* /2x/, *ruka* a *ryba*). Dále jsme objevili **ja-kmenovou** koncovku **-i** (*pravice* a *tabule*) a **i-kmenovou** koncovku **-i** (*mysl* a *paměť*). Tutéž koncovku má v lokálu i proprium *Vídeň*.

- *Když pak rybář v rybě*... (78b);
- ...s hromy a hromobitím které v **pravici** držel... (67b);
- ...aby po třetí v **mysli** a **paměti** naší neumřel... (76c).

Lokál plurálu byl realizován pouze **a-kmenovou** koncovkou **-ách** (*rána* /2x/ a *střela* /3x/).

- ...kteří ho po tolika **ránách** za mrtvého při sloupu nechali... (76b).

V instrumentálu singuláru jsme zaznamenali **a-kmenovou** koncovku **-ou** (substantiva *hlava*, *láska* /3x/, *matka*, *rána* a *střela*) a koncovku **-í**, která ve dvou případech náležela k **ja-kmenům** (*kůže*) a ve zbývajících k **i-kmenům** (*bolest*, *hořkost* /2x/ a *žluč*); podobně i **v-kmenový** typ (*krev*).

- ...poslal na něj *Buh* střely **láskou** boží znamenáné... (76b);
- ...a s **kůží** vaší na stranu neuhnete. (69a);
- ...naplněný byl pelinkem **žlučí** a **hořkostí**. (72a);
- ...které střely trápení **krví** pokropily... (72b).

I v instrumentálu plurálu se vyskytla **a-kmenová** koncovka **-ami** (*střela* /3x/) a **ja-kmenová**, avšak duálová koncovka **-ema** (*kratochvíle* a *rozkoš*). V tomto pádě jsme také v 7 případech našli substantivum *střela*, které nemělo náležitou ženskou koncovku **-ami**, ale koncovku mužskou **-y**.

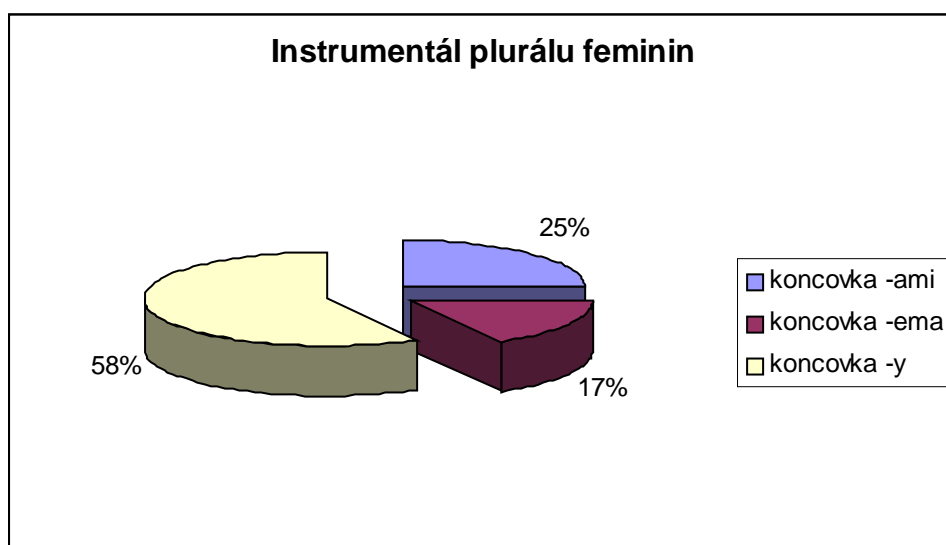
- *Svatý Šebestiáne* tolika jsi **střelami** prostřelený... (74a).;
- *Mezi jinýma královskýma rozkošema* a obzvláštníma **kratochvílema**... (65h);

- ...*Bůh s střely zachází...* (67b).

Tabulka zachycující instrumentál plurálu feminin

Koncovka	Počet
-ami	3
-ema	2
-y	7

Graf instrumentálu plurálu feminin

Rod střední

Nejvíce substantiv mělo v nominativu singuláru **bjō-kmenovou** koncovku **-í** (jednalo se o substantiva *krůpobití, neštěstí, požehnání, rozhněvání, střelení, štěstí, trápení, trestání* a *znamení* /2x/). Dále jsme zaznamenali **jo-kmenovou** koncovku **-e** (*nebe, slunce* /2x/ a *srdce*) a **o-kmenovou** koncovku **-o** (*hovado, slovo, světlo* /2x/, *tělo* a *vojsko*). Přiřazujeme sem i **nt-kmen** *poupě*.

- ...*ostrý šíp jest chudoba škody na hospodářství oheň krůpobití...* (67b);
- ...*aniž vás nebe za pastorky nepřijme...* (72b);
- ...*Filipe vojsko tvé zvítězilo...* (77b);
- ...*že v tom chlívě položené poupě...jest láska božská...* (69a).

V nominativu plurálu bylo pouze substantivum *slovo*, které mělo **o-kmenovou** koncovku **-a**.

- *Zatím ale jaké ty sladké slova měli oučinek?* (77a).

I v genitivu singuláru se nejvíce prosadila **Ůjo-kmenová** koncovka **-í**. Tuto koncovku jsme objevili u 22 substantiv: *narození, nebezpečnost, neštěstí /3x/, podobnost, protivnost /2x/, spasení, střelení, štěstí, trápení /4x/, učení, utlačení, zahynutí, zdání /2x/, zdraví a živobytí*. Dále jsme našli substantiva s **jo-kmenovou** koncovkou **-ě / -e** (*lučička /2x/, moře, nebe /8x/, srdce /3x/*), s **o-kmenovou** koncovkou **-a** (*komonstvo, léto, město /2x/, světlo, tělo, товариštvo /2x/, víno a vojsko*) a s **nt-kmenovou** koncovkou **-(ět)e** (substantivum *dítě*).

- ...ani střely nějakého **neštěstí** necítí. (77a);
- ...prsten...do **moře** vhodil. (78b);
- Uhlídáš Prefpaxes zdalíž král mnoho **vína** pije... (66c);
- ...i takových střel od toho vyrostlého **dítěte** očekávejte... (69a).

V genitivu plurálu se nejčastěji vyskytla nulová koncovka. Substantiva *dítka, léto* a *slovo* tedy náležejí k **o-kmenům**. Od původu duálovou koncovku **-í** jsme pak zaznamenali u substantiva *oko*.

- ...a byl živ po rákách těch sto čtyřiceti **lét**... (74a);
- ...a nejenom z **očí** slze...vyráží! (67b).

Pro dativ singuláru byla nejčastěji použita **Ůjo-kmenová** koncovka **-í** (substantiva *podstoupení, předsevzetí, spasení /2x/, trápení, zahynutí, zatracení* a *znamení*). Našli jsme také **o-kmenovou** koncovku **-u** (*kolo /2x/, město* a *světlo*).

- Nejsou k **zatracení** ale k věčnému **spasení**... (68a);
- Mezi trestáním které Bůh **městu** Jeruzalému hrozil... (77a).

I v dativu plurálu byla použita **Ůjo-kmenová** koncovka. V tomto případě se jednalo o koncovku **-ím**, která byla u substantiva *protivnost*. Naopak u substantiva *dítka* jsme objevili **a-kmenovou** koncovku **-ám**, což předpokládá nominativ plurálu *dítka*.

- ...a všem toho světa **střelám** a **protivnostím** tělo by své za terč postavil... (73a);
- Než nebe **dítkám** vašim mocně otevřeli... (74a).

Akuzativ singuláru byl realizován následujícími koncovkami: **jo-kmenovou** koncovkou **-e** (substantiva *lučička /2x/, nebe, slunce* a *srdce /10x/*), **Ůjo-kmenovou**

koncovkou **-í** (člověčenství, dobrodiní, poručení, požehnání, protivensství, rozmazání, stonání, trestání a znamení /4x/) a **o-kmenovou** koncovkou **-o** (hrdlo, jídlo, lůno, město, slovo a tělo /6x/).

- ...než střela z lučiště božského vyletí **srdce** ji přistrojme... (75b);
- ...kterému jsme mnoho povinni za **dobrodiní** v čase moru... (76c);
- ...který jak do Říma skrze **město** Toscana se ubíral... (78c).

V akuzativu plurálu jsme našli **o-kmenovou** koncovku **-a** (u substantiv *jídlo, koleno, proemium*,⁸³ *prso, rameno, slovo* /3x/, *střevo* a pomnožné substantivum *ústa*), dále **nt-kmenové** zakončení s rozšířeným kmenem **-(at)a** (*páže*) a koncovku **-y**, protože *dítky* mají v plurálu deklinaci podle ženských **a-kmenů**.

- ...pamatujte na **slova** muže... (72c);
- ...že na tom kulatým cíli...drahé **proemia** vyobrazovali. (66a);
- ...o kterém takto **Bůh** skrze **usta** Ezechyelová... (77a);
- ...stavěl sobě za terče a místo cíle nejkrásnější **pážata**... (67c);
- ...v Betlémě matky pro zamordované **dítky**. (74a).

Pro vokativ singuláru byla použita **o-kmenová** koncovka **-o** (*tělo*) a **ujo-kmenová** koncovka **-í** (*šťěstí*).

- Skrotiž bázni tvou **tělo** mé... (73a);
- **O šťěstí** nic já tobě nevěřím... (78a).

V lokálu singuláru jsme zaznamenali **ujo-kmenovou** koncovku **-í** (*hospodářství, jezdění, nešťestí, rozmazání, snášení, šťestí* /3x/, *umučení* /3x/ a *vyřknutí*), **jo-kmenovou** koncovku **-i** (*nebe* /8x/, *smetiště* a *srdce*) a **o-kmenovou** koncovku **-ě / -e** (*město, světlo* a *tělo* /3x/).

- ...ostrý šíp jest chudoba škody na **hospodářství** oheň krupobití... (67b);
- ...naříkal v jámě Daniel, Lazar na **smetišti** před domem boháče... (74a);
- ...a tak na **těle** trpěti...může. (72a).

I v instrumentálu singuláru byla nejvíce využita **ujo-kmenová** koncovka **-ím** (substantiva *bodláčí, hromobití, nešťestí, protivensství, soužení, trestání* /2x/ a *uhlí*). Dále

⁸³ *Proemium* je slovo přejaté z latiny. Neutra zakončená v nominativu singuláru na **-ium** jsou v singuláru neskloňná a v plurálu se v současné češtině skloňují podle vzoru *moře*.

jsme našli koncovku **-em**, která náleží **o-kmenům** (*město a tělo*) a **jo-kmenům** (*lučiště*).

- *Mezi trestáním které Bůh městu Jeruzalému hrozil...* (77a);
- *Co se s městem Jeruzalémem stalo?* (77a);
- *...s lučištěm v jedné a s nataženým šípem v druhé ruce...* (69a).

V instrumentálu plurálu se vyskytlo pouze substantivum *slovo*, které mělo **o-kmenovou** koncovku **-y**.

- *...těmito slovy...zázračně za papeže vyhlásila...* (67a).

7. 2. Adjektiva

Také v případě adjektiv budeme postupovat obdobně jako v předcházejícím kázání. Nejprve se zaměříme na koncovky přivlastňovacích přídavných jmen, především na pronikání koncovek složené deklinace do původní jmenné deklinace v singuláru. I v tomto kázání jsme našli jen málo přivlastňovacích adjektiv. Ale i toto množství stačilo ke zjištění, že zde naprosto převažují tvary adjektiv podle složené deklinace. Jmennou deklinaci jsme zaznamenali pouze u přivlastňovacího adjektiva *Ježíšova*. U ostatních adjektiv jsme našli tvary podle deklinace složené.

- *...knězi Antonínovi Martinetz z tovaryšstva Ježíšova...* (68b);
- *...a tak pravdu oných slov Davidových...vyjevuje.* (70a);
- *...hlas krve Abelové do nebe volal...* (74a).

Jmennou deklinaci jsme našli ještě u adjektiva ve jmenném tvaru *byl živ* a u slovesného adjektiva ve jmenném tvaru *měla zjeveno*, která jsou součástí přísudku.

- *...byl živ po rákách těch sto čtyřiceti lét...* (74a);
- *...jak zjeveno měla svatá Brygida...* (71c).

Zaměřili jsme se také na pronikání duálových koncovek do tvaru instrumentálu. V tomto případě jsme objevili pouze duálové koncovky, které se vyskytly u šesti adjektiv. Tvary přídavných jmen, které by odpovídaly spisovnému jazyku, v tomto případě nebyly nalezeny.

- *Mezi jinými královskými rozkošema a obzvláštníma kratochvílema...* (65g); - zde adjektiva mají duál ve shodě se substantivy;
- *...při které do postaveného cíle s předními hostmi a s nejvzáctnějšíma svého komonstva střelami a šípy do terče střílivali.* (65g);
- *Raněn byl podobnými střely...* (75b).

I v případě tohoto kázání jsme se zabývali pronikáním nespisovných hláskoslovných jevů do tvarů adjektiv. Jednalo se o úženi *é > í* a diftongizaci *ý > ej*. I v tomto případě je tato problematika podrobněji popsána ve výše uvedené bakalářské práci. Ani zde nezasáhla do podoby adjektivních tvarů diftongizace *ý > ej*. Několikrát jsme však zaznamenali úženi *é > í*.

- *...při které do postaveného cíle...* (65g);
- *...a do něho jako do svatého Štěpána z veliké lásky střílí.* (71a);
- *...ale který podle zdání svatého Augustýna...* (76a);
- *...pamatujte na slova muže jako vysoce učeného tak bez míry váženého Vincentia...* (72c);
- *...komu pak se poštětilo do zlatého řetěze který obyčejně uprostřed se malovával střelu vraziti...* (66a);
- *...kterak někteří z těch monarchův po celým tom cíli všelijaké krmě a upravená jídla a skvostné konfekty malovati poručili...* (66a);
- *Při našich nejjasnějším dvoře císařským...* (66a);
- *...že na tom kulatým cíli rozličné znamení a drahé Proemia vyobrazovali...* (66a);
- *...zatím ale on od svatý Irene vdovy občerstvený...* (76c);
- *...v přibytku svém a v světle velikým...* (73a).

Téměř všechny adjektivní tvary byly utvořeny podle pravidel spisovného jazyka. Výjimkou bylo spojení *ty sladké slova* místo *ta sladká slova*.

- *Zatím ale jaké ty sladké slova měli oučinek?* (77a).

Dále jsme se zaměřili na problematiku postavení přídavného jména ve větě. Zajímalo nás, zda se přídavné jméno častěji nachází v antepozici či postpozici. Více dokladů jsme našli u postavení v antepozici, takto zaznamenaných adjektiv bylo v tomto kázání 194. V postpozici se pak nacházelo celkem sto přídavných jmen. Navíc

adjektiva *boží, milý, nejlepší, nejmilejší, ostrý, pohanský* a *svatý* se vyskytují v obou možných postaveních, tedy v antepozici i postpozici.

- *Střely **božského** trápení jsou lásky **boží** znamení...* (65f);
- *Na den SS. Fabiána a Šebestiána mučedníkův **božích**.* (65d);

- *Kdy pak **milý** člověče budou střely podál za tebou...* (70a);
- *Tentoť jest syn můj **milý**...* (72b);

- *Kdo **nejlepší** trefil ten **nejlepší** vybral.* (66a);
- *Ty jsi střelec **nejlepší**...* (79a);

- ***Ostrá** střela jest nemoc, **ostřejší** smrt **ostrý** šíp jest chudoba...* (67b);
- *...obráť ty střely **ostré**...* (75a).

- *Domitianus **pohanský** císař...* (66b);
- *Poznal to král **pohanský** Filip...* (77b);

- *Než jak ty **svatý** Fabiáne tak ty **svatý** Šebestiáne...* (67a);
- *...a z výsosti **svaté** své se díval...* (72b);

- *Cambifes král **perský** a střelec **ukrutný**...* (66c);
- *Nětco podobného o Deciusovi a Diocletianovi týranních **římských** dnes nám povídá kronika **církevní**.* (66d).

Tabulka zachycující postavení adjektiva ve větě

Postavení	Počet
antepozice	194
postpozice	100

Graf postavení adjektiva ve větě

Také jsme se zaměřili na poměr mezi jednotlivými stupni adjektiv. I v tomto kázání se nejvíce přídavných jmen objevilo ve tvaru pozitivu (297). Komparativ byl zastoupen pouze šesti doklady a superlativ šestnácti. Všechna tato přídavná jména byla utvořena podle pravidel spisovného jazyka.

- *Slyšte **rozumnějšího** a **staršího** bratra svatého Bazilia.* (68a);
- *...ostrý šíp jest chudoba škody na hospodářství oheň krupobití **ostřejší** hlad mor vojna...* (67b);
- *...kteří **nejmenšího** trápení hůř a více než čert kříže se bojíte? Vy zajisté ani **nejmenší** naděje nemáte...* (72b);
- *Jupitera boha podle veršovcův **největšího**...* (67b);
- *...od samých **nejvyšších** císařských osob...* (66a).

Tabulka zachycující stupně adjektiv

Stupeň	Počet
pozitiv	297
komparativ	6
superlativ	16

Graf stupňů adjektiv

7. 3. Zájmena

I v případě zájmen budeme postupovat stejným způsobem jako v předcházejícím kázání.

Osobní zájmena

Osobní bezrodá zájmena

Osobní zájmena se v textu vyskytují v hojném množství a v náležitých tvarech. Zájmeno *já* pro označení první osoby singuláru jsme našli ve tvaru nominativu /4x/, genitivu *mne*, dativu *mně* /3x/ a *mi*, akuzativu *mne* /7x/ a lokálu *mně*.

- ...všecko se **mně** zdá... (69a);
- *O štěstí nic **já** tobě nevěřím...* (78a).

Zájmeno pro druhou osobu singuláru *ty* jsme zaznamenali ve tvaru nominativu /3x/, genitivu *tebe* /2x/, dativu *tobě* /9x/, akuzativu *tebe* /5x/ a *tě* /5x/, lokálu *tobě* a instrumentálu *tebou* /7x/.

- *O štěstí nic **já** **tobě** nevěřím protože **tě** žádám...* (78a);
- *Střely jsou mezi a před **tebou** intra te v **tobě**...* (70a).

Ve tvarech zájmena pro první osobu plurálu *my* se v genitivu /10x/, akuzativu a lokálu /3x/ objevil shodný tvar *nás*. Toto zájmeno jsme našli ještě ve tvaru nominativu /3x/, dativu *nám* /9x/ a instrumentálu *námi*.

- *Nic nám jistě neuškodí necht' jich na sta do nás vhodí.* (65f);
- *... střílej do nás šípy tvé a střely lásky tvé raň nás...* (79a);
- *...když Bůh po nás střelami nestřílí...* (78c).

Obdobná je situace u zájmena pro druhou osobu plurálu *vy*. Toto zájmeno se vyskytlo ve tvaru nominativu /3x/, dativu *vám* /3x/ a akuzativu *vás* /6x/.

- *...aniž vás nebe za pastorky nepřijme aniž vás znáti nebude.* (72b);
- *Děkuji já vám za takovou lásku.* (70a).

Mezi bezrodá zájmena se zařazuje ještě reflexivní zájmeno *se*, které jsme zaznamenali ve tvaru genitivu *sebe* /5x/ a dativu *sobě* /18x/. I zde autor užíval delší tvar *sobě* na místě, kde by byl dnes vhodnější kratší tvar *si*.

- *Kdyby anjelové mohli těm střelám sebe za terč postaviti celý by sebe jim nastavovali...* (71c);
- *Dominianus pohanský císař stavěl sobě za terče...* (66b).

Osobní rodová zájmena

Osobními rodovými zájmeny se označuje třetí osoba singuláru i plurálu. V tomto kázání se nejčastěji vyskytovalo mužské osobní zájmeno *on*, které jsme zaznamenali ve tvaru nominativu /4x/ a instrumentálu *ním* /3x/. V genitivu, dativu a akuzativu se toto zájmeno nacházelo v různých tvarech. V genitivu se objevil tvar *něho* /2x/, v dativu tvar *jemu* /2x/, *němu* /2x/ a *mu* /3x/. Akuzativ pak byl zastoupen tvary *jej* /2x/, *něj* a *ho*.

- *...a do něho...z veliké lásky střílí.* (71a);
- *...radil jemu...*(78b);
- *...které Jonatas k němu upřímně mluvil...* (70a);
- *...v kterých se mu zalíbilo.* (72b);
- *...ten prsten zase ke dvoru přinesl a král Amafis jej poznal...* (78b);
- *...poslal na něj Buh střely láskou boží znamenáné...* (76c);
- *...kteří ho po tolika ranách za mrtvého při sloupu nechali...* (76c).

Ženské zájmeno *ona* se objevilo pouze v tvaru dativu *jí* a akuzativu *ní* /2x/. Různé tvary jsme našli také ve třetí osobě plurálu: genitiv *jich*, dativ *jim* /2x/, akuzativ *je* /3x/ a *ně*, lokál *nich* a instrumentál *nima*.⁸⁴

- ...*dříve než střela z lučiště božského vyletí srdce jí přistrojme...* (75b);
- ...*střelu tu líbal a Bohu za ní poděkoval.* (70a);
- *Otázku pravím dělá svatý Augustýn a sám na ní také sobě odpovídá...* (71c);
- *Štěstí bláznivých lidí zatratit je...* (68a);
- *Vy pak rodičové v těch střelách a mezi nima modlete se...* (68a).

Přivlastňovací zájmena

Přivlastňovací zájmena se v tomto kázání většinou vyskytují v náležitých tvarech. Jedinou výjimkou je zájmeno *náš*, které jsme našli ve tvaru ovlivněném deklinací složenou.

- *Při naším nejjasnějším dvoře císařským...* (66a); - zde patrně tvar mohl vzniknout atrakcí podle *nejjasnějším*.

Ostatní zájmenné tvary jsou spisovné, proto se i zde budeme zabývat především postavením přivlastňovacího zájmena ve větě, tedy poměrem mezi antepozicí a postpozicí. Zaznamenali jsme následující zájmena: *můj* (15x / 13x), *tvůj* (22x / 17x), *jeho* (7x / 7x), *náš* (16x / 7x), *váš* (8x / 7x), *jejich* (1x / 1x) a *svůj* (25x / 13x). V textu se vůbec nevyskytují zájmena pro označení třetí osoby singuláru rodu ženského a středního.

- *Abych pak podle mého podobenství mluvil...* (72a);
- ...*vpustil v ledvi mé střely toulu svého učiněn jsem v posměch lidu mému píseň jejich přes celý den mne trápila.* (72a);
- ...*ani ty Jobe nenaříkej na tvou manželku a na rány tvé...* (74a);
- *Milý Lazare hlad tvůj byl střela...* (74a);
- *Když tuto noc dům jeho se zbořil...* (78a);

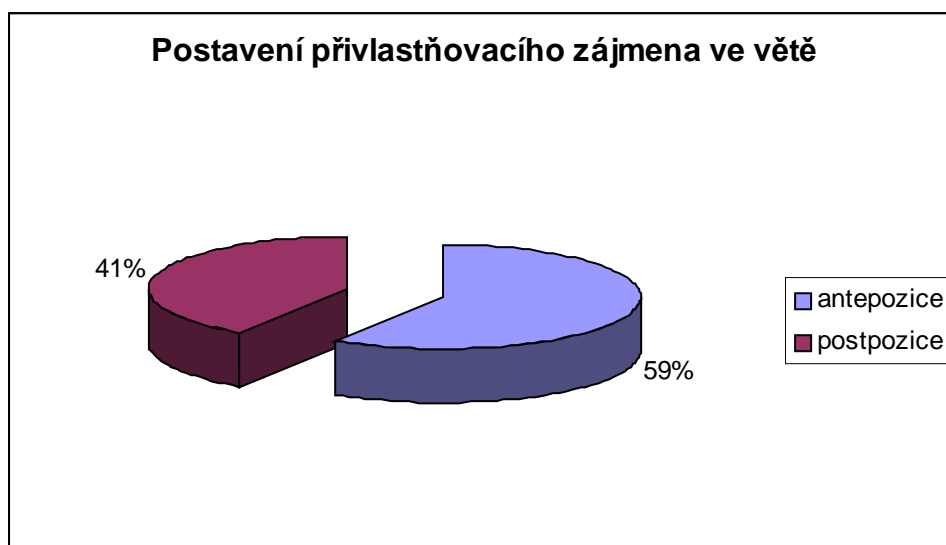
⁸⁴ Zde by měl být náležitý tvar *nimi*.

- ...*ale bídné naše* člověčenství...*na sebe vzíti ráčil?* (71c);
- *O Bože náš* nejmilejší! (78c);
- *Po čemž vás poznalo? Po vašem* rozmazání? (72b);
- ...*nebo an doplata vaše* mnohá jest v nebi. (65e);
- ...*a s nejvzácnějšíma svého* komonstva střelami a šípy do terče střílívali. (65h);
- ...*stavěl...za terče a místo cíle nejkrásnější* pážata dvoru *svého*... (66b).

Tabulka zachycující postavení přivlastňovacího zájmena ve větě

Postavení	Počet
antepozice	94
postpozice	65

Graf postavení přivlastňovacího zájmena ve větě

Ukazovací zájmena

Ukazovací zájmena se vyskytují převážně ve spisovném tvaru. Výjimku tvoří zájmeno *takový*, které má v jednom případě duálovou koncovku *-ýma* a jednou jsme ho zaznamenali v zúžené podobě, a zájmeno *to*, které se v jednom případě vyskytuje v rodově nenáležitém tvaru.

- *O blahoslavení lidé takovýma* střely prostřeleni... (75b);
- ...*nebo pokoj a milost boží v takovým* přebývá... (74b);

- *Zatím ale jaké ty sladké slova měli oučinek?* (77a).

Mezi ukazovacími zájmeny naprosto převažuje zájmeno *ten* (*ta, to, ti, ty, ta*), které jsme objevili celkem stokrát. Zájmeno *ten* se také ve třech případech vyskytlo v postavení v postpozici. Od toho zájmena se v námi analyzovaném textu objevují také podoby *tento* /7x/, *toto* a *tentot'* (s partikulí *-t'*). Z ostatních ukazovacích zájmen jsme našli ještě zájmeno *onen* /2x/ a *takový* /7x/.

- *Radujte se v ten den...* (65f);
- *Zatím ale rozmazanci toho světa té latince a modlitbě nerozumí...* (68a);
- *Kerak bezbožník ten dnešního svatého Fabiána...* (66c);
- *Tento pak obyčej mívali...* (66a);
- *Mezi trestáním božským toto jest největší...* (78c);
- *Tentot' jest syn můj milý...* (72b);
- *...a tak pravdu oných slov Davidových...vyjevuje.* (70a); - plurálový tvar zájmena vychází ze složeného tvaru *oný, oných oným...* a má tedy složené skloňování.

Tázací a vztažná zájmena

I tato zájmena se v textu vyskytují převážně ve tvarech spisovného jazyka, jedinou odchylkou je duálová koncovka *-ýma*, kterou jsme zaznamenali ve dvou případech u zájmena *který*. Ostatní zájmena pak zcela podléhají spisovné normě. Jedná se o zájmena *kdo* /9x/, *co* /10x/, *jaký* /2x/ a *který* /37x/. I v tomto kázání se vyskytují zájmena vztažná odvozená od zájmen *kdo* a *co*, tedy zájmena *kdož* a *což* /6x/. Nalezli jsme také tvar *kterémuž* ke vztažnému *kterýž* a jeden doklad od vztažného zájmena *jenž* – *němž*.

- *Kdo nejlepší trefil ten nejlepší vybral.* (66a);
- *Co já dnes dokáži.* (67a);
- *Na jaké potom buďto jídlo buďto nápoj kdo trefil...* (66a);
- *...s hromy a hromobitím které v pravici držel...* (67b);
- *...ukázal mu dnes...své střely kterýma do něho...střílel...* (69a);
- *Kdož byl více vlastní syn jako ten malý střeleček Kristus Ježíš?* (71b);
- *A což medle...* (76a);

- *Pověšen byl na znamení **kterémuž** až do smrti bylo odpíráno.* (72a);
- *Tentož jest syn můj milý v **němž** a v trpělivém snášení střel...* (72b).

Neurčitá zájmena

Neurčitá zájmena se vyskytují ve spisovné podobě. Pouze zájmeno *něco* má starší podobu *nětco* /6x/. Ostatní zájmena pak mají tvary, které známe ze současného jazyka. Jedná se o zájmena *jakýkoliv*, *nějaký* /5x/, *některý* /3x/ a *všelijaký*. I v tomto kázání jsme objevili tzv. totalizátory. V tomto případě byly zastoupeny zájmeny *všechn* /16x/ a *sám* /6x/.

- *...jest to **nětco** zlého?* (74a);
- *Běda nám s kterými se **nětco** podobného stane!* (77a);
- *Kdypak **nějakou** podobnou střelu při sobě a v sobě znamenal...* (70a);
- ***Někteří** svatí stáli jako slunce někteří jako měsíc...* (73a);
- *...po celým tom cíli **všelijaké** krmě...malovati poručili...* (66a);
- *...vystavme a postavme tělo naše **jakýmkoliv** střelám...* (68a);
- *Nicméně to **všechno** bylo znamení otcovské lásky...* (72b);
- *Boj se a lekej, **všecko** zlé na tebe se valí...* (70a);
- *Při **samém** umučení...* (71a);
- *...pro tu **samou** rozprávku.* (72b); – místo pro *tutéž* rozprávku.

Záporná zájmena

V tomto textu se vyskytují převážně zájmena, která známe ze současného jazyka. Náležitě jsou i jejich tvary. Jedinou výjimkou je zesílená podoba zájmena *nižádný*. Dále text obsahuje zájmena *nic* /14x/ a *žádný* /4x/.

- *To **nic** není zlého...* (74a);
- ***Nic** nám jistě neuškodí nechť jich na sta do nás vhodí.* (65f);
- *...jak živ **žádného** neštěstí neměl...* (78c);
- *... a ač doprostřed srdce trefí, **nižádného** do smrti raní...* (70a); – zde je užít pouze jediný zápor, ač by měly být dva.

7. 4. Číslovky

Základní číslovky

V textu jsme zaznamenali několik číslovek, které ještě zachovávají některé starší tvary. Jednalo se o číslovku *sto čtyřicet*, která ještě uchovává zakončení na *-i*, a o složenou číslovku *pět tisíc čtyři sta sedmdesát pět*, jejíž část *sedmdesát* končí na *-e*. Číslovka *čtyři*, která je součástí obou uvedených složených číslovek, se patrně pod vlivem mluveného jazyka objevuje ve tvaru *čtyry*.

- ...*byl živ po ránách těch sto čtyřdceti lét...* (75a);
- *Při samém umučení... pět tisíc čtyři sta sedmdesáte pět rán tak ostrých dostal...* (71c).

Další základní číslovky, které se vyskytují v textu, pak mají skloňování totožné se současným jazykem. Jsou to číslovky *jedna* /6x/, *sto* a složená číslovka *dvě stě padesát jedna*, která byla ovšem napsána číslicí.

- *Cambifes král perský a střelec ukrutný pro jedno slovo...střelu z lučiště vypustil a jednou ranou i synovské i otcovské srdce prostřelil.* (66c);
- *Nic nám jistě neuškodí necht' jich na sta do nás vhodí.* (65g);
- ...*léta 251 zamordoval.* (67a).

Ve dvou případech jsme našli i solitérní číslovku *jediný*.

- *Náš jediný a spravedlivý Bůh...* (67b).

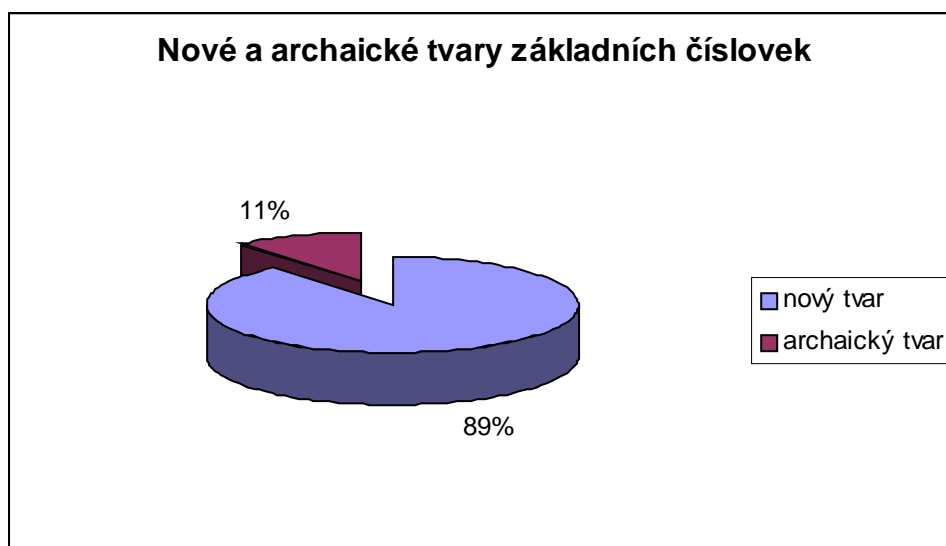
V kázání se objevují i neurčité číslovky. V pěti případech se jedná o číslovku *mnoho* a jednou o složenou neurčitou číslovku *tolik set*.

- *Uhlídáš Prespaxes zdaliž král mnoho vína pije...* (66c);
- ...*při které do nevinného jednoho člověka tolik set střel vypuštěno bylo!* (67a).

Tabulka zachycující poměr mezi novými a archaickými tvary základních číslovek

Tvar	Počet
nový	16
archaický	2

Graf poměru mezi novými a archaickými tvary základních číslovek

Řadové číslovky

Řadové číslovky, které jsme našli celkem čtyři, důsledně dodržují své spisovné tvary. Jedná se o číslovky *první* /2x/, *druhý* /2x/ *třetí* /2x/ a *stý*.

- *Dal požehnání Bůh posledním věcem Joba více nežli **prvním**...* (75a);
- *...ukázal se...Ježíš v osobě myslivecké přes ramena s toulcem s lučištěm v jedné a s nataženým šípem v **druhé** ruce...*(69a);
- *Dejme pozor aby po **třetí** v mysli a paměti naší neumřel...* (77c).

Násobné číslovky

Násobné číslovky užívá autor ve starším tvaru, který je zakončen *-te*. Tento tvar jsme zaznamenali u číslovky *dvakrát* /2x/ a *stokrát*.

- ***Dvakráte** mrtvý, **dvakráte** korunovaný...* (77c);
- *...požehnání Boží **stokrát** tobě to všechno vynahradilo...* (75a).

7. 5. Slovesa

Infinitiv

I v tomto kázání naprosto převládají infinitivy utvořené starším způsobem, tedy pomocí koncovky *-ti*. Tento typ infinitivu se objevil u sloves: *býti* /5x/, *držeti*, *hněvati*, *hořekovati*, *jednati*, *malovati*, *míti*, *nepřipouštěti*, *obdržeti*, *odstoupiti*, *odpočívati*, *oplejvati*, *postaviti* /4x/, *pověsiti*, *přivázati*, *psáti*, *rozdávati*, *sbíratí*, *slouti*, *státi* /2x/, *trpěti*, *trpěti* /2x/, *učiniti* /2x/, *užívati*, *viděti*, *vjíti* /2x/, *vraziti*, *vykládati*, *vystáti* /2x/,

vzítí, znamenati a znáti. Novější způsob tvoření infinitivu pomocí koncovky **-t** jsme zaznamenali pouze u slovesa říct a zatratit.

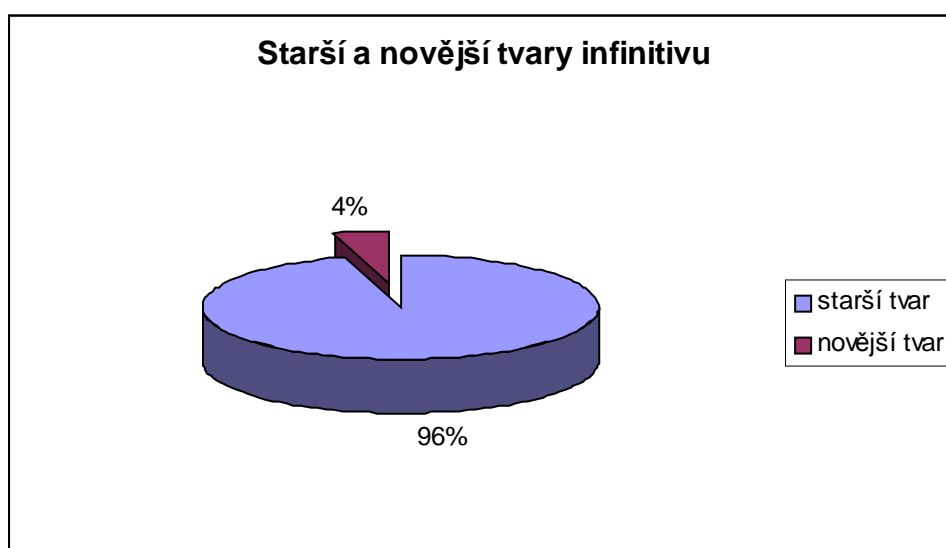
- ...smí **psátí** jistý nedávný vzáctný kazatel. (76c);
- ...že od víry **odstoupiti** nechtěl k silnému kolu **přivázati** a vojenským střelcům za cíl a terč **postaviti** bez milosti nařídil. (67a);
- ...na sebe **vzítí** ráčil? (71c);
- ...budoucí své střely **vykládati** začal... (72b);

- Chce **řict** ten svatý otec... (72a);
- ...štěstí bláznivých lidí **zatratit** je. (68a).

Tabulka zachycující poměr mezi starším a novějším tvarem infinitivu

Tvar	Počet
starší (-ti)	44
novější (-t)	2

Graf poměru mezi starším a novějším tvarem infinitivu

Indikativ přezenta

V první osobě plurálu indikativu přezenta všech sloves a v indikativu futura dokonavých sloves je důsledně užitá koncovka **-me** u sloves: *budeme* /2x/, *hádáme*, *chceme* /2x/, *jsme* a *následujeme*. Starší způsob tvoření tohoto slovesného tvaru pomocí koncovky **-m** nebo **-my** jsme nezaznamenali.

- ...*trpme jak svatý Šebestián a budeme noví Šebestiánové.* (68a);
- *O kyž toho následujeme...* (76b);
- *Což se mnoho o to hádáme...* (76b).

I zde jsme se dále zaměřili na pronikání koncovky **-ejí** od vzoru *sází* ke vzoru *trpí* a *prosí* ve třetí osobě plurálu. Slovesa v tomto tvaru jsme našli pouze v deseti případech, které se ovšem neliší od současného spisovného jazyka. Koncovkou **-ejí** je utvořen pouze slovesný tvar *závidějí*. Současná čeština v tomto případě umožňuje dvojtvary *závidějí* i *závidí*. V našem případě dal autor přednost tvaru podle vzoru *sází*. Ostatní slovesné tvary mají koncovku **-í**, náleží tedy ke vzoru *prosí*, nebo *trpí*, a jsou náležitě utvořeny, ale některé z nich naopak mají tvar podle *trpí*, ačkoli patřily tehdy ještě ke vzoru *sází*.

- ...*anjelové...vám tu příležitost a tělo závidějí.* (71c);
- ...*střely k světlu a dobrému věčnému nám slouží a dopomáhají.* (73a);
- *Zatím ale rozmazanci toho světa té latince a modlitbě nerozumí...* (68a).

Imperativ

I ve tvoření imperativu se vyskytly pouze drobné odchylky od spisovného jazyka. Opět se nejvíce sloves ve tvaru imperativu objevilo ve druhé osobě singuláru. Jednalo se o následující slovesa: *boj se, lekej, nenaříkej /3x/, odpust', pal, pošlej, postav, pošli, raň, sekej, slyš, střílej /2x/ a trap*. Koncovka **-i**, která se v tomto tvaru původně vyskytovala, je pouze u slovesa *pošli*, kde napomáhá výslovnosti. Starší tvary odlišné od současného jazyka jsme našli u slovesa *skrotit* – *skrotiž* a u slovesa *bít*, kde byl zaznamenán tvar *bi* zkrácením původního *bí* a bez koncového **-j**.

- *Zde pal zde sekej zde raň zde bi zde trap jenom na věky odpust'.* (79a);
- *Boj se a lekej všecko zlé na tebe se valí...* (70a);
- ...*skrotiž bázni tvou tělo mé...* (73a).

V první osobě plurálu byly všechny slovesné tvary utvořeny podle normy spisovné češtiny. V tomto případě jsme zaznamenali tato slovesa: *dejme, následujeme, pamatujeme, postavme, prosme, přistrojme, slyšme, trpme, volejme* a *vystavme*. Pouze u tvaru *pamatujeme* užil autor podobu s dlouhým **-ů-**, jak to bylo obvyklé u sloves vzoru *kupovati*.

- ...*vystavme a postavme tělo naše jakýmkoliv střelám...* (68a);

- *Na to tehdy věčně **pamatujeme** a trpělivosti jeho **následujeme**...* (76c).

Ve druhé osobě plurálu se vyskytl odlišný tvar od současného jazyka u slovesa *radovat se – radujte se* /2x/. Ostatní slovesné tvary pak odpovídají současnému spisovnému stavu: *lekejte se, modlete se, následujte, nelitujte, nenaříkejte* /2x/, *očekávejte, pamatujte, poslouchajte, slyšte* /4x/, *veselte se* /2x/ a *znamenejte*.

- ***Radujte se** v ten den a **veselte se**...* (65e);
- ***Nenaříkejte** sobě malé víry lidé...* (67b);
- *Než **nelitujte** jen ne aniž se toho stršení kdo **lekejte** nýbrž i takových střel od toho vyrostlého dítěte **očekávejte**.* (69a).

Přechodníkové tvary

Přechodníkové konstrukce se vyskytují pouze v minimální míře. Nalezli jsme pouze čtyři doklady užití přechodníku. Vždy se jednalo o přechodník přítomný, přechodník minulý se v tomto textu neobjevil. V případě přechodníkového tvaru *říkaje* se slovesný tvar neshoduje se substantivem, ke kterému se vztahuje. Tento tvar je v textu užit pro plurál, ale zakončení odpovídá tvaru pro maskulina a neutra. Ostatní přechodníkové konstrukce jsou pak utvořeny správně. Všechny přechodníkové tvary byly utvořeny z nedokonavých sloves, vyjadřovaly tedy současnost určitého děje s jiným dějem. V tomto kázání jsme zaznamenali také tvar procesuálního adjektiva *řkoucí*, který vznikl z tvaru přechodníku přítomného.

- *...v jiné hospodě nocleh jednati poručil **řka** zde Buh nezůstává...* (78c);
- *...ukázal se...přes ramena s toulcem s lučištěm v jedné a s nataženým šípem v druhé ruce **řka** k němu ... slyš Antoníne...* (69a);
- *...na vás netrpělivi a rozkošni peciválkové tak **říkaje** se hněvají...* (71c);
- *Uznal to Amafis egyptský král který **vida** Polycrata týranna v stálém štěstí oplejvati, radil jemu...* (78b);
- *A i hlas z oblaku **řkoucí** tentoť jest syn můj milý...* (72b).

Indikativ préterita

V indikativu préterita se v historické době používalo pomocné sloveso *být* i ve tvarech 3. osoby singuláru i plurálu. V tomto kázání se tento tvar indikativu préterita objevil v šesti případech. V ostatních sto dvaceti sedmi slovesných tvarech užil autor novější préteritální tvar bez pomocného slovesa. Náležitě utvořené jsou i tvary *l-ového* participia, kde autor důsledně zachovává koncové *-l*. Ve většině případů se jednalo o text, který byl citátem z Bible nebo z biblického textu vycházel.

- ...*ale mnohem více k našemu dobrému a tak k spasení věčnému jak jsou byly střely vojenské svatému Šebestiánovi...* (68a);
- ...*pět tisíc čtyty sta sedmdesáte pět rán tak ostrých dostal že jsme my všichni spolu jedné takové rány nebyli mohli vystáti...* (71c);
- ...*a opravdu to jsou byly střely naschvál od Boha Otce pro Syna přistrojené...* (72a);
- *To jsou byly střely.* (72a);
- *To jsou byly střely které i zuby jemu zvyrážely.* (72b);
- *Mezi trestáním které Bůh městu Jeruzalému hrozil totoť jest největší bylo...* (77a);

- ...*střelu z lučiště vypustil a jednou ranou y synovské y otcovské srdce prostřelil.* (66c);
- *Naplnil mne hořkostí a opojil mne pelyňkem (na kříži) zvyrážel zuby mé a krmil mne popelem.* (72a);
- *Jupitera boha...malovali poetové ale i tomu střely šípy přidávali pohanové.* (67b);
- ...*rybář...ten prsten zase ke dvoru přinesl a král Amafis jej poznal...*(78b).

Tabulka zachycující poměr mezi starším a novějším tvarem indikativu préterita

Tvar	Počet
starší	6
novější	127

Graf poměru mezi starším a novějším tvarem indikativu préterita

Kondicionál

Tvary kondicionálu jsme zaznamenali pouze ve třinácti případech. Z toho desetkrát byl kondicionál utvořen pro třetí osobu plurálu a v jeho tvaru nebyly žádné odchylky od spisovného jazyka. Pouze ve druhé osobě plurálu užívá autor spojení *l-ového* přičestí plnovýznamového slovesa s kondicionálovým morfémem *by* a tvarem indikativu prézenta slovesa *býti*, tedy *byjste* na místě náležitého *byste*. Stejně tak v první osobě plurálu používá místo náležitého tvaru *bychom* tvar *byjsme*. V současném jazyce jsou tvary *by jsme*, *by jste* považovány za nespisovné.

- *A což byjste vyhýbali, což byjste vyhýbali pravím těm střelám?* (69a);
- *...žeby jsme my všichni spolu jedné takové rány nebyli mohli vystátí...* (71c).

Stejně jako v předcházejícím kázání i zde autor často píše kondicionálový morfém dohromady s předcházejícím slovem, kterým jsou zájmena, zájmenná příslovce ve funkci spojovacích výrazů a spojky.

- *Soudil žeby lépej bylo ze zlých věcí dobré učiniti...* (76a);
- *Není nebylo ani nebude na světě člověka Pánu Bohu milého kterýby byl bez střely a utlačení živý.* (77a);
- *A opravdu kdyby který svatý v nebi bez rány a bez ostré střely se vynacházel a takový se na svou hlavu Krista podíval v hrdlo by se styděl za to své rozmazání a kdyby možna bylo z nebe by dolu velikou hanbou*

skočil a všem toho světa střelám a protivěnstvím tělo by své za terč postavil... (73a).

Opisné tvary pasivní

Skutečné opisné tvary pasivní se zde nevyskytují. Nalezli jsme jmenné tvary slovesných adjektiv z přičestí trpných ve složeném tvaru a většinou utvořené od sloves dokonavých. Jde tedy o spojení složeného adjektivního tvaru z přičestí trpného se sponou, které má význam rezultativní, ne přímo dějový. Celkem 33 tvarů:

- *Chcešli ty rozmazánku **býti** od střel a šípů božích **vymíněný nebudeš** syn boží **vyvolený** ani na věky mezi děti boží **počítaný**.* (71a);
- *...když na poručení Diocletiana kyjmi **byl dobitý** a jako hovado od rassův pohanských **doražený**.* (76c).

Stejně jako v předcházejícím kázání i zde se tvary participií vyskytují převážně ve složeném tvaru /24x/.

- *...**abych** tobě Kristu **připodobněný** a jiným svatým **přirovnaný byl**.* (73a);
- *...**aby** s ním v neštěstí **zachvácený nebyl**.* (78b);
- *...**pán** vši rozkoše a sladkosti **naplněný byl** pelinkem žlučí a hořkostí. Stvořitel všeho pokrmu **nasýcený popelem**.* (72a); – zde elipsa spony.

Dále jsme našli deverbální adjektiva ve jmenném tvaru, která mají také rezultativní význam, protože jsou utvořena z dokonavých sloves.

- *...**jak zjeveno měla** svatá Brygida...* (71c);
- *...**když slovo tělem učiněno jest**...* (71c);
- ***Raněn byl**...veliký apoštol Xaverius...* (75b).

7. 6. Příslovce

Nejvýraznějším jevem v oblasti příslovcí je tvoření komparativu (popřípadě i superlativu) při stupňování. Objevují se starší tvary s příponou **-eji** či **-ej** vlivem mluveného jazyka.

- *...**častěji** se podobné střelení v městě Vídni držívá...* (66a);
- *...**dřívej** než střela z lučiště božského vyletí...* (75b);

- *Střely které napřed vidíš **snadněji** takové strpíš.* (75c).

Zaznamenali jsme však i tvary pravidelně utvořené, tak jak je známe ze současného jazyka.

- *Co **víc**?* (77a);
- *...tvůj kuň...v ježdění **nejlépe** obstál...* (77b).

Příslovce v pozitivu mají většinou pravidelné tvary. Zde uvedeme pouze ty výrazy, které se odlišují od současné spisovné češtiny. Některé příslovečné výrazy se odlišují hláskovou podobou či způsobem zaznamenání.

- *...**obzvláště** když letí z nebe...* (75c).

Pro úplnost nyní uvedeme několik příkladů podle druhů adverbíí. V textu jsme našli následující příslovce času (*brzy, dnes /4x/, hned /3x/, ihned, někdy, pak /10x/, potom, tehdy* a *věčně*), místa (*blízko, daleko /2x/, dolu, doprostřed, nahoře, napřed, uprostřed, sem, tam, vpřed* a *zde /6x/*), míry (*méně, netoliko, nicméně* a *více /8x/*). Adverbia způsobu jsou většinou utvořena od adjektiv (*dobrovolně, dobře /5x/, hebrejsky, hrdinsky, jistě, lahodně, líbezně, milostivě, milosrdně, mírně /2x/, mocně, nehněvivě, obzvláště, pěkně /2x/, pokojně, srdečně, trpělivě, upřímně, ukrutně, zázračně, zlobivě* a *zvláště*), našli jsme i adverbia způsobu utvořená od jiných slovních druhů (*jak, tak*).

- ***Brzy** ten hospodář pozná trestání boží.* (78c);
- *Co já **dnes** dokáži.* (67a);
- *...který obyčejně **uprostřed** se maloval...* (66a);
- ***Zde** pal **zde** sekej **zde** raň **zde** bi **zde** trap jenom na věky odpusť.* (79a);
- ***Více** do mne střílej Pane **více** strel na mne posílej.* (75b);
- *Nejsou nám ke škodě **méně** k našemu zahynutí...* (68a);
- *Tak Buh o Jeruzalemu **pěkně lahodně nehněvivě** ale **pokojně**.* (77a).

V textu se vyskytuje také množství příslovečných spojení, z nichž některá pro zajímavost také uvedeme. Jedná se o příslovečná spojení s významem času, místa, míry i způsobu.

- *...**tomu jednoho dne** tyto novinky přišly...* (77b);
- *...Polycrata zajal a na šibenici **v krátkém čase** pověsiti dal.* (78b);

- ...jenom **na věky** odpust'. (79a);
- ...píseň jejich **přes celý den** mne trápila... (72a);
- ...šípky do toulů dává a lučiště **na stranu** odkládá. (78c);
- ...šípky prohazoval že **ani za vlas** prstu neranil. (66b);
- ...škodily tobě tvé střely? **Ani za vlas** (74a);
- ...trefí **beze škody**... (69a).

ZÁVĚR

Tématem této diplomové práce byl jazyk dvou kázání od barokního autora Bohumíra Hynka Josefa Bílovského (1659 – 1725). Jednalo se o kázání s názvy *Na den svatých Třech králův* a *Na den svatých Fabiána a Šebestiána*. Důkladná tvaroslovná analýza nám pomohla dospět ke stanovenému cíli, tedy dílčím způsobem přispět k poznání úrovně českého jazyka v 1. polovině 18. století. V obou textech jsme podrobně excerpovali jevy z roviny tvaroslovné, které jsme dále rozsáhle popsali. Uvedené jevy jsme také doplnili množstvím příkladů, některé důležité dílčí výsledky jsme graficky znázornili.

V celkovém závěru bychom na základě podrobné analýzy výše zmiňovaných barokních textů měli zhodnotit, zda byl autor při psaní svých kázání ovlivněn mluveným jazykem, či zda se jeho jazyk pohyboval spíše v rovině dodržující humanistickou normu.

Než jsme však přistoupili k samotnému tvaroslovnému rozboru, tedy k části praktické, uvedli jsme základní teoretické údaje, které nám dále pomáhaly během analýzy. Nejprve jsme se zaměřili na shrnutí teoretických poznatků a praktických závěrů z oblasti hláskosloví, ke kterým jsme dospěli v bakalářské práci. Na ni tato diplomová práce přímo navazuje. Připomněli jsme teoretický popis jednotlivých příznakových hláskoslovných jevů: protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *ý > ej* a úžení *é > í*. Přidali jsme i část věnovanou autorovi Bohumíru Hynku Josefu Bílovskému, dále světcům a biblickým postavám, kterým jsou zasvěcena analyzovaná kázání. V další kapitole jsme se věnovali popsání českého jazyka v humanistickém období a třem nejvýznamnějším mluvnicím této doby: *Gramatika česká*, *Deklarací na gramatiku českou* a *Gramaticae bohemicae libri duo*. V následující kapitole jsme věnovali pozornost gramatikám barokním. Podrobněji jsme zpracovali *Českou mluvnicí* Jana Drachovského, *Brus jazyka českého* Jiřího Konstance, *Žáčka* Matěje Václava Šteyera a *Čechořečnost* Václava Jana Rosy. Zpracování humanistických i barokních gramatik nám pomohlo vytvořit si představu, nakolik byl autor ovlivněn mluveným jazykem a nakolik se držel humanistické normy. V posledním teoretickém úseku jsme se zaměřili na popis jednotlivých druhů deklinací, tedy na deklinaci jmennou, zájmennou a složenou. Přidali jsme i část věnovanou jednotlivým slovesným tvarům.

Nyní se pokusíme shrnout výsledky, ke kterým jsme dospěli v praktické části. Nejprve jsme však připomněli výsledky bakalářské práce, která se věnovala hláskosloví.

Z nich vyplynulo, že proteze se u Bílovského vůbec neuplatnila, diftong *ou-* na počátku slov užívá přibližně z 50%, diftong *-ej-* v základu slov, v předponě *vý-* a v koncovkách činí 3% z celkového počtu slov s možností této změny ve zkoumaných kázáních. Zúžené *í* v základu slov a především v koncovkách adjektiv, zájmen a číslovek téže deklinace užívá Bílovský ve všech třech kázáních přibližně z 12%, přičemž převládá úžení v koncovkách nad úžením v základu slov. V oblasti hláskosloví se tedy autor držel starší, humanistické normy spisovného jazyka a novější změny do jeho textů pronikaly pouze ojediněle.

V tvaroslovné části diplomové práce jsme se nejprve zaměřili na substantiva a z nich nejdříve na maskulina. V obou textech se vyskytovalo množství vlastních jmen latinského původu, která mají specifickou deklinaci. Tato jména mají v nominativu singuláru zakončení *-us*, které při deklinaci odsouvají. Latinské zakončení během deklinace odsunula substantiva *Augustýnus*, *Bazilius*, *Darius*, *Decius*, *Kristus*, *Polycrates* a *Vincentius*. Naopak vlastní jméno *Herodes* má v genitivu singuláru v kázání *Na den svatých Třech králův* tvar *Herodesa*. V druhém analyzovaném kázání je latinské zakončení zachováno ve tvaru lokálu singuláru *Deciusovi* (nominativ *Decius*) a akuzativu singuláru *Prefpaxesa* (nominativ *Prefpaxes*). U vlastního jména *Suso* dochází při deklinaci k rozšíření kmene, čímž vznikly tvary dativu *Susonovi*, genitivu-akuzativu *Susona* a instrumentálu singuláru *Susonem*. Příznakové jevy se vyskytly v nominativu plurálu, kde převládá *u-kmenová* koncovka *-ové*, často bez rozlišení životnosti (*darové*, *králové*, *monarchové*, *národové*). V kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* se v genitivu singuláru u substantiva *řetěz* objevila nenáležitá *ja-kmenová* koncovka *-e*. Další příznakový jev jsme zaznamenali v genitivu plurálu, kde převládá (opět bez rozlišení životnosti) archaičtější původně *u-kmenové* zakončení *-ův* (*darův*, *králův*, *skutkův*). V dativu singuláru se u jmen označujících osoby důsledně objevovala také původní *u-kmenová* koncovka *-ovi*. U vlastního jména *Ježíš* jsme našli tvar *Ježíši* i *Ježíšovi*. V akuzativu singuláru pak autor využívá tvaru genitivu-akuzativu u substantiv označujících osoby, náležejících k *o-kmenům*. V kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* jsme našli drobné odchylky ve tvaru vokativu. Vlastní jméno *Prefpaxes*, které se nacházelo ve tvaru vokativu singuláru, bylo zaznamenáno ve tvaru nominativu singuláru. Tvar nominativu plurálu měla i substantiva, která se nacházela ve vokativu plurálu (např. *o blahoslavení lidé*; *vy pak rodičové v těch střelách a mezi nima*). V lokálu plurálu jsme zaznamenali substantivum *pazúr*, které mělo starší *o-kmenovou* koncovkou *-ích*; v současném jazyce se v tomto případě užívá *u-kmenová*

koncovka *-ech*. U substantiva *pokojíček* pak použil autor *a-kmenovou* koncovku *-ách*, patrně aby zabránil nežádoucí palatalizaci. Další drobnou odchylkou od dnešního spisovného jazyka bylo užití ženské *a-kmenové* koncovky *-ami* v instrumentálu plurálu u substantiva *syn*.

Při analýze feminin jsme sice nezaznamenali tolik příznakových rysů jako u maskulin, ale je nutné se o nich zmínit. Značná rozkolísanost deklinace je způsobena především vzory *kost*, *růže* a nově se utvářejícím vzorem *píseň*. V genitivu singuláru jsme v kázání *Na den svatých Třech králův* našli substantivum *proporce*, které je zde ve tvaru *proporci*. Toto substantivum se totiž, byť zkrácené z tvaru *proporci*, deklinovalo podle *vja-kmenu laní*. Odlišnost jsme našli i ve druhém analyzovaném kázání. Zde se nacházelo vlastní jméno *Irena* v přejatém tvaru *Irene*. Bylo patrně užito v tomto nesklonném tvaru. Ve vokativu singuláru jsme dále zaznamenali vlastní jméno *Marie*, které se nacházelo ve tvaru nominativu singuláru (*Pán s tebou již jest ó Maria*). V instrumentálu plurálu se v obou analyzovaných kázáních vyskytovala substantiva, která byla utvořena mužskou koncovkou. Jednalo se o substantiva *litera* a *střela* (*náš dar s třema litery COR; Bůh s střely zachází*). V tomto pádě se také nacházela substantiva utvořená *ja-kmenovou* duálovou koncovkou: *chvílema* a *rozkošema*.

V deklinaci neuter nedocházelo k žádným odchylkám proti spisovnému úzu. Substantivum *oko* mělo v plurálu vždy náležité duálové tvary: v genitivu *očí* a v akuzativu *oči*. Pouze substantivum *dítka*, které se v singuláru skloňuje podle *o-kmenů* středních, má v plurálu deklinaci podle ženských *a-kmenů*, proto je i tvar nominativu plurálu *dítky*.

U adjektiv jsme se zabývali distribucí koncovek u přivlastňovacích přídavných jmen, dále pronikáním duálových koncovek, proběhlým úžením, postavením adjektiva ve větě a také jednotlivými stupni adjektiv. V kázání *Na den svatých Třech králův* naprosto převažuje skloňování podle složené deklinace. Ve jmenném tvaru jsme zaznamenali pouze dvě přivlastňovací adjektiva: *Kaynova* a *Merkuryusova* (*oběť Kaynova; noha Merkuryusova*). Ostatní adjektiva pak mají deklinaci složenou. Duálové koncovky se objevily v instrumentálu: dvakrát ve spojení se substantivem *ruce*, které ovšem samo duálovou koncovku nemá (*s křivýma a s nepořádnýma rukami*), a jednou ve tvaru *královskýma dary*. Hláskovou změnou úžením byl zasažen genitiv, dativ a lokál singuláru. Zúženou podobu jsme tedy našli u 6 adjektiv rodu mužského – *blahoslavenýho Jindřicha; dravýmu ptáku; na klíně Mariánským; synu narozenýmu; zdání svatýho Ruperta; vyznání svatýho Pavla* a u 3 adjektiv rodu středního – *od*

anjelskýho nadšení; od přirozenýho vnuknutí a v smradlavým těle. Až na dvě výjimky byla všechna adjektiva utvořena podle pravidel spisovného jazyka. Výjimkou byla spojení *nešťastné léta a rozumné stvoření*, kde místo náležité rodové koncovky rodu středního *-a* užil autor zakončení stejné jako u feminin. Adjektiva měla v kázání postavení jak v antepozici, tak i v postpozici. Postavení v antepozici však převažovalo z 83%. Mezi stupni adjektiv naprosto převládal pozitiv (85%), tvary komparativu (6%) a superlativu (9%) byly utvořeny tak, jak je známe ze současného jazyka. V druhém kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* byla situace obdobná. Jmennou deklinaci jsme zaznamenali pouze u přivlastňovacího adjektiva *Ježíšova* a dále ve tvarech *byl živ a měla zjeveno*, které jsou součástí přísudku. Ostatní adjektiva se deklinovala podle deklinace složené. V instrumentálu plurálu jsme našli pouze tvary utvořené duálovými koncovkami: *jináma královskýmá rozkošema a obzvláštníma kratochvílema; s předníma hostmi a s nejvzácnějšíma střelami; podobnýmá střely*. Tvary přídavných jmen, které by odpovídaly spisovnému jazyku, v tomto případě nebyly nalezeny. I v případě tohoto kázání zasáhlo adjektivní tvary úženy. Zúženou podobu jsme objevili: u 9 adjektiv rodu mužského – *po celým tom cíli; při dvoře císařským; na tom kulatým cíli; do postavenýho cíle; do svatýho Štěpána; podle zdání svatýho Augustýna; pamatujte na slova...učeního...váženýho Vincentia a do zlatýho řetěze*; u jednoho adjektiva rodu ženského – *od svatý Irene* a u jednoho adjektiva rodu středního – *v světle velikým*. Jinak byla všechna adjektiva ve tvaru nezúženém. Jedinou výjimkou od spisovného jazyka bylo spojení *ty sladké slova*, kde byla porušena rodová shoda; náležitý tvar měl být *ta sladká slova*. Náležitě utvořené byly i jednotlivé stupně adjektiv, z nichž naprosto převládal pozitiv (93%). Zaznamenali jsme však i adjektiva ve tvaru komparativu (2%) a superlativu (5%). I zde převažovalo postavení adjektiva v antepozici (66%) nad postavením v postpozici (34%).

Ani u zájmen jsme nenašli mnoho odlišností od spisovného jazyka. V kázání *Na den svatých Třech králův* bylo příznakovým rysem použití přivlastňovacích zájmen. Tam, kde je v současné češtině přivlastňování vyjádřeno zájmenem *svůj*, jsou zde v textu užitá posesíva příslušná k osobnímu zájmenu zastupujícímu podmět. Také v případě reflexivního zájmena *se* užívá autor delší tvar *sobě* na místě, kde je dnes běžný tvar *si*. U zájmen jsme našli také některé tvary porušující rodovou shodu: *své kolena* (místo *svá kolena*), *ty slova a které slova*. Tyto tvary patrně vznikly vlivem mluveného jazyka. I u zájmen se objevily zúžené tvary: u zájmena rodu mužského *který (jest podobný k sokolovi kterýho)* a rodu středního *své (v svým těle)*. U zájmena *který*

jsme také ve čtyřech případech zaznamenali použití duálové koncovky (např. *loktův kterýma*). Místo neurčitého zájmena *něco* použil autor starší tvar *nětco*. Také v případě totalizátoru *všechn* byl ve dvou případech užit tvar *všechné*, jako kdyby se skloňovalo podle složené deklinace, přičemž náležitý tvar by měl být *všechny*. Zajímalo nás také postavení přivlastňovacího zájmena ve větě: 65% zájmen se nacházelo v antepozici a pouhých 35% v postpozici. I v kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* převažovalo postavení přivlastňovacího zájmena v antepozici (59%). I zde autor užívá v případě reflexivního zájmena *se* delšího tvaru *sobě* na místě dnešního *si*. Také v tomto kázání jsme zaznamenali využití duálových koncovek u zájmen v instrumentálu plurálu: *takový (takovýma střeli prostřeleni; 2x)* a *který (střely kterýma střílel; 2x)*. Zájmeno *takový (milost boží v takovém přebývá)* se také jednou vyskytlo v zúžené podobě. U ukazovacího zájmena *to* byl v jednom případě užit nenáležitý rodový tvar (*ty sladké slova*). Dalšími nenáležitě utvořenými zájmennými tvary byly: tvar instrumentálu osobního zájmena *oni (nima)* a tvar přivlastňovacího zájmena *náš (naším)*, který byl ovlivněn složenou deklinací. Dalšími zvláštními zájmennými tvary byly zesílená podoba záporného zájmena *nižádný* a pouze starší podoba zájmena *nětco*.

V kázání *Na den svatých Třech králův* jsme zaznamenali několik nenáležitě utvořených tvarů číslovek. Jednalo se o číslovku *tři*, která má v genitivu tvar *třech* (jako v lokálu). Tento tvar je v současné češtině povolen od poslední pravopisné úpravy. V instrumentálu se objevují tvary *třema* a *čtyrma*, které vznikly analogií podle duálu. V kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* jsme našli převážně starší tvary číslovek. V tomto případě se jednalo o číslovky *sto čtyrydceť* (zachovává zakončení na *-i*), *sedmdesáte pět*, *dvakráte* (2x) a *stokrát* (končí na *-e*). V textu se vyskytuje také číslovka *čtyři*, která má vlivem mluveného jazyka tvar *čtyry*.

U sloves jsme se zabývali tvary infinitivu, indikativu přezenta, imperativu, přechodníků, indikativu préterita, kondicionálu a opisných tvarů pasivních. V prvním analyzovaném kázání jsme objevili pouze starší infinitivní tvary zakončené na *-ti*. Pouze u slovesa *říct* byl užit novější infinitivní tvar, může však také jít o tiskovou chybu, kde chybí *-i*. V indikativu přezenta nás zajímala distribuce koncovek v první osobě plurálu. Všechny tyto slovesné tvary byly utvořeny koncovkou *-me*, variantní koncovky *-m*, *-my* nalezeny nebyly. Také jsme se zaměřili na pronikání koncovek od vzoru *sází* ke vzoru *prosí*, případně *trpí* ve třetí osobě plurálu indikativu přezenta. V tomto kázání jsme našli pouze slovesný tvar *náleží*, který známe i ze současného jazyka. Odlišnosti od současné češtiny jsme objevili ve tvaru imperativu druhé osoby singuláru. Původní koncovka *-i* je

pouze ve tvaru *poslechni*, kde napomáhá výslovnosti souhláskové skupiny. Dále autor užil tvar *zachovejž* s partikulí *-ž* a vlivem mluveného jazyka nepatřičný tvar *vem*. Všechny tvary přechodníků, které jsme našli, byly náležitě utvořeny. Vždy se jednalo o přechodník přítomný, který byl utvořen od nedokonaného slovesa a vyjadřoval tak současnost s dějem slovesa ve tvaru určitém. Zaznamenali jsme tedy tvary pro rod mužský: *maje, nemaje, přirovnávaje* a pro rod střední: *šklebě*. Všechny tvary indikativu préterita odpovídaly novodobé spisovné normě, ve třetí osobě singuláru i plurálu se důsledně objevily tvary bez pomocného slovesa *být*. Nenáležitě tvary se vyskytly v kondicionálu. Zde nebyla první osoba plurálu utvořena spojením *l-ového* příčestí plnovýznamového slovesa s kondicionálovým morfémem *bychom*. Místo tohoto spojení autor užívá pouze vlastní morfém kondicionálu *by* a tvary indikativu prézenta pomocného slovesa *být*: *by jsme /5x/, byjsme /4x/* a někdy kondicionálového novotvaru *bychme /4x/*. Ve druhé osobě singuláru se naopak objevil nový kondicionálový morfém *bys*. Na rozdíl od současného jazyka jsou kondicionálové morfémy často psány dohromady s předcházejícím slovem. Skutečné opisné tvary pasivní naše texty neobsahují. Jde o spojení jmenných tvarů deverbálních adjektiv se sponou a s významem rezultativním, nebo jsou jmenné tvary změněny na složené. V obou případech jsou nejčastěji součástí přísudku jmenného se sponou (např. *to vždycky na levé straně více k zlému než k dobrému jest nakloněné...; aby tobě Bože až do gruntu vyčištěné bylo*). I v druhém analyzovaném kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána* jsme dospěli k obdobným výsledkům. Starší infinitivní tvar na *-ti* je zde zastoupen z 96%, novější tvar jsme zaznamenali pouze u sloves *říct* a *zatrátit*. I v indikativu prézenta jsme v první osobě plurálu shodně našli pouze tvary utvořené pomocí koncovky *-me*. Koncovka vzoru *sází* v tomto kázání pronikla ve třetí osobě plurálu do tvaru slovesa *závidějí*. Ostatní slovesné tvary mají koncovku *-í*, náleží tedy ke vzoru *prosí*, nebo *trpí*, a jsou náležitě utvořeny. V druhé osobě singuláru ve tvaru imperativu jsme opět objevili původní koncovku *-i* pouze u tvaru *pošli*. Odlišné tvary od současného jazyka jsou: *skrotiž* (s partikulí *-ž*) a *bi*, které vzniklo zkrácením původního *bí* bez koncového *-j*. V první a druhé osobě plurálu jsme našli zdložené tvary, které obvykle bývají u sloves vzoru *kupovati*: *pamatujeme* a *radujte se*. I v tomto kázání jsme zaznamenali pouze tvary přechodníku přítomného. Tvary pro rod mužský *řka* (2x) a *vida* byly náležitě utvořené. Naopak tvar *říkaje*, který se vztahuje k plurálu, má zakončení odpovídající maskulinu a neutru. Z tvaru přechodníku přítomného vznikl také tvar procesuálního adjektiva *řkoucí*. Ve tvaru indikativu préterita užil autor v 5% starší

tvary, které zachovávají ve třetí osobě singuláru a plurálu pomocné sloveso *být*. Jednalo se o následující slovesné tvary: *jsou byly* (4x), *jsme nebyli mohli vystáti, jest největší bylo*. Také v tomto kázání při tvoření kondicionálu píše autor kondicionálový morfém dohromady s předcházejícím slovem. V první osobě plurálu používá kondicionálový morfém *byjsme* a ve druhé osobě plurálu *byjste*, které jsou v současném jazyce považovány za nespisovné. Ani v případě tohoto kázání jsme nenašli skutečné opisné tvary pasivní, všechny tvary z participia *n-ového* byly ve složeném tvaru. V jednom případě se vyskytl tvar participia *t-ového* (*byl dobitý*), jinak převažují tvary participia *n-ového*. Všechna participia mají dlouhé zakončení, takže je lze pokládat za slovesná adjektiva. Nalezli jsme také deverbální adjektiva ve jmenném tvaru, která mají rezultativní význam, protože jsou utvořena z dokonavých sloves.

V kázání *Na den svatých Třech králův* se vyskytlo i značné množství adverbii. Příznakovým jevem bylo tvoření komparativu pomocí starší přípony *-ejí, -ej* (*vícejí, dřívěj*). Zaznamenali jsme i některé tvary odlišné od současného jazyka: *rovně* (je užito k rozšíření komparátoru *jako*), *obvzláštně, ostrovtipně*. Příslovce, která se v tomto textu nacházejí, pojmenovávají okolnosti místní, časové, měrové a způsobové. Příslovce je také někdy nahrazeno odpovídajícím příslovečným spojením. Stejně je tomu i v kázání *Na den svatých Fabiána a Šebestiána*. Zde jsme také našli komparativ příslovce utvořený starší příponou *-ej* (*dřívěj*) a příslovce, které se liší od současného jazyka: *obvzláštně*. Jinak byla všechna adverbia utvořena tak, jak je známe ze současné češtiny.

Na závěr je ovšem nutné také připomenout fakt, že jevy, které v dnešní době považujeme za příznakové pro nespisovnou češtinu, byly v době vzniku těchto textů jevy náležitě tvořenými a mnohdy doporučovanými soudobými gramatikami. Proto je těžké dnes stanovit, nakolik byl Bohumír Hynek Josef Bílovský ovlivněn těmito pravidly a do jaké míry podléhal mluvenému jazyku. Můžeme ovšem předpokládat, že byl zasažen oběma vlivy.

I když jsme v obou analyzovaných kázáních zaznamenali určité tvaroslovné odchylky od humanistické normy, musíme na základě provedené analýzy konstatovat, že se Bohumír Hynek Josef Bílovský ve svých kázáních držel starší, humanistické normy spisovného jazyka a novější změny do jeho textů pronikaly pouze ojediněle.

LITERATURA

PRAMENY:

BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef: *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi... Oppaviae*, J. V. Schindler 1724. Kázání *Na den svatých Třech králův*, s. 52 - 65; *Na den svatých Fabiána a Šebestiána*, s. 65 - 79. Knihopis č. K01135. SVK Plzeň, sg. N 158073.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia, 2001.

CUŘÍN, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.

GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Tvarosloví, Skloňování*. Praha: NČAV, 1960.

HEYDUK, J.: *Svatí církevního roku*. Praha: Vyšehrad, 2001.

JANEČKOVÁ, M.: *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: Arsci, 2009.

JANEČKOVÁ, M.: *Čeština venkovských kazatelů vrcholného a pozdního baroka*. In: Janečková, M. – Alexová, J. – Pospíšilová, V. *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: ARSCI, 2010, s. 77 – 92.

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

KOPECKÝ, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.

KOPECKÝ, M.: *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999.

KOUPIL, O.: (ed.): *Matouš Benešovský zvaný Philomonus, Grammatica Bohemica/ Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*. Praha: Koniasch Latin Press, 2003.

KOUPIL, O.: *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum, 2007.

KUKLOVÁ, L.: *Analýza barokního textu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009. Nепublikovaná bakalářská práce.

LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: *Historický vývoj češtiny*. Praha: SPN, 1977.
- PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.
- SLÁDEK, M.: (ed.): *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005.
- VINTR, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341 - 346.